

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEKİ ZAMİRLERİN
ANLAM BİLİMSEL YAPISI VE KAZANDIKLARI
ANLAM YÜKLERİ**

EMİNE SERAP BOZKURT

TEZ DANIŞMANI
YRD. DOÇ. DR. LEVENT DOĞAN

EDİRNE - 2016

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI
ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Türkiye Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 15. maddesiyle düzenlenen ve kabul edilmiş olan
T.C. Cumhurbaşkanlığı Yüksek İhtisas Komisyonu'nun 15.02.2016 tarihli kararına göre
Konulu Yüksek Lisans tezinin Sınavı, Trakya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim
Yönetmeliği'nin 15.-16. maddeleri uyarınca 15.02.2016 Cuma günü saat
13:30 'da yapılmış olup, yüksek lisans tezinin
* Kabul Edilmesine ~~OYBİRLİĞİ/OYÇOKLUĞU~~ ile karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ	KANAAT	İMZA
Prof. Dr. Selma YILMAZ	Kabul edilmesine	
Yrd. Doç. Dr. Levent DÖNMEZ	Kab. edilmesine	
Yrd. Doç. Dr. f. Sibel Bayraktar	Kabul edilmesine	

* Jüri üyelerinin, tezle ilgili kanaat açıklaması kısmında "Kabul Edilmesine/Reddine" seçeneklerinden birini tercih etmeleri gerekir.

T.C
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞİ VE YAYIMLAMA İZİN FORMU

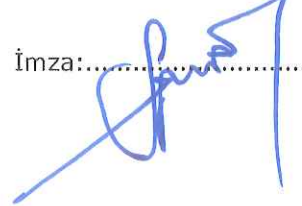
Referans No	10121142
Yazar Adı / Soyadı	EMİNE SERAP BOZKURT
Uyruğu / T.C.Kimlik No	TÜRKİYE / 35507339094
Telefon	5436784827
E-Posta	serapbozkurtttt@gmail.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	Türkiye Türkçesindeki Zamirlerin Anlambilimsel Yapısı ve Kazandıkları Anlam Yükleri
Tezin Tercümesi	Semantic Structure and Attained Semantic Content of Pronouns in Turkey Turkish
Konu	Türk Dili ve Edebiyatı = Turkish Language and Literature
Üniversite	Trakya Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Bilim Dalı	Türk Dili Bilim Dalı
Tez Türü	Yüksek Lisans
Yılı	2016
Sayfa	126
Tez Danışmanları	YRD. DOÇ. DR. LEVENT DOĞAN 62428280204
Dizin Terimleri	
Önerilen Dizin Terimleri	Zamir=Pronouns
Kısıtlama	24 ay süre ile kısıtlı

Tezimin, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanında arşivlenmesine izin veriyorum. Ancak internet üzerinden tam metin açık erişime sunulmasının 08.08.2018 tarihine kadar ertelenmesini talep ediyorum. Bu tarihten sonra tezimin, bilimsel araştırma hizmetine sunulması amacı ile Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi tarafından internet üzerinden tam metin erişime açılmasına izin veriyorum.

NOT: Erteleme süresi formun imzalandığı tarihten itibaren en fazla 3 (üç) yıldır.

08.08.2016

İmza:.....

Tezin Adı: Türkiye Türkçesindeki Zamirlerin Anlam Bilimsel Yapısı ve Kazandıkları Anlam Yükleri

Hazırlayan: Emine Serap BOZKURT

ÖZET

Dil, sistemlerle ifade edilse de soyut bir varlık olarak nitelendirilemeyecek kadar canlı olan bir sistemdir. Soyut olarak incelenmesi, yanlışların başlıca sebebi olsa da yapısını ve işleyişini ele aldığımızda dilin canlı ve somut bir varlık olduğu aşikârdır.

Dil kuralları içerisinde nesne ve kavramlara isim verilirken onların mahiyeti, yapısı veya temel özellikleri dikkate alınır. Nesnelere karşılayan isim türü kelimelerden biri de zamirdir.

Bir dil birimi olarak bugüne kadar anlamlarından çok görevsel boyutları incelenen ve hep bu yönde bir sınıflandırmaya tabi tutulan zamirler, aslında gerçek dünyada birçok kavramın “yerine geçme” tabirini karşılayan ve birçok kavramın zamir yönü olduğunu bağlam içinde incelendiğinde açığa çıkaran bir dil birimidir. Paradigmatik (*değerler dizisi*) bir yapıya sahip olan zamirler, başka dil birimlerini kullanarak gerçek dünya bilgisine ulaştıkları ve anlam yüklerini oluşturdukları için incelemeye muhtaç bir zemindir.

Zamirlerin anlam bilimsel yapısının ve kazandıkları anlam yüklerinin inceleneceği bu çalışmada, zamirlerin dil bilimsel olarak ne ifade ettiğini görmek için *zamirsellik* ve *temsilleme* kavramları ışığında taranan eserlerin sağladığı veriler (zamir yapısındaki yapılar) anlambilimsel olarak incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Dil, işlevsel dil bilgisi, anlam bilim, zamir, zamirsellik, temsilleme.

Name of Thesis: Semantic Structure and Attained Semantic Content of Pronouns in Turkey Turkish.

Prepared by: Emine Serap BOZKURT

ABSTRACT

Despite being explained with systems, language is a system that is too live to be characterised as an abstract being. The examination of the language acting as abstract might be the leading cause of errors, but when the structure and the process is taken into consideration, it is evident that language is a living and concrete being.

Within the laws of language when an object or a term is denominated, its nature, structure and key qualities are taken into consideration. Pronouns are one sort of word that substitute for objects.

Pronouns, previously, have been examined for their function more than their meaning and have always been categorized accordingly. As a matter of fact a pronoun is a glosseme that can "substitute" many terms and when examined in this respect it can be revealed that many terms bear pronominal aspects. Pronouns that have a paradigmatic structure are a ground that calls for examination due to their ability to use otherglossemes to attain real world knowledge and creating semantic content.

In this study where the semantic structure and content of pronouns are to be examined, the data provided from the works that have been scanned (structure in pronoun form) will be semantically examined in the light of pronominality and representation in order to see what pronouns implicate grammatically.

Key Words: Language, functioning grammar, semantics, pronoun, pronominality, representation.

ÖNSÖZ

Zamirler, “yerine geçme” tabiriyle adlandırılrsa da asla uydu bir sözcük türüne ait değildir. Sözlüksel anlam taşıyan asıl sözcük grubunda nitelendirebileceğimiz özelliklere sahiptirler. Çünkü zamirler kendi başlarına var olabilen, paradigmatik bir yapıya sahip, başka dil birimlerini kullanarak gerçek dünya bilgisine ulaşan ve anlam yüklerini oluşturabilen sözcük türleridir.

Bir dil birimi olarak bugüne kadar anlamlarından çok görevsel boyutları incelenen ve hep bu yönde bir sınıflandırmaya tabi tutulan zamirler, aslında gerçek dünyada birçok kavramın “yerine geçme” tabirini karşılayan ve birçok kavramın zamir yönü olduğunu bağlam içinde incelendiğinde açığa çıkaran bir dil birimidir.

Zamirler, bu çalışmada sadece görev boyutunda değil, anlamsal boyutta ele alınacak ve dil bilimsel bir çerçevede ortaya konulacaktır. Gerçek dünyadaki kavramların karşılığı olduğu için bütün kelimelerin zamir yönü olduğunu kanıtlamak amacıyla ele alınacak olan bu çalışma, dil bilimsel çalışmalarda zamirlere farklı bir çerçeveden bakmamıza bir zemin teşkil edecektir.

Çalışmanın konusunu belirlemekten başlayarak, tez yazma aşamasında her daim yanımda olan ve beni destekleyen saygı değer tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Levent DOĞAN’a şükranlarımı sunuyorum.

Türk Dili ve Edebiyatı bölümüne başladığım andan itibaren, beni ilmek ilmek işleyen, “öğrenmek ve çalışmak” kavramlarının hiç bitmeyeceğini her daim hatırlatan ve ilke hâline getirmemi sağlayan, mesafelerin insanî ilişkilerde asla ama asla önemli olmadığını kanıtlayan ve öğrencisi olmakla gurur duyduğum saygı değer hocam Prof. Dr. Erdoğan ERBAY’a minnet dolu teşekkürlerimi sunuyorum.

Çalışmamız sırasında tezimin her satırını dikkatle okuyan, iyi günlerimde olduğu gibi kötü günlerimde de yanımda olmayı bilen, gerçek sevgilerini hiçbir zaman esirgemeyen sevgili dostlarım Arş. Gör. Pelin SEÇKİN, Pınar ALACA ve Gülperi GÖKSAL’a çok teşekkür ederim.

Son olarak sürekli desteğini hissettiğim, hayli mücadeleli geçen yüksek lisans süreci boyunca her sıkıntıma benimle birlikte göğüs geren ve desteğini asla benden esirgemeyen ve her zaman yanımda olan yol arkadaşıma, her durum ve şart dâhilinde benimle gurur duyan aileme minnettarlığımı ifade etmek isterim.

Emine Serap BOZKURT

Edirne, 2016

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMA ve İŞARETLER.....	viii
TARANAN ESERLER.....	ix
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM: DİL KAVRAMI, AD ve ZAMİR.....	3
1. Dil Nedir?.....	3
2. Dil ve Soyutlama.....	7
3. İde Nedir?.....	9
4. Ad Nedir?	11
5. Zamir Nedir?	12
5.1. Zamirler Hakkında Çeşitli Görüş ve Tanımlar	17
5.2. Metin (Text) – Doku (Texture) ve Zamir İlişkisi	20
II. BÖLÜM: ZAMİR TÜRLERİ.....	25
1. Şahıs Zamirleri	27
2. Dönüşlülük Zamirleri	33
3. Karşılıklılık Zamiri: <i>Birbiri</i>	36
4. İşaret Zamiri	37
5. Belirsizlik Zamirleri	38
5.1. Yalın Belirsizlik Zamirleri:.....	39

5.2. Eklerle Yapılan Belirsizlik Zamirleri	40
6. İlgî Zamiri	41
7. Soru Zamiri	42
III. BÖLÜM: ZAMİRSELLİK VE ZAMİRLERİN GENEL ÖZELLİKLERİ.....	45
1. Zamirsellik	45
2. Eksilti / Eksik Tekrar	53
3. Zamir n'si	55
4. Zamirlerin Genel Özellikleri	58
IV. BÖLÜM: ZAMİRLERİN ANLAM YÜKLERİ, BAĞLAMSAL ZEMİNDE ZAMİRLERİN TESPİTİ VE İNCELENMESİ.....	68
1. Zamirlerin Anlam Yükleri ve Gönderme Yapma Güçleri	68
2. Zamirler Tarafından Taşınan Bilgi ve Ekler	72
3. Anlam Yüğü ve Zamirlerin Ögeleştîrilmesi.....	73
4. Zamir İle Anlamını Yüklendiğı Öge Arasındaki Mesafe.....	75
4.1. Yakın Zamirler.....	75
4.2. Uzak Zamirler	75
5. Taranan Metinler ve Bağlamsal Açıldan Taranan Verilerin Değêlendirilmesi	76
5.1. Zamirlerin İçe Dönük Anlam Yükleri	77
5.1.1. Zamirlerin Özne konumundaki Anlam Yükleri.....	77
5.1.2. Zamirlerin Nesne Konumundaki Anlam Yükleri.....	83
5.1.3. Zamirlerin Yer Tamlayıcısı Konumundaki Anlam Yükleri.....	88
5.1.4. Zamirlerin Zarf Konumundaki Anlam Yükleri.....	92
5.1.5. Zamirlerin Yükleme Konumundaki Anlam Yükleri.....	94
5.2. Zamirlerin Dışa Dönük Anlam Yükleri	99

SONUÇ	103
KAYNAKÇA	105

KISALTMA ve İŞARETLER

/	:“ve, veya” anlamında sözcük arasında kullanılmıştır.
“”	: Alıntılarda ve vurgulanmak istenen ifadelerin yazımında kullanılmıştır.
Ø	: İşaretsiz morfem ya da gösterilmeyen yapılarda kullanılmıştır.
AA	: Ah’lar Ağacı
AHT	: Ahmet Hamdi TANPINAR
bk.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
DM	: Didem MADAK
E	: Erbain
HE	: Haydar ERGÜLEN
İÖ	: İsmet ÖZEL
KK	: Kara Kitap
p.	: Page
OA	: Oğuz ATAY
OP	: Orhan PAMUK
SAE	: Saatleri Ayarlama Enstitüsü
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
TO	: Tehlikeli Oyunlar
TDK	: Türk Dil Kurumu
TTK	: Türk Tarih Kurumu
ÜKG	: Üzgün Kediler Gazeli

TARANAN ESERLER

- AA** Didem Madak, *Ah'lar Ağacı*, Metis Yayınları, İstanbul, 2015.
- E** İsmet Özel, *Erbain*, Tam İstiklâl Yayıncılık, İstanbul, 2014.
- KK** Orhan Pamuk, *Kara Kitap*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2014.
- SAE** Ahmet, Hamdi Tanpınar, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2015.
- TO** Oğuz Atay, *Tehlikeli Oyunlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.
- ÜKG** Haydar Ergülen, *Üzgün Kediler Gazeli*, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul, 2012.

GİRİŞ

Bir dil birimi olarak anlamlarından ziyade görevleri açısından ele alınan ve bu çerçevede sınıflandırılmaya tabi tutulan zamirler, bu çalışmada sadece görev boyutunda değil, anlamsal boyutta ele alınacak ve dilbilimsel bir çerçevede ortaya konulacaktır. Gerçek dünyadaki kavramların karşılığı olduğu için bütün kelimelerin zamir yönü olduğunu kanıtlamak amacıyla ele alınacak olan bu çalışma, dil bilimsel çalışmalarda zamirlere farklı bir çerçeveden bakılması gerektiğini göstermeye çalışacaktır. Çalışma sözlü dil kaynaklarından değil, tamamen yazılı dil kaynakları üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Dilde bir kolaylaştırma unsuru olarak da görülebilecek olan zamirler, üslûp açısından isim tekrarlarının önüne geçerek anlatımda tekdüzeliği yok ettiği gibi önceden varlığını ortaya koymuş bir ismin de tekrar ve tekrar kullanılmasını önleyerek anlatımı daha etkin hâle getirir.

Zamirler, isimler gibi yek pâne semantik bir değer barındıramamasından dolayı bağlı biçimbirimler kategorisinde yer alır. Öncül ya da ardıl göndermelerle zikredilmiş ya da zikredilecek bilgilerin anlamlarını taşıyabilen ve temsilleyebilen zamirlerin anlam bilimsel yapısının tartışılacağı ve kazandıkları anlam yükleriyle diğer dil unsurlarının da zamirsellik özelliği taşıyabildikleri bilgileri bu çalışmanın temelini teşkil etmektedir.

Bir dil birimi olarak bugüne kadar anlamlarından çok görevsel boyutları incelenen ve hep bu yönde bir sınıflandırmaya tabi tutulan zamirler, aslında gerçek dünyada birçok kavramın “yerine geçme” tabirini karşılayan ve birçok kavramın zamir yönü olduğunu bağlam içinde incelendiğinde açığa çıkaran bir dil birimidir. Paradigmatik (*değerler dizisi*) bir yapıya sahip olan zamirler, başka dil birimlerini kullanarak gerçek dünya bilgisine ulaştıkları ve anlam yüklerini oluşturdukları için incelemeye muhtaç bir zemindir. Bu sebeptendir ki işlevsel olarak ele alınacak zamirlerin inceleneceği bu çalışmada zamirlere geçmeden önce dilin tanımını, dil felsefesini ve bazı kavramların açıklanması gerekmektedir.

Bu sebeple çalışmanın ilk bölümü kavramlara ve tanımlara ait olup dil, ide, ad, zamir kavramları açıklanmaya ve çalışmaya bir temel oluşturulmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde ise daha önceden yapılan çalışmalara da değinerek zamir türlerinin tasnifine yer verilmiştir.

Çalışmanın nc bölümünde ise, çalışmanın savını oluşturan zamirsellik kavramı açıklanmış ve örneklerle daha açık bir beyan hâline getirilmiştir.

Son kısım olan dördüncü bölüm de ise taranan eserlerden elde edilen veriler ışığında temsilleme, zamirsellik ve zamirlerin anlam yükleri ortaya konulmuştur.

I. BÖLÜM: DİL KAVRAMI, AD ve ZAMİR

1. Dil Nedir?

Dil, sistemlerle ifade edilse de soyut bir varlık olarak nitelendirilemeyecek kadar canlı olan bir sistemdir. Soyut olarak incelenmesi yanlıgıların hep başlıca sebebi olsa da yapısını ve işleyişini ele aldığımızda dilin canlı ve somut bir varlık olduğu aşıkârdır. “Dil, düşüncenin tenidir, gövdesidir.” diyen Hegel, dili bilinçle ifade etmeye çalışmıştır.

Dil, düşünme eylemi ve düşünce açısından ele alındığında insanı insan yapan her şeyin büyük ölçüde dilde yer aldığı ya da dile yansıdığı görülür. Şöyle ki; bireyin bilicini oluşturan, bilinçaltının derinliklerine uzanan başlıca insansal bir işlevdir (Vardar, 2001: 12-13).

Dil, bir anda düşünölemeyecek kadar çok yönlü, değişik açılardan bakınca başka başka nitelikleri beliren, kimi sınırlarını bugün de çözemediğimiz büyölü bir varlıktır. İnsan ve toplumdaki ayrı düşünölemeyecek olan dil; bilim, sanat, teknik gibi bütün alanlarla ilgili bulunan, aynı zamanda onları oluşturan bir kurumdur (Aksan, 1982: 11).

Wittgenstein ise insanı ve düşüncelerini dilin sınırlarıyla değerli kılmıştır. Şöyle ki; insan diğer varlıklardan akıllı-düşünen bir varlık olma özelliğiyle ayrılır ve düşüncelerini de dil ile ortaya koyar. Dolayısıyla dil ile düşünce arasında yoğun bir ilişki söz konusudur. Dilin soyut bir varlık olmadığı dile getirilmiştir, lakin soyut kavramları ve düşünceleri dile getirmekte kullanılan yegâne araç da dildir. Dilin sağladığı soyut düşünme gücü insanın kendi dışındaki gerçekliği kavramlaştırmasında, çevreyi algılamasında en önemli etkidir. Dili algılama sürecinde insanın kendine sorduğu ilk ve en önemli sorgulamalar; dil nedir?, anlam nedir?, dilin sınırları var mıdır?, dil gerçek dünyayı nasıl yansıtır?, bir cümlenin anlamı parçalarından nasıl meydana gelir? vb. sorular etrafında şekillenir.

Soruların bilimi olan felsefe de dil aracılığıyla araştırmalarını yapar ve ortaya bulgular koyar. Söylediklerimiz düşüncelerimizi yansıtıyor mu?, düşüncenin aracı nedir?, dil düşüncelere ne kadar tercüman olabiliyor?, insan dilinin olanakları nelerdir?, felsefe neyle yapılır? soruları felsefe disiplininde yer alan sayısız soruların başında gelir. İnsan hep şu gerçeğe karşılaşır: her alan (teknoloji, sanat, felsefe, edebiyat, din...) bilgilerini ve ilerleyişlerini en önce dil ile ortaya koyar. Dilin tanımı ne kadar açık ve net yapılırsa düşünce, birey, toplum ve kavramlar da daha net ve anlaşılır bir şekilde gerçekliğe kavuşmuş olur.

Dil felsefesinin bugünkü anlamda varlığı 19. yüzyılın sonunda, mantıktaki gelişmeler, geleneksel zihin algısındaki değişmeler ve zihnin yapısı ile ilgili tartışmalardan sonra, çözümleneci geleneğin başlamasıyla meydana gelir. “Felsefede dilsel dönüş” diye anılan bu hareket dilin felsefi problemlerdeki yerini sorgular. Ancak antik Yunan’da, hatta Hint felsefesinde dilin sorgulandığını görmek de mümkündür. Orta Çağda Abelard, Ockham ve Scotus dil ve mantık ilişkisinden bahseder. 17. yüzyılda John Locke, sözcüklerin anlamı ile düşünme ve iletişim kurma arasındaki ilişkiyle ilgili kimilerine göre felsefe tarihinde ilk dil kuramını geliştirmiştir. Daha sonra John Stuart Mill, günümüz dil felsefesinde temel bir konumu olan “gönderme” ile “anlam” arasındaki ayrımın ilk tohumlarını atar. 19. yüzyıl sonlarında özellikle Ferdinand Saussure’ün dil üzerine yapmış olduğu çalışmalar hem dilbilimde çok etkili olmuş hem de *göstergebilimin* (semiyotik) ve *yapısalcılığın* (structuralism) gelişimine öncülük etmiştir. Ancak günümüzde “dil felsefesi” olarak anılan alanın gelişimi, ancak, 20. yüzyılın başında özellikle Gottlob Frege ve Bertrand Russell’in çalışmalarıyla başlar. Ludwig Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus* (1985) adlı eseriyle dilsel ve mantıksal yapıyı anlamaya çalışmıştır.

İnsanı hayvanlardan ayıran belki de en önemli özellik, dile sahip olmasıdır. İnsanlığımızı anlamak için, bizi insan kılan dilin doğasını anlamak gerekir. Birçok toplumun mitolojisinde, dilin insan yaşamının ve gücünün kaynağı olduğu yolunda bir felsefi görüş yer almaktadır. Afrika’daki bazı toplumlar için, yeni doğmuş çocuk bir *kuntu*dur, yani yalnızca bir ‘şey’dir, henüz bir *muntu*, yani bir ‘kişi’ değildir. Çocuk,

ancak öğrenerek ‘insan’ olacaktır. Çünkü hepimiz en az bir dil öğreniriz (Fromkin & Rodman, 1993; 3).

Dil, kendi organlarını oluşturmuş bir tabiattır. İnsanı nasıl tabiatın dışında düşünemiyorsak dili de kendi organlarından, yani, zamandan, mekândan, şahıstan münezzehe düşünemeyiz. İnsan-toplum-kültür-düşünce birliği akıllı-düşünen varlık olan insan bünyesinde birleşen ve çözüme ulaşan bir sistemdir. “Dünya bireyin ruhunda bir sözlüktür” diyen Agop Dilaçar (1968), aynı zamanda, düşüncenin yapı taşı olan kavramların dil ile okunabileceğini dile getirmiştir. Dünya gerçekliğini dille; dil, gerçekliğini bireyle; birey, gerçekliğini ana diliyle kazanır.

Bütün felsefe “dil eleştirisi”dir (Wittgenstein, 1985: 47) diyen Wittgenstein, aslında dilin tüm sorgulama merkezlerinde olduğunu dile getirmiştir. Sorgulama aslında *dünya* ve *ben* üzerinden başlar ve bir sonraki aşama olan insan dilinin ne zaman oluştuğuyla ilgili olan aşamaya geçer.

Bireyin de içinde bulunduğu dünya akıp dursun insanı her zaman kendi biricik dünyası ve ben’i ilgilendirir. *Tractatus*’ta bu konu şöyle ele alınmıştır:

“İki tanrılık vardır: Dünya ve benim bağımsız Benim. Ben, bir öznenin karşısında duran, bilinecek olan bir nesne değildir. Çünkü ben her nesnenin karşısında duranım, ama Ben’in değil. Ben, derin gizemli olan şeydir.” (Wittgenstein, 1985, Akt. Soykan, 2006; 21).

İnsan kendi özünü yani Ben’i tanımlayamadıkça dünyanın gerçekliğine kavuşamaz. Ben’i ise tanımlamaya kafasının içinde sessiz konuşma olarak nitelendirebileceğimiz düşünce ile gerçekleştirebilir.

“Dünyanın benim dünyam olduğu, kendimi şurada gösterir ki dilin (yalnızca benim anladığım dilin) sınırları, benim dünyamın sınırlarını imler” diyen Wittgenstein (1985: 135), bundan yola çıkarak ben’i tanımlamış ve dünyanın gerçekliğine kavuşmuştur. Tüm bunları ise dediği gibi dilinin sınırları dâhilinde ifade etmiştir.

Başlıkta da olduğu üzere “dil nedir?” gibi bir soru sormak her zaman geçerliliği olacak bir cevap vermeyi de gerektirir. Yalnız, yapılan araştırmalara da bakıldığında

bu sorunun ucu açık bir soru olduğu görülür. İnsanoğlunun yapacağı şey ise dilinin sınırlarını belirlemek, yani kendini tanımak için dil oyunlarının hesabını tutmaktır. Tabii anlam boyutuyla dili incelemekle, kurallar çerçevesine sıkıştırıp ruhunun şahlanmasını önlemekle değildir. Peki, nedir bu dil oyunu?

Yaşanan bir olayın anlatılması, bir masal anlatmak, bir kitap okumak, bir odayı, düzenlenmiş bir yeri betimlemek, ister örneğin bir askeri eğitimde olsun, ister örneğin öğretmenin çocuğa matematik alıştırmayı yaptırması gibi bir durumda olsun buyruk vermek ve buyruğu yerine getirmek, fıkra anlatmak, toplumsal uzlaşımaya dayanan anlamlı el kol hareketleri yapmak veya bunu şekillerle çizerek göstermek “tıp”, “yağ satarım bal satarım” gibi çocuk oyunları, briç gibi iskambil oyunların, tüm bu ve benzeri şeyler, dil oyunlarına örnektir (Soykan, 2006; 100).

Dil, çocuk dünyasının yansıma seslerinin karşılığıdır. Çocuğun hazır bir dünya karşısında tutumu ve konumu, dünyayı algılama sistemi, iletişim ve etkileşim sorunlarının çözümü aslında derin bir düşünsel boyuttan geçerek dille çözülür. Dil öncesi devir olan *duyumsal devinim* ya da *pratik zekâ* döneminde çocuk, dünyayı, yani gerçekliği sezgileriyle ve gözlemleriyle sessiz bir şekilde gözlemlerken, bunu ilkel davranışlarla sergiler. 1,5-2 yaş evresinde dillenmeye başladığında ise tüm gözlemlerini ve tutumlarını seslerle, sözcüklerle ifade etmeye başlar ve dil bir bireyin ilkel benliğini öz benliğine kavuşturur. Böylece gereksinimin yol açtığı yeni olgu (dil) ile ondan önce kendini gösteren bizim zihinsel organizasyonumuz arasında denge kurulduğu zaman, eylem biter. Yemek ya da uyumak, oynamak ya da kendi amaçlarına ulaşmak, soruya yanıt vermek ya da bir sorunu çözmek, öykünmeyi başarmak, bir sevgi ilişkisi kurmak, kendi görüşünü sürdürmek, artık sadece eylemlerle olmaz dil ile ifade edilmeye de başlanır (Piaget, 2004; 18). Kısaca, dil ile ifade başladığında düşüncelerde eylemden anlama dökülmüş olmaktadır.

Chomsky’ye göre dili incelemek, bazılarının ‘insanın özü’ dediği şeye yaklaşmaktır.

İnsanlığa hemen hemen sonsuz bir ilerlemenin yollarını açan dil, basit bir yardımcı değil, düşüncenin vazgeçilmez ortağıdır. Dil, insanın gereksinmelerine göre

kurduğu ve geliştirdiği toplumsal bir kurumdur. İnsan tarafından hayat için zorunlu bir araç olarak yaratılan dil, insanı göz önünde bulundurarak incelemek de şarttır (Vendryes, 2001: 14-35).

Sonuç olarak “dil nedir?” sorusuna verilecek yanıtları toparlayacak olursak: İnsanlar bir araya geldiklerinde ne yapıyor olurlarsa olsunlar – ister oynasınlar, ister kavga etsinler... ya da otomobil üretiyor olsunlar – hep konuşurlar. İçinde yaşadığımız dünya bir dil dünyasıdır. Arkadaşlarımızla, meslektaşlarımızla, eşimizle, öğretmenlerimizle, annemiz ve babamızla... Hep konuşuruz. Yaşamımızın uyanık geçen her dakikasında söz vardır, hatta rüyalarımızda bile konuşuruz ya da bizimle konuşurlar (Erkman-Akerson, 2007: 23).

Dil, varlığı ve kavramı, düşüncelerimizin sınırını, “ben”in tanımını ortaya koyan dünyayı gerçek kılan canlı, devinimi olan bir sistemdir.

2. Dil ve Soyutlama

Diğer birçok özelliğinin yanında, aynı zamanda, dil bir soyutlamadır. Fiziksel dünyada mevcut olan nesnelere veya kavramları bu kavramların ve nesnelere gerçek boyutlarını tamamen bağımsız olarak dil sayesinde nakil ve ifade imkânı buluruz. Duyu organlarımızla algıladığımız varlıkları onlara dokunmadan, onları görmeden veya hareket ettirmeden, onlarla aynı fiziksel ortamda bulunmadan, onların yanına gitme gereği duymadan dil denen araca yüklemek suretiyle nakledebiliriz. Üzerinde yaşadığımız kilometrelerce uzunluktaki, metreler çapındaki dünya adı verilen gezegeni /d ü n y a/ seslerine indirgeyerek muazzam bir küçültme ile insan ağızına sığacak birkaç fonem boyutuna düşürebiliriz. Dilin resmedilmesi dünya gerçekliğini verir, dünyanın yoğunlaştırılması ise dili verir. Dili resmedip maddeye büründürdüğümüz zaman algıladığımız varlıklar ortaya çıkar. Gerçek dünyada mevcut olan varlıkları beynimize sığdıramazken onları gösteren adları – dil aracılığıyla – sığdırabiliriz (Demirci, 2014; 23).

Maksim Gorki, fırıncı çıraklığı yıllarında, Tolstoy’un bir hikâyesini okurken, öylesine kendinden geçer ki acaba kâğıdın içinde büyüğü bir şey mi var diye havaya

kaldırır bakar. Tabii beyaz sayfa üzerinde harflerden başka bir şey göremez. Fakat saf fırıncı çırağını ve bütün saf okuyucuları büyüleyen şey, o ak sayfa üzerinde yazılı harflerden başka bir şey değildir.

Harfler, seslerin işaretleridir. Kelimeler ise seslerden mürekkeptir. Yazılı veya sözlü işaretlerle, göz önünde bulunmayan her şeyi göz önüne getirebilir, ölüleri diriltebilir, ağaçları konuşturabilirsiniz. Bu büyü değil de nedir? (Kaplan, 2005; 148)

Dil, olmazı olduran, hayalleri görünür kılan, zihinlerde gizli kalmışları gerçekliğe kavuşturan soyut bir kavramı somutlaştırabilen bir güce sahiptir. Bilincimizin bilincine varmayı, düşüncüyü geliştirmeye yarayan, iletişim kurmamızı sağlayan, bilgiyi koruyan, saklayan ve aktaran bir sistemdir.

Wittgenstein'in (1985) da dediği gibi "sınır yalnızca dilin içerisinde çizilecektir ve sınırın ötesinde kalan da düpedüz saçma olacaktır." Çünkü, dünyamızın sınırı dili, dilimizin sınırı da dünyamızın sınırını belirleyecektir.

Bir başka deyişle dilin resmedilmesi dünyayı verir, dünyanın yoğunlaştırılması ise dili verir. Dilde soyutlama yine Kerim Demirci'nin deyimiyile "... *gerçek dünyada mevcut olan varlıkları beynimize sığdıramazken onları gösteren adları beynimizde (hafıza/bellek) depolayıp kullanabilmekteyiz. Dil, eski ifadeyle zamanla ve mekânla mukayyet yeni ifade ile zamana ve mekâna bağlı olan insan bu iki bağdan sıyrılarak anlatım yapma imkânı sayılır. Burada soyutlamadan kasıt budur.*" (Demirci, 2014: 23).

Yaşadığımız doğa, varlıklar ve kavramlar âlemi, önce zihne sonra da dile yansımaktadır. Zihnin yansısı olan dilimiz adlarla imlenen tam çözümlenmiş bir cümledir. Cümleler birer olgudur ve olgular düşünceleri dile getirebilirler. *Resim kuramı* olarak adlandırdığı bu kuralları Wittgenstein (1985: 41), "Cümleler olgu bağlamlarını resmeden dilsel tasarımlardır." der. Bu inanca paralel olarak Necip Üçok (2004: 28), herhangi bir şeyin adı bilinmiyorsa onu kavramanın imkânsız olduğunu belirtir. "İlah, şeytan, dua, fikir, akıl, ip, taş, kömür her ne olursa olsun ancak kelimeler içine sıkıştırılınca, yani kendilerine ad verilince gerçeklik kazanırlar." demektedir.

Bazı fizik kurallarına bakıldığında kara deliklere giren cisimlerden sıkıştırılan varlıklara, preslenen maddelerden kurutulan gıdalara birçok nesnenin büyükten küçüğe, eski tabirle, müşahhasan (somut) mücerrede (soyut), giden bir indirgeme yolu izlediği göze çarpar (Demirci, 2014: 25).

Dil de tıpkı böyledir önce varlıklar âlemi sonra bu varlıkların tanımlanma ihtiyacıdır. Yani soyuttan anlamaya varan yol, tanımlamaya, somutlaştırmaya ulaşır. Dil, bütünüyle adlandırmadan ibarettir. Bundan dolayı söz öbeğinden cümleye kadar var olan bağda beşerin görev edindiği iş bu bağı adlandırmak ve dille ifade etmektir.

İşte, dünyanın oluşumundan sonra varlıklara ad verme olayı ve sonrasında da isimler yerine zamir kullanabilme yetisini daha iyi anlayabilmek için öncelikle varlıklar / ideler dünyasını daha doğrusu ideden ada uzanan süreci bilmek ve açıklamak gerekir. Böylece, doğruluk sorunu da anlam sorunu da dil, zihin ve gerçeklik çerçevesinde bir çözüme kavuşturulabilir.

3. İde Nedir?

İnsan yeryüzüne çıktıktan sonra hem kendi zamanında ortaya çıkan hem de kendinden evvel ortaya çıkmış olan nesnelere adlandırmış olmalıdır. Kayda geçen ilk dil çalışmaları felsefe ve teolojiden bağımsız olarak başlatılmamıştır (Başkan, 2003: 23).

Çalışmanın konusu olan zamirleri anlamak için felsefi bir silsileye ihtiyaç vardır. Bu silsile de *ideler* > *görüntüler* > *adlar* > *zamirler* şeklinde yapılabilir. Gördüğümüz üzere ideler bu silsilenin ilk basamağı iken zamirler son basamağıdır. Son basamağa varmadan daha doğrusu son basamak olan zamirleri daha iyi anlamak ve anlamlandırabilmek için bütün varlıkların ebedi modelleri, beş duyumuzla algılayamadığımız gerçek dünyada değil, gölgeler dünyasında yaşayan varlıklar olan ‘ide’yi tanımlamak gerekmektedir¹.

¹Hamdi Bravo’nun 2010 yılında *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*’nde yazdığı “Locke’un Soyut Genel İde Anlayışı” adlı makalede ‘ide’ kavramına ayrıntılı yer verilmiştir.

Locke, genel olarak, sanıldığı gibi sözcükler, “gerçekteki şeylerin yerini tutmaz”; “sözcüklere zihinlerimizdeki idelerden başka herhangi bir şeyin yerini tutturduğumuz zaman, bunun sözcüklerin kullanımın saptıracağını ve imlemlerine kaçınılmaz bir karanlık ve bulanıklık getireceğini” söyler (Locke, 2004; 5). Locke, her tikel şeyin bir adının olmasının olanaksızlığından ve eğer öyle olsaydı, adların sonsuz sayıda olması gerekirdi, demiştir ve şöyle devam etmiştir:

“...bu, insan yeteneğini ve gücünü aşan bir şeydir. Duyumlanan her tikel şeyin, bu tikel şeylerin bütün niteliklerinin idesini depolayıp saklamak, bunun yanında tek tek bunların hepsine bir ad bağlayıp bu karşılık gelen adların hepsini depolayıp saklamak, hafızanın ve zihnin sınırlılığından dolayı olanaklı değildir.” (Locke, 2004: 2).

Kerim Demirci ise, *Zamirler* (2014) kitabında, ideler hakkında Eflatuncu evren görüşüne şu şekilde yer vermiştir:

“Eflatuncu evren görüşüne göre temelde iki tür âlem vardır. Bu âlemlerden biri; geçici, zamana ve mekâna bağımlı, gerçek varlığın gölgesi durumunda bulunan içinde yaşadığımız duyular âlemdir. Bu âlem devamlı olarak meydana gelen ve yok olan münferit objelerin devamlı değişime mahkûm olduğu bir âlemdir. İkinci âlem ise daha farklıdır. Ezelî ve ebedî olan idelerin ve ideallerin âlemdir (Von Aster, 1943: 27).Eflatun, Demiurg dediği âlemin bir yaratıcısından bahseder. Bu Tanrı-mimar, tıpkı bir heykeltıraşın çamurdan şekiller yarattığı gibi muhtelif eşyayı idelerin modellerine göre yaratmıştır.”(Von Aster, 1943: 130 Akt. Demirci, 2014: 27).

Yani duyu organlarımızla algılayabildiğimiz âlem, ideler âleminin bir yansımasıdır. Şöyle ki; beş duyu ile algıladığımız nesnelerin esasını öz, mefhum, kavram, cevher, sebep, model vb. kelimelerle ifade edebileceğimiz ideler oluşturmaktadır.

Ernst Von Aster (1943: 125), aslolan ideler âleminin öteki âlemden farklı olduğunu şu örnekle açıklamaktadır: Sıcak olan bir obje bir müddet sonra soğuyabilir, fakat sıcaklık veya soğukluk kavram olarak değişmez.

Özetle, duyuların algısının dışında, zamanla ve mekânla sınırlı olmayan, gerçek varlıkların bulunduğu âleme ideler âlemi denmektedir.

İdelerin bir basamak sonrası göstergeler, yani nesnelere, sonraki basamak adlar ve en son basamak ise zamirlerdir. Bu çalışmanın konusu olan zamirlere geçmeden önce 'ad' basamağını da anlamak ve açıklamak gerekmektedir. Peki, öyleyse ad nedir?

4. Ad Nedir?

Ad, *olmak* demek, kendi başına var olan bir bilgiye işaret ediyor olmak demektir.

Adların işaret ettikleri bilgiler, kendi başlarına var olabilen, var oluşları başka bir varlık veya olaya bağlı olmayan bilgilerdir (Karaağaç, 2001: 31).

Teorik olarak adlar, ideler âleminden görünüşler âlemine gelen nesnelere yahut kavramlara insanların anlaşmaları sonucunda verilen fonetik dil unsurlarıdır (Demirci, 2014: 31). Nesnelere sese indirgeme olayı, aslında ad verme olayıdır. Nesnelere ad verme olayı tamamen keyfidir. Dil bilimi kitaplarında da adlandırma olayı, gösteren ve gösterilen ilişkisinde ortaya konulmuştur.

Gösterge (kelime/isim) = gösterilen (kavram/varlık) + gösteren (ses)

Adlandırma olayının nedensiz, yani keyfî olmasının en iyi ispatı dünyada birden fazla dilin olmasıdır. Yeryüzündeki her nesneyi konuşarak ifade etme gereği ve dürtüsü, adın doğmasına ve insanların anlaşma vasıtası olan dilin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Gerek dilbilim gerekse felsefe adları, nesne / cisim / varlık gibi tasvir etmek yerine onları gösteren / işaret eden unsurlar olarak adlandırılır.

Zamirler, adların kişi, varlık, soru, işaret ve belirsizlik gibi ölçeklerle öbeklendirilmiş, adları bu ölçekler içinde topluca bildiren sözlerdir (Demirci, 2014: 31).

Adların yukarıda da bahsedildiği felsefi silsileye göre bir sonraki basamağı olan zamirlere adlardan referans alınarak bakmak gerekir. Çünkü zamirler, kendi başlarına var olabilen bilgilerin adları oluşlarıyla adlara benzerler ve tek başlarına var olabilen bilgilerimize işaret eden adların kişi veya varlık olma, işaret, soru veya belirsizlik gibi genel ölçeklere göre öbeklenmiş karşılıklarıdır.

5. Zamir Nedir?

Türk dil bilgisinin birçok tartışmalı konuları arasında belki de en başı sözcük türleri ve tasnifleri yer almaktadır. Aristo bu konuya şöyle bir yaklaşım içerisinde bulunmuştur: *ad (onuma)*, *eylem (rhéma)*, *edat (syndesmoi)*. Bu yaklaşımda sözcük türleri üç ana bölümde – isim, fiil ve edat – daha sonra ise, bu üç ana bölümde alt kollara ayrılarak incelenmiştir. *İsim (onoma)*, kendi içerisinde *isim*, *zamir*, *sıfat* ve *zarf* olarak; *edat (syndesmoi)*, kendi içerisinde *çekim edatı*, *bağlama edatı* ve *ünlem edatı* olarak kategorize edilirken sekiz ayrı kategoride – isim (*isim*, *zamir*, *sıfat*, *zarf*), edat (*çekim edatı*, *bağlama edatı*, *ünlem edatı*) ve fiil – ele alınmıştır (Delice, 2012, 28).

İkinci bir yaklaşım ise ‘ad’, ‘sıfat’, ‘zamir’, ‘zarf’, ‘takı’, ‘bağlam’, ‘ünlem’ ve ‘fiil’ (Aksan, 1974: 319-488) olmak üzere doğrudan sekiz gruba ayrılarak incelenmesidir.

Fakat son dönemlerde bu tasnifler hem eleştirilmiştir hem de yetersiz görülmüştür. H. İbrahim Delice’nin, *Turkish Studies* dergisinde yayınlanan “Sözcük Türleri Nasıl Tasnif Edilmelidir?” makalesinde bu konu ayrıntılarıyla ele alınmış ve farklı tasniflere yer verilmiştir (Delice, 2012: 27-34).

Bunların ilki Mustafa Levent Yener’e aittir. Yener, “Türk Dilinde Sözcük Türleri Tasnifi Sorunu Üzerine” adlı makalesinde sözcük türlerini türleri ve görevleri açısından birbirinden ayrı tutar ve sözcük türlerini iki ana gruba ayırır: ‘*ad*’ ve ‘*eylem*’. Sözcüğün görevlerini ise ‘adıl’, ‘önad’, ‘belirteç’, ‘ilgeç’, ‘bağlaç’ ve ‘ünlem’ olmak üzere altı gruba ayırır (Yener, 2007: 606-623). Yalnız bu tasnife Delice şu şekilde bir yorum getirmiştir:

“Bu yaklaşım – kanaatimce – sözcüğe daha çok gösterilen-gösteren ilişkisi açısından yaklaşan mantık ve felsefe gibi birimlerin yaklaşımları ile dilcilerin dil bilgisi ve sözcük bilgisi yaklaşımlarını birleştirmeyi amaçlayarak konuyu daha da karmaşık bir hâle sokmuş gibi görünmektedir. Bizi ilgilendiren sözcüklerin tek başlarına nasıl sınıflandırılması gereğinden ziyade cümle içindeki kullanımının nasıl gruplandırılması gereğidir. Aslında, cümle yokken tek sözcük türü vardır; o da isimdir; zira somut, soyut, eylem ve sözcükler arasında bağıntı kurmaya yarayan sözcüklerin hepsi bir adlandırma ihtiyacının sonrasında ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, her türlü sözcük – cümle yoksa – bir şeyin karşılığı olarak isimdir.”(Delice, 2012: 29).

Aslında bu karşı çıkış yersiz değildir. Şöyle ki Delice’nin de dile getirdiği gibi aslında her şey tek başınayken bir adla müteşekkildir ve sözcükler de cümle içinde görevleriyle türlere bölünür ya da tür ismi kazanırlar. İdeler dünyasının bir ileri basamağını nesnelere, nesnelere ise bir ileri basamağını da isimler, yani adlar oluşturmaktadır.

Sözcük türlerinin tasnifine yeni bir yaklaşım da Erdoğan Boz’a aittir. Boz da² sözcükleri, “sözlüksel anlamlı birimler” ve “dil bilgisel anlamlı birimler” üst başlıklarını kullanarak “sözlüksel anlamlı”ları “nesnelere/durumları karşılayanlar” alt başlığı ile ‘ad’ ve ‘hareketleri (oluş/kılış ve durum) karşılayanlar’ alt başlığı ile ‘eylem’; “dil bilgisel anlamlı”ları da “sözcük düzeyinde dizim dışı anlamsal birimler” başlığı altında “adları temsil ediciler” alt başlığı ile ‘adıl’, “söz öbeği ve tümce düzeyinde dizime bağlı anlamsal birimler” başlığı altında “niteleyiciler ve belirticiler” alt başlığı ile ‘sıfat’, ‘belirteç’, “ilgi ve bağ kurucular” başlığı altında ‘ilgeç’, ‘bağlaç’, “vurgulayıcılar/bağ kurucular” başlığı altında ‘vurguç’ ve “sözcük düzeyinde dizim dışı veya söz öbeği düzeyinde dizime bağlı anlamsal birimler” başlığı altında “sesleniciler ve tonlayıcılar” alt başlığı ile ‘ünlem’ (2012) olmak üzere dokuz kategori olarak sınıflandırmaktadır” (Boz, 2012 Akt. Delice, 2012: 30).

²V. Uluslar arası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu’nda sunduğu bildiriden alınmıştır.

Delice'nin tasnifi ise şu şekildedir: sözcüklerin anlam evrenleri doğrultusunda ve cümle söz konusu değilken yaptığı tasnifte sözcükleri; '*somut*', '*soyut*', '*eylem*' (*oluş-kılış*) ve '*sözdizimsel bağıntı*' kategorilerine ayırır. Cümle bilgisiyle sözcükleri sorguladığında ise, öncelikle sözcüklerin bağımsız biçimbirim olup olmadığıyla yola çıkmıştır. Sözcük türlerini bağımlı ve bağımsız biçimbirimler oluşları açısından üç gruba ayırarak inceler: Tek başına bağımsız bir şekilde katılabilen, bünyesine uydu bir sözcük alabilen ve yine tek başına cümle ögesi olabilen *asıl* sözcükler, tek başına bağımsız bir şekilde cümle ögesi olamayan ve sadece sözcük öbeği olarak cümlede yer alan *uydu* sözcükler ve *hem asıl hem de uydu* olarak kullanılan sözcüklerdir (Delice, 2012: 30).

SÖZCÜK TÜRÜ		
Asıl	Hem Asıl Hem Uydu	Uydu
<i>asıl fiil</i>	<i>zarf</i>	<i>sıfat</i>
<i>isim</i>	<i>bağlama edatı</i>	<i>çekim edatı</i>
<i>zamir</i>	<i>pekiştirme edatı</i>	<i>yardımcı fiil</i>
	<i>ünlem edatı</i>	

Sözcük türlerinin tasnifi yapılırken sözcüklerin cümlede kullanılışı ve yüklendikleri anlam yükleri göz önünde bulundurularak bir tasnif yapılmalıdır. Geleneksel dilbilgisinde sözlük anlamlı sözcüğe anlamlı, dilbilgisel anlamlı sözcüğe ise görevli sözcük denir. Görevli sözcükler, tek başlarına anlamı olmayan cümle içinde kullanıldıklarında anlam kazanan sözcüklerdir. Bu çalışma da kabul gören bu tasnif ise şu şekilde tablolandırılabilir:

Sözlüksel Anlamlı	Dilbilgisel Anlamlı
<i>Fiil</i>	<i>Bağlama edatı</i>
<i>İsim</i>	<i>Çekim edatı</i>
<i>Sıfat</i>	<i>Pekiştirme edatı</i>
<i>Zamir</i>	<i>Ünlem edatı</i>
<i>Zarf</i>	<i>Yardımcı fiil</i>

Sözcük türlerine ve tasniflerini bu şekilde gösterdikten sonra tezimizin konusu olan zamirlere ayrıntılı bakmak gerekir. Sözlüksel anlamlı sözcükler kategorisinde bulunan zamirler, isimlerle aynı kategoride yer almalıdır.

Her ne kadar anlam bağlamında zikri geçen ismi temsil ettiği için dil bilgisel bir anlam taşıdığı düşünülebilirse de özel isimler nasıl bir değer taşırsa zamirler de öyle bir değer taşımalıdır. Ayrıca, aktardıkları anlam da gerçek dünyada karşılığı somut olarak bulunan varlık anlamıdır. Yani, zamirleri dil bilgisel sözcük değil de, sözlüksel anlamlı sözcük saymak daha yerinde bir değerlendirme olacaktır (Delice, 2012: 32).

Zamirlerin tarihi, isimlerin tarihine paralel olarak gelişmiş olmalıdır. Zamirleri anlamak için isimleri anlamak mecburiyeti vardır. İsimler muhtemelen insanın ortaya çıkmasıyla kullanılmaya başlanmıştır. İnsan yeryüzüne çıktıktan sonra hem kendi zamanında ortaya çıkan hem de kendinden evvel ortaya çıkmış olan nesnelere adlandırmış olmalıdır. Kayda geçen ilk dil çalışmaları felsefe ve teolojiden bağımsız olarak başlatılmadıkları için, hatta bu disiplinlerin altında ele alındığı için felsefeden istifade edilmesi gerekmektedir (Başkan, 2003: 23).

Birçok görüş ışığında zamirleri anlamak için, isimlerin doğasına bakmak ve isimlerin doğasını keşfetmek şarttır. Wittgenstein, *Tractatus* adlı eserinde “... *bir nesneyi tanımak için, gerçi niteliklerinin dışsal olanlarını değil – ama içsel olanlarının hepsini bilmem gerekir.*” der (Wittgenstein, 2006: 17). Zamirlerin de doğru bir şekilde değerlendirilişi, konumunu belirleyerek doğru bir tanımlamayla gerçekleştirilebilir. Bu sebeple, zamirlerden önce madde öncesini, maddeyi ve maddeye verilen ismi anlamak ve anlatmak gerekir. İçinde yaşadığımız dünyayı, dünyanın içinde yer alan tüm varlık ve nesnelerin gerçekliğini ortaya koymak elzemdir.

Daha önceki bölümlerde de dile getirildiği üzere bu silsile *ideler > görüntüler > adlar > zamirler* şeklinde açıklanmıştır.

Eflatun, ideler dünyası ile madde dünyası (maddi dünya) arasındaki farkı *Timaios* diyalogunda anlatır: “*Böyle olunca her şeyden önce, doğmamış ve yok olmayacak, içine hiçbir yabancı nesne kabul etmeyen, kendi de başka hiçbir şeyin içine girmeyen, gözle görülmeyen, bütün duyularla duyulmayan, yalnız kavram tarafından görülebilen değişmez şekli kabul etmek lazımdır.*” (Eflatun, 1989: 66).

Mahiyetini çok bilemediğimiz, beş duyumuzla tam algılayamadığımız bir dünyanın yansıması içinde bulunduğumuz dünyayı doğurmuştur. Buna idelerden görüntülere geçiş veya kavramdan nesneye geçiş diyebiliriz. Görüntüler idelerin veya nesnelere kavramın eksik, aksak ve noksan bir göstergesi durumundadır (Demirci, 2014: 27). Örneğin, duyularımıza hitap eden dünyadaki *at* denen hayvan ideler âlemindeki *at*'ın bir göstergesidir. İdelerin bir basamak ötesi nesnelere / görüntüler, nesnelere bir basamak ötesi de adlardır. Bu zincirin adlardan sonra gelen en son aşaması ise zamirlerdir.

Sözcüklerin çok büyük bölümünü adlar, daha doğrusu sözlerin ad kullanımı oluşturur. Aslında sözlük birimlerinin tamamı, ad kullanımındadır. Sözlüklerde, *büyük, sarı, ağaç, demir, dün, yürümek*, vb. sözlerin karşılarında verilen *ad, sıfat, zarf, eylem*, vb. türden sözün türüne işaret eden açıklamalar, yalnızca birer genel kullanıma işaret ederler. Yoksa sözlükten çıkarılmadıkları sürece, bu sözlerin hepsi ad kullanımındadır. Ad olmak demek, kendi başına var olan bir bilgiye işaret ediyor

olmak demektir. Adların işaret ettikleri bilgiler, kendi başlarına var olabilen, var oluşları başka bir varlık veya olaya bağlı olmayan bilgilerdir. Sıfatlar ve zarflar ise, tek başlarına var olmayan bilgilerimizin adlarıdır. Zamirlerse, kendi başlarına var olabilen bilgilerimize işaret eden adların kişi veya varlık olma, işaret soru veya belirsizlik gibi genel ölçeklere göre öbeklenmiş karşılıklarıdır. Kısacası zamirler, adların kişi, varlık, soru, işaret ve belirsizlik gibi ölçeklerle öbeklendirilmiş, adları bu ölçekler içinde topluca bildiren sözlerdir (Karaağaç, 2009: 31).

Zamirler, “yerine geçme” tabiriyle adlandırılrsa da asla uydu bir sözcük türüne ait değildir. Sözlüksel anlam taşıyan asıl sözcük grubunda nitelendirebileceğimiz özelliklere sahiptirler. Çünkü zamirler kendi başlarına var olabilen, paradigmatik bir yapıya sahip olan başka dil birimlerini kullanarak gerçek dünya bilgisine ulaşan ve anlam yüklerini oluşturabilen sözcük türleridir.

5.1. Zamirler Hakkında Çeşitli Görüş ve Tanımlar

Nesne ve kavramlara isim verilirken onların mahiyeti, yapısı veya temel özellikleri dikkate alınır. Nesnelere karşılayan isim türü kelimelerden biri de zamirdir. *Zamir* kelimesi için Alm. *pronomen*, *fürwort*; Fr. *pronom*; İng. *pronoun*; Ar. *zamîr*; Lat. *prônômen*; İtal, *pronome* terimleri kullanılmıştır. Latince *prônômen* (*prô* < “yerine” + *nômen* “isim”) kelimesi “isim yerine kullanılan kelime” anlamındadır (Kocasavaş, 2004: 27). Bu tanım aynı şekilde Almanca, İtalyanca, Fransızca dilleri için de geçerlidir.

Carl Heuper, zamiri “Zamirler büyük ölçüde belli bir durumdaki fonksiyonu belirten kelimelerdir.” şeklinde tarif eder (Heupel, 1973: 189, Akt. Kocasavaş 2004: 27-28).

Kamusu'l-Okyanus'ta *zamir* kelimesi “*Emîr veznindedir. Solmuş üzümüne itlak olunur. Derûnda ızmâr olunan sırra ve dâhil-i hâtıra itlak olunur, derûn-ı kalbde olmakla dakîku'l-vukûf olmak alakasına mebnî cem'i zemâir gelür.*” şeklinde açıklanmaktadır. Yine aynı eserde zamir (*zamr*) kökünün manası “*İnsan ve hayvan*

arıklayıp (zayıflayıp) karınları içeri çöküp yapışmaya denir.” olarak geçmektedir (C. 2, s.6), (Kocasavaş, 2004: 28).

Kamus-ı Türki'de Şemseddin Sami zamiri; “1. İç, dahil, her şeyin iç yüzü, bâtın. 2. Kalp, yürek, vicdan. 3. Edebiyatta: Sarfda ben, sen, o gibi mütekellim ve muhatab ve gâipten kinaye olan isim ki Arabiyye’de muttasıl ve munfasıl olarak ikiye münkasımdır.” şeklinde açıklamıştır (Sami, 1989: 854).

Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*'te zamir kelimesi için “Arapça bir kelime olup 1. İç, iç yüz, 2. Kalp, vicdan, 3. Gönülde gizli olan sır (levh-i zamir: içteki, gönüldeki levha, m3a-fi’z-zamîr: gönülde yürekte olan), 4. Gr. ismin yerini tutan kelime, anlamlarına gelmektedir.” açıklamasını yapar (Devellioğlu, 1982: 1403-1404).

Dilbilim Terimleri Sözlüğü'nde zamir, “Önce geçen veya sonradan gelecek olan bir ismin yerine kullanılan ve onun anlattığı şeyi bildiren kelime veya takı” şeklinde açıklanmaktadır (s.217).

Ahmet Cevat Emre, *Yeni Bir Gramer Metodu Hakkında Layıha I*, adlı eserinde kullanılan klasik “İsmin yerine kullanılan söz” tarifinin zamirler hakkında doğru bir fikir vermediğini, zamirlerin ismin yerine kullanılan kelimeler değil, “şahıs” denilen kategoriye ifade eden kelimeler olduğunu” belirtir (Emre, 1931: 58-61).

Muharrem Ergin, ise zamiri “Nesneleri temsil veya işaret suretiyle karşılayan kelimeler” olarak açıklar ve “İsmin yerini tutan kelemeler” diye tarif eder (Ergin, 1984: 379).

Tahsin Banguoğlu ise, “Ardında bir nesne veya kimse kavramı olan, dolayısıyla bir adın yerini tutan kelimeye zamir denir.” şeklinde bir açıklamada bulunmuştur (Banguoğlu, 1990: 309).

Zeynep Korkmaz, *Grammer Terimleri Sözlüğü*'nde, “İsimlerin yerini tutan isim soylu kelime türü” tarifinde bulunmuştur (Korkmaz, 1992: 178).

Kaya Bilgegil, “Zamirler, isimleri temsil veya müsemmalarını işaret eden kelimelerdir” (Bilgegil, 1984: 208), Tahir Nejat Gencan ise “Tümcede adların, önce geçmiş kavramların yerlerini tutan ve söyleyenle kendisine söylenen kimseleri hatırlatan sözcüklere denir” (Gencan, 1966: 171) tariflerini yapmışlardır.

Son olarak *Türkçede Şahıs Zamirleri* adlı eserinde Yıldız Kocasavaş ise zamiri “... diğer nesne adları gibi direkt nesneyi karşılayan kelimeler olmayıp, konuşan (mütekellim), konuşulan (hitap edilen), üçüncü şahıs (gaip) (mütekellim ve muhatabın dışındaki) gibi varlıkların temsili olarak veya işaret etmek suretiyle belirleyen kelimelerdir.” olarak tanımlamıştır (Kocasavaş, 2004: 29).

Bu zamana kadar çeşitli sözlüklerde ve gramer kitaplarında yer alan zamir tanımları bu şekildedir. Yalnız bu tanımlar genelde işlevsel dil bilgisi açısından ele alınmayarak biçimsel bir tanımlamayla yapılmıştır. Bhat, *Pronouns* adlı kitabında zamirler hakkında bilinen tanımların ve verilen bilgilerin yetersiz olduğuna dikkat çekmiştir. Bhat’a göre yalnız ‘ismin’ yerine geçme tanımı sıkıntılıdır, çünkü şahıs zamirleri hariç tutulursa, birçok dilde diğer zamirler farklı kelime türleri ile iç içe geçmiş durumdadırlar. Bazı dillerde işaret zamirleri sadece isimleri değil, sıfat ve zarfları da içine almaktadır. Soru zamirleri, belgisiz zamirler ve ilgi zamirleri de benzer duruma dâhildirler (Bhat, 2004: 2).

John Lyons, *Introduction to Theoretical Linguistics* adlı eserinde, eğer ‘yerine geçme / temsil etme’ zamirlerin bir özelliğiye yazar haklı olarak *human* ‘insan’ kelimesini örnek olarak kullanır. *Human* kelimesinin adam, kadın, kız, erkek vb. birçok kelimeyi temsil edebildiğini söyler. Bu durumda isim de birçok ismin yerine geçmektedir. O zaman, isimlere de ‘başka isimlerin yerine geçen kelime türleridir’ demek gerekir. Zamirin ismin yerine geçmesi ile ismin veya daha farklı kelimelerin bir başka kelime türünün yerine geçmesi arasında nasıl bir fark vardır? Zamir sadece ismin yerine geçmez, aynı zamanda isim grubunun (tamlama) yerine de geçebilir (Lyons, 1968: 173-174).

Kerim Demirci, *Zamirler-Dilbilimsel Bir Yaklaşım* adlı kitabında bu söylemleri destekleyen şu örnekleri vermiştir.

Ali'yi çağır.

Ayakta duranı çağır.

Uzun boylu olanı çağır.

Mavi gömlekliyi çağır.

Onu çağır.

İstekte bulunan kişi Ali'yi çağırılmaktadır. Ali uzun boylu, mavi gömlek giymiş ve ayakta duruyorsa uzun boylu, ayakta duran ve mavi gömlekli sıfatları o durumda (bağlam) işaret etmenin (o demenin) yanı sıra Ali kelimesi yerine geçebilir. Yani zamirler isimlerin yerine geçebileceği gibi sıfatlar da kullanıldıkları bağlama göre isimlerin yerine geçebilmektedir (Demirci, 2014: 36-37).

Bu açıklamalardan sonra akla gelen soru ise şudur: “Sıfatlar da zamir midir?” Bu sorunun cevabı tabiki ‘hayır’dır. Böyle bir düşüncenin akla gelmesine sebep olan, dolayısıyla eksik olan, zamirler hakkında yapılan tanımların ve tariflerin yetersiz ve sadece görüneni ifade etmesidir. Dil bilimsel açıdan doğrudan zamir olmadığını bildiğimiz apayrı bir kelime türünün zamir olarak kullanılabilme özelliği bağlam içerisinde ortaya çıkaran bir durumdur. Kerim Demirci, bu duruma, kitabında *zamirsellik* tabiriyle ifade etmiştir (Demirci, 2014: 37). Zamirsellik, kavramı ise çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

5.2. Metin (Text) – Doku (Texture) ve Zamir İlişkisi

Zamirlerin anlam bilimsel yapısının ve kazandıkları anlam yüklerinin inceleneceği bu çalışmada, zamirlerin dil bilimsel olarak ne ifade ettiğini görmek için *metin (text)*, *doku (texture)* terimlerini de incelemek gerekir.

David Crystal (1998: 386), metin terimini iki yönden ele alır. Birinci yaklaşıma göre; konuşma monolog, ritüel vs. gibi geniş alana yayılmış, dile dayalı yazılı ve sözlü materyallerin analiz ve tasvir için toplanıp kaydedilmiş hali metin olarak kabul edilir.

Bu yaklaşım, son zamanların dil bilimsel bakış açısından evvelki yaklaşımdır. Son yıllarda bilhassa Avrupa’da ortaya çıkan metindilbilim (textlinguistics) metni *kohezyon* (*bağlam, bağlılık, ilgi*), *koherans* (*tutarlılık*) ve *bilgilendiricilik* (*informativeness*) açısından ele alırlar. Bu yaklaşım son yıllarda önemli bir araştırma sahası haline gelen *söylem analizi* (*söylem çözümlemesi/discourse analysis*) çalışmalarının bakış açısına da uymaktadır (Demirci, 2014: 37).

Metin ile ilgili tutarlı bir tanım yapan isim Jean-Marie Schaeffer’dir. “Metin, iletişimsel bir birim oluşturan yazılı ya da sözlü dilsel bir zincirdir.” (Ducrot; Schaeffer, 1995: 594). Böylesi bir tanımda *metin*, tümceler grubu, tek bir tümce hatta tümcenin bir parçası olabilir. Yani metin ile tümce aynı düzlemde yer almaz.

Söylem = Metin + üretim koşulları

Metin = Söylem - üretim koşulları (Günay, 2013: 40-41).

Şöyle ki cümlelerin birbirinden kopuk halde bir yığın olarak ortada durması elde bir metnin varlığı anlamına gelmemektedir. *Metin, doku* ve *bağlam* ile anlamlı hâle gelmektedir. Bu konuyu ayrıntılı olarak işleyen dil bilimcilerin başında M. A. K. Halliday ve Ruqaiya Hasan gelmektedir. Onlardan sonra da Gillian Brown ve George Yule da bu konuda çalışmıştır. Bu isimler, *metin* ile *dokuyu* beraber ele almışlar ve birbirlerini tamamlayan unsurlar olarak sıralamışlardır.

Kohezyon, dokuyu örgüleyip metni meydana getiren en önemli unsurdur. Halliday ve Hasan’a göre; elde mevcut olan cümleler bütünü / yığınının bir metin teşkil etmesinin ayırıcı olmamasıdır. Öte yandan, cümlelerin birbirlerine bağlılıkları dokuyu oluşturduğundan metin ortaya çıkar. Metin, dokusu olan bir şeydir, bu özellik onu metin olmayan şeylerden ayırır. *Doku*, kohesif ilişki tarafından ortaya çıkarılır (Halliday ve Hasan, 1976: 2). Bir metin içerisindeki *kohesif ilişkiler*, söylem içerisindeki bazı elementlerin başka elementlere bağlı olarak algılanmasına / yorumlanmasına bağlıdır (Demirci, 2014: 38).

Bu çalışmanın ana konusu olan zamirler, metni oluşturan en önemli öğelerden biridir.

Zamirler, bazı ifadelerin yüklendiği anlamları, var oluşunda yer alan anlamları ve çeşitli çağrışımları kendi bünyelerinde barındırabilirler. Şöyle ki; zamirler, gizli kelime kalıplarının - derin yapıda yer alıp yüzey yapıda yer almayan kelimeler – anlamsal özgüllüğünü de öneren bir kategoridir. Fakat geleneksel dil bilgisi kitaplarında ya da birçoğumuzun hafızasında “ismin yerine geçen” olarak tanımlanmış ya da tarif edilmiştir. Akla şu soru gelebilir: “Zamirler, isimler gibi zarf, sıfat, edat veya atasözü veya atasözü gibi kalıp sözler yerine kullanılabilir mi?” Bu çalışma böyle bir soru ile yola çıkmıştır ve zamirlere yeni bir perspektif ile bakılabileceğini göstermek amacıyla ortaya konulmuştur. Anlam bilimsel olarak ele alacağımız bu çalışmada zamirlerin yeni bir tanıma ve sınıflandırmaya ihtiyaç olduğu gösterilmeye çalışılacaktır.

Araştırmacıların üzerinde durduğu husus, bir metni, metin olmayan söz ve yazı yığınlarından ayırıp metin yapan elementlerin, *doku*, *algılanabilirlik*, *tutarlılık*, *bağlam*, *bağ*, *tahmin* gibi özellikleri olduğudur. Bu özelliklerin oluşması için yukarıdaki tasnifte sıralanan durumların ve dil unsurlarının yanında zamirler de mevcuttur. Zamirler, metni oluşturan cümleler içinde geçen isimleri referans yoluyla gösterir yahut temsil ederler (Demirci, 2014: 39).

Doktor Foster sağanak yağmur altında Gloucester'a gitti. O, (onun/kendi) beline kadar su birikintisine battı ve oraya bir daha gitmedi.

Halliday ve Hasan'ın (1976, Akt. Demirci, 2014: 39) kullandığı bu örnekte dikkat edilirse önce isimler geçiyor, onların ardından isimlere göndermede bulunan zamirler kullanılıyor. Bu metinde *he=doctor Foster*, *his=doctor Foster's*, *there=Gloucester* karşılığı olarak kullanılmıştır.

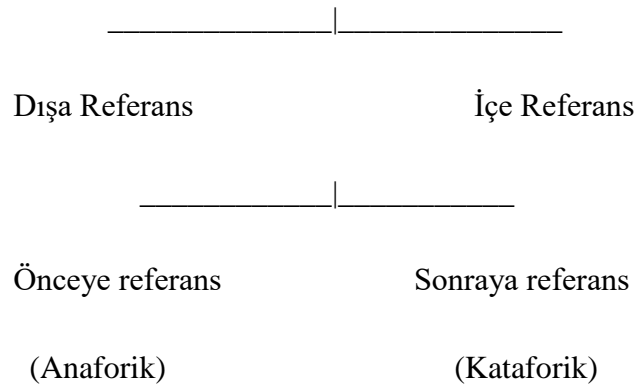
Zamirlerin referans olmalarının iki ana yolu vardır. Bunlardan birincisi, *duruma bağlı referanstır*. Duruma bağlı referansta zamirin işaret ettiği ad metne bağlı olmakla birlikte durumdan çıkarılabilecek bir noktadadır. Yani okuyucu ya da dinleyici zamirin neyi gösterdiğini herhangi bir metne bakarak çıkaramayabilir. Zamirin işaret ettiği adı, ancak o anki durumdan anlayabilir. Dolayısıyla bu tür referansa *dışa gönderme (exophoric)* de denilir. İkinci referans türü ise *metne bağlı*

referanstır. Metne bağlı referansta zamirin gösterdiği ad metin içerisindedir. Okunan metinde veya dinlenen konuşmada hangi zamirin hangi ismi gösterdiğini anlamak daha kolaydır. Bu tür referansa aynı zamanda *ie gönderme (endophoric)* de denir. Metne bağlı referans da ikiye ayrılır: 1. *Anaforik ilişkidir*. Anaforik ilişkide zamir, kendinden önce metin içerisinde geçen bir adı veya isim grubunu gösterir. “*Güneşe bak, (o) ok hızlı batıyor.*” cümlesinde zamir kendinden önce söylenmiş bir ismi gösterdiği için isimle anaforik bir ilişki içindedir. 2. *Kataforik ilişkide* ise zamir önce belirtilir, zamirin gösterdiği ad veya isim grubu sonra gelir. “*(O), çok hızlı batıyor, güneş.*” cümlesinde de gördüğümüz üzere zamir öncesinde ifade edilmiş, işaret ettiği isim ise kendinden sonra kullanılmıştır (Demirci, 2014: 39-40).

Zamirlerin referansta buldukları isimler bağlam içerisinde her şekilde anlaşılır olması gerekmektedir. Bundan kasıt okuyanın ya da dinleyenin isimleri tanımlayabiliyor ve anlayabiliyor olması gerekmektedir.

Zamirlerin işleyiş prensiplerini net bir biçimde anlayabilmemizi sağlayan referans konusunu, böylece buraya kadar anlatılanın da manzarası açıkça gözler önüne serilmiş olunacak olan bilgiyi, Halliday ve Hasan şöyle bir şema ile ortaya koymuştur (Halliday ve Hasan, 1976: 32-33)

Referans

Kerim Demirci zamirler konusunu Şu Şekilde zetlemektedir:

“Zamir, kendi başına ortaya çıkıp bir nesneyi gösterme veya bir ismin yerine geçme özelliğine doğrudan sahip olan bir kelime türü değildir. Zamirler ancak öncesi bilinen durumlarda sonrayı idare edebilen kelimelerdir. Bu bakımdan isimler kadar öncelik alma (inisiyatif) yetkileri yoktur. Bir bağlam içerisinde eski ifadeyle siyak-sibak dengesi kuran kelimelerdir. Zamirlerin isimler gibi inisiyatif alamamalarının yegâne sebebi zamirlerin nesne adı olmamalarıdır. Zamir ancak ismin olduğu yerde onun ‘gölgesi’ veya temsilcisi olarak değerlidir. Zamirler, isimlerin gölgesidir cümlesi bir slogan gibi dursa da metaforik bu yaklaŐımın zamirleri anlamaya yardımcı olacağı inancındayız.” (Demirci, 2014: 41).

İsimlerin gölgesi olan zamirlerin ne olup olmadığı buraya kadar ele alınmıştır. Yalnız bu çalıŐmaya konu olacak anlamsal boyutuyla zamirleri anlamak ve anlamlandırabilmek için işlevsel yapıyla ortaya konan zamirlerin anlamsal içeriğinin kalıplarını saptayarak zamirselliğin paradigmatik yapısını geliŐtirmek gerekir. Bunu da ancak dil birimlerin (sıfat, zarf, isim, edat, nlem vb.) bağlamsal yapıda kazandıkları ‘birbirinin yerine geçme’ özelliklerini, yani zamirsellik boyutlarını ele almakla mümkün kılınacaktır.

İnsanın kendine sorması gereken soru ise “Kazandıkları bu yeni boyutla bu dil birimleri zamir kategorisinde sayılabilirler mi?”dir. Bu soruların cevabı bu çalışmanın başka bir bölümü olan “zamirsellik”in iŐlendiĐi bölümde yer verilecektir.

II. BÖLÜM: ZAMİR TÜRLERİ

Zamirler, adlandırmanın en genel olanıdır. Varlığın gerçek adının yerini tutma, onları kişi, işaret veya soru yollarıyla temsil etme görevi yüklenmiş olan isim soylu bir söz türüdür (Karaağaç, 2009: 33).

Zamirler, yerlerine geçtikleri veya işaret ettikleri varlıklar bakımından birden fazla türe sahiptirler. Bazı araştırmacılar tarafından zamirlerin türleri özde aynı yola çıkan bazı sınıflandırılmalar yapılmıştır. Bu tasnifler şu şekildedir:

Muharrem Ergin zamir türlerini şu şekilde sıralamıştır;

1. Şahıs zamirleri
2. Dönüşlülük zamirleri
3. İşaret zamirleri
4. Soru zamirleri
5. Belirsizlik zamirleri
6. Bağlama zamirleri (1998; 304-314).

Tahsin Banguoğlu'nun zamir türlerini sınıflandırması;

1. Kişi zamirleri
2. Gösterme zamirleri
3. İyelik zamirleri
4. Dönüşlü zamirler
5. Soru zamirleri
6. Belirsiz zamirler
7. İlinti zamirleri şeklinde olmuştur(2004: 356-371).

Tahir Nejat Gencan'a göre ise zamir türleri;

1. Kişi adıları
2. İm adıları
3. Belgisiz adılar

4. Soru adıları
5. İlgi ve iyelik adıları şeklindedir (1971: 214-228).

Günay Karaağaç;

1. Kişi zamirleri
2. Dönüşlülük zamirleri
3. İşaret zamirleri
4. Belirsizlik zamirleri
5. Soru zamirleri şeklinde zamirlerin türünü sınıflandırmıştır (2009: 34).

Zamirlere bakış açısı farklı olan Kerim Demirci ise, zamirleri tamamen aynı kalıba sokarak benzer isimlerle etiketlemenin çok da gerekli olmadığını, zamirlik özelliği gösteren her dil unsurunun tespit edilip özelliklerinin belirlenmesi gerektiğini savunur (2014: 42). Zamirlere farklı bir bakış açısı sunmak, sadece zamir olarak kabul edilen dil birimlerini değil, zamir özelliği taşıyan dil birimlerini de değerlendirmek gibi amaçları olan bu çalışma için de gerekli olan bakış açısı budur.

Kerim Demirci, zamir türlerini şu şekilde sınıflandırmıştır:

1. Şahıs zamirleri
2. Dönüşlülük zamirleri
3. Karşılıklılık zamiri
4. İşaret zamirleri
5. Belirsizlik zamirleri
6. İlgi zamirleri
7. Soru zamirleri (2014: 42).

Klasik gramer anlayışıyla yapılan tasniflerle dil bilimsel yaklaşımla yapılan sınıflandırma arasındaki fark ilk bakışta görülemese de anlam göz önünde tutulduğunda söz konusu iki yaklaşım arasındaki fark ortaya çıkacaktır. Bu noktada, öncelikle zamir türlerini ele alıp bir tasnif ortaya koymak şarttır.

1. Şahıs Zamirleri

Şahıs zamirleri, kişi adlarının yerine kullanılan, şahıs gösteren zamir türüdür.

Bu zamana kadar şahıs zamirleri üzerine çalışıp fikirlerini ortaya koyan değerli araştırmacıların çalışmaları topluca gösterilecek olursa:

Ahmet Cevat Emre (1931: 150), “*şahsî zamirler*” tabirini kullanarak, bunların, varlıkları mücerret şahıs olarak gösteren isimlere benzediklerini, fakat isimlerden de ayrı olduklarını belirtir.

J. Deny (1941: 196), ‘şahıs zamirleri’ tabirinin yalnız şahıs zamirlerine tahsis edilmesini doğru bulmayarak hemen bütün zamirlerin (mütekellim, muhatap, gaip) mevkiinde olan şahısların yerini tuttuğunu, hepsinin şahıs zamiri olduğunu belirterek, bunların şahısların yerini tutan zamirlerin türleri içinde bir nevi olduğuna işaret eder.

Zeynep Korkmaz (1992: 141), “Dilbilgisinde şahıs isimlerinin yerini tutan kelime” olarak izah etmektedir.

Muharrem Ergin (1984: 380), bunların, “Varlıkları şahıslar hâlinde ve temsil suretiyle karşılayan kelimeler” olduğunu belirtir.

Tahsin Banguoğlu (1990: 309), “Eyden veya eydilen kişilerin ve sözü geçen kişi ve nesnelerin adlarının doğrudan doğruya yerini tutan zamirlere kişi zamirleri denir.” şeklinde açıklamaktadır.

Tahir Nejat Gencan (1971: 172), “Kişilerin adları yerine kullanılan kelimelere kişi zamiri denir.” şeklinde ifade etmektedir.

Ferit Devellioğlu’nda (1982: 1404), “*Zamîr-i şahsî*: gr. şahıs, kişi gösteren zamirler” olarak geçmektedir.

Kaya Bilgegil’de (1984: 208), “Zât isimlerinin yerini tutan zamirlere, şahıs zamiri denir.” şeklinde geçmektedir.

Neşe Atabay, İbrahim Kutluk, Sevgi Özel (1976: 120), “Kişi adları, kişi adlarının yerine kullanılan sözcüklerdir.” demektedir.

Yıldız Kocasavaş (2004: 31) ise “Şahıs zamirleri, konuşan, konuşulan, hitap edilen, gaip gibi varlıkların şahıslar hâlinde, temsilî olarak karşılayan kelimelerdir.” tanımını uygun bulmuştur.

Şahıs zamirleri, birçok dilci tarafından üç grup hâlinde incelenmiştir. Muharrem Ergin (1984: 380), şahıs zamirleri hakkında şöyle demiştir:

“ Bütün varlıklar üç şahıs altında toplanır, üç şahıs teşkil ederler. Bunlardan birincisi konuşan, ikincisi dinleyen, üçüncüsü adı geçendir. Her varlık şahıs olarak ya konuşan, ya dinleyen veya adı geçen durumunda bulunur. Bunlara gramerde sıra ile birinci şahıs, ikinci şahıs, üçüncü şahıs diyoruz. Konuşan, dinleyen, adı geçen, bir tek varlık ise teklik birinci, ikinci, üçüncü şahıs; birden fazla varlık ise çokluk birinci, ikinci, üçüncü şahıs teşkil eder. Yani teklik ve çokluk olmak üzere iki birinci şahıs, iki ikinci şahıs, iki üçüncü şahıs vardır. Demek ki üç şahıs teklik ve çokluk ifadeleri ile karşımıza altı şahıs olarak çıkar: Konuşan, dinleyen, adı geçen, konuşanlar, dinleyenler, adı geçenler – teklik birinci şahıs, ikinci şahıs, üçüncü şahıs; çokluk birinci şahıs, ikinci şahıs, üçüncü şahıs - .”

Bundan hareketle gramer kitaplarında zamirler genellikle şu tabloyla karşımıza çıkmaktadır:

<u>Tekil</u>	<u>Çoğul</u>
1. Ben	1. Biz
2. Sen	2. Siz
3. O	3. Onlar

Kaya Bilgegil (1984: 208), şahıs zamirlerini sırf sıralarına göre, birinci, ikinci, üçüncü şahıs diye adlandırmayı görevlerinin ihmal edilmesi sebebiyle uygun bulmamaktadır.

Zamirler her hâlde işaret eden kelimelerdir. Sayıları hem işaret ihtiyacının az olması sebebiyle hem de diğer nesne adları gibi direkt nesneyi karşılayan kelimeler olmayıp konuşan, konuşulan, hitap edilen, gaip gibi varlıkları işaret etmek veya göstermek suretiyle belirleyen kelimeler oldukları için sayıları azdır (Kocasavaş, 2004: 32).

Şahıs zamirlerini tespit ve tasnif ederken işlevsel olarak da zamirlere ışık tutmak gerekir. Birçok dilbilimci – üç tür şahıs zamiri olduğu düşünülse de – üçüncü şahıs gösteren zamirlerin tam olarak şahıs zamiri olmadığı kanaatindedir. Zira, *ben* ve *sen* zamirleri her zaman şahısların adlarının yerine geçerken *o* zamiri hem adın yerine hem de önüne geçebilmektedir (Demirci, 2014: 45). Yıldız Kocasavaş (2004: 263) da üçüncü şahıs zamiri için işaret sıfatı menşelidir, demektedir.

Emile Beneviste, söylemin öznel ve göndergesel olmak üzere çifte işleyişine dikkat çeker ve dilin buna imkân veren özelliğini anlatır. Bu, *ben* ile *ben-olmayan* arasındaki vazgeçilmez ayrımdır. Bütün dillerde, bütün toplumlarda, bütün çağlarda her zaman geçerlidir. Bunu da dilde yer alan ve yalnızca bu işe yarayan özel belirtiler, dil bilgisinde adını verdiğimiz ögeler sağlar: ikili bir karşıtlık oluşturan, *ben* ve *sen* karşıtlığı ile *ben /sen* sistemi ve *o* karşıtlığı.

İlk karşıtlık, *ben-sen* karşıtlığı, bütünüyle insanlar arası olan kişisel bir kısa söylem yapısıdır. İkinci karşıtlık, kişiyi kişi-olmayan'ın karşısına koyan *ben-sen / o* karşıtlığı, gönderi işlemini gerçekleştirir ve konuşmanın kendisi dışında bir şey üzerine, dünya üzerine konuşma olması imkânını temellendirir. Dilin çifte bağıntılar sistemi buna dayanır. Beneviste'nin bu yaklaşımı, şahıs zamirlerinin esasen *ben* ile *sen*'den müteşekkil olduğu üçüncü tekil şahıs zamirinin ise işaret / göndergesel kaynaklı olduğu tezini desteklemektedir (Beneviste, 1968, Akt. Demirci, 2014: 45).

Zeynel Kıran ve Ayşe Eziler Kıran, *Dilbilime Giriş* (2006: 92) adlı kitaplarında zamirler konusunu işlerken Roman Jakobson'un iletişim modelini esas alarak *ben / biz* zamirlerini konuşucu, *sen / siz* zamirlerini alıcı, *o / onlar* zamirlerini ise gönderge olarak adlandırır.

Söylemsel ögeler olan şahıs zamirleri E. Benveniste'in, sözcelemin biçimsel dizgesinin incelenmesinde, her zaman, yalnız "kişi"lere göndermede bulunan biçimler (kişi adları, uzam ve zaman gösteren belirteçler) ile yalnız "kavramlar"a göndermede bulunan biçimler arasında bir ayrım yaptığını belirtmiştir. Doğal dillerde, anlamları ve küçük biçimsel dizgeler biçiminde düzenlenmeleri, ancak bir sözcelem edimine ve durumuna göndermede bulunarak çözümlenebilen "göstericiler"den söz edilmiştir. Şahıs zamirleri temel dizgeyi oluşturur. "Ben", "sen" ile konuşan kişi olup, her karşılıklı dilsel iletişim "ben" ve "sen" in göndergesini değiştirir. Bu zamirler birbirlerinin yerine geçerler: "ben", "sen" olur, "sen" de "ben".

Ben → Sen

Sen → Ben

E. Benveniste bu şahıs zamirlerinin iki alt-dizge oluşturduklarını ortaya koymuştur: Birincisi bir sözcelem durumuna göndermede bulunan ya da bir söylem içinde yer alan BEN / SEN karşıtlık dizgesi. Bu dizgede yer alan BEN öznel ve kişiseldir; oysa SEN kişiseldir; ama öznel değildir. İkinci dizgedeki O ise öznellik niteliği olmayan sözcelem durumundan kopuk bir kişi, nesne ya da kavram olabilir (Benveniste 1968, Akt. Kıran, 2006: 186-187).

Ben ve *sen* arasında ileti-kanal-kod aracılığıyla kurulan göndergesel boyuttaki, yani *o / onlar* – kişi olmayan – iletiler bu üç zamirin farklı sınıflara konulması gerektiğini göstermektedir.

Bhat (2004: 4-5, 14), birçok dilcinin dile getirdiği şahıs zamirleri meselesini tüm zamirler konusuna yayarak adlandırmaya çalışmıştır. Ona göre bilhassa birinci ve ikinci şahıs zamirlerini başka zamirlerden hariç tutmak gerekir. Bu iki zamir ‘şahıs zamirleri’ altında bir sınıf teşkil etmelidir. Şahıs zamirlerinin dışında kalan zamirleri adlandırmada ve tasnifte zorlansa da onları ikinci gruba dâhil ederek bu gruba ‘proform’ adını uygun görür.

Dilciler bu ayrımları çalıştıkları dillerdeki birinci ve ikinci şahıs zamirleri ve işaret bildiren üçüncü şahıs zamirlerinin gösterdikleri morfo-sentaktik farklara dayanarak ileri sürmüşlerdir. İşaret gösteren zamirler, birinci ve ikinci şahıs zamirlerine göre aldıkları hâl ekleri (case), fiile ait detay (aspekt) belirtmeleri veya türetilme yetenekleri bakımından daha üretken durumdadırlar (Demirci, 2014: 47). Şöyle ki birinci ve ikinci şahıs zamirleri insanlar için üçüncü şahıs zamirleri ise canlı ve cansız varlıklar için kullanılır. Bu sebeptendir ki *o* zamiri şahıs ve işaret zamiri olabileceği gibi işaret sıfatı da olabilir.

O, bıraktı beni. (şahıs zamiri)

O büyüde kalbime saplanan acıyla bağırdım. (işaret zamiri)

O elbisenin renkleri çok solmuş. (işaret sıfatı)³

Bu örnekler de açıkça gösteriyor ki üçüncü şahıs zamiri olan ‘o’nun kullanma alanları diğer şahıs zamirlerine oranla daha geniştir. Birinci tekil şahıs zamiri olan *ben*, yalnızca konuşan kişinin – eşya değil kişi – isminin yerine geçebildiği görülmektedir.

³ Alıntılar dışında yer alan tüm örnek cümleler tarafıma aittir.

Dışarıdan bir kişi, başka birini göstererek *ben* zamirini kullanma durumunda olamaz. Dolayısıyla kelime olarak *ben* zamirinin gösterdiği kişi bir şahısla sınırlıdır. Bu açıdan bakılınca *ben* zamiri *sen* zamirinden de kişisel olabilir (Demirci, 2014: 47).

Kişiler, sahip oldukları eşyalarla bile bir diyaloga geçebilir ve onlara ikinci şahıs zamirle – sen – hitap edebilir, fakat o varlıklar *ben* zamirinin yerine geçemez. Bu sebeple *ben* zamiri öznel ve kişisel, *sen* zamiri öznel olamamakla beraber kişiseldir. *O* ise, varlıkların yerine kullanılabilen kullanım alanı *ben* ve *sen*'e göre daha geniş olan şahıs zamiri olmasının yanında, niteliği olamayan sözcelem durumundan kopuk bir kişi, nesne ya da kavram olabilir.

2. Dönüştürülme Zamirleri

Dünyadaki dillerin birçoğunda tipolojik olarak sayı ve dönüştürülme ifadelerinin beden ve bedenın parçalarıyla ilgili olduğu görülmektedir. Mekân ilişkilerinin ayrılması gibi sayı ilişkilerinin de ayrılması buradan gelişerek duyuşal-görsel dünyanın bütününe doğru yayılmak için insan bedeninden ve onun hareketli organlarından hareket eder. İnsanın kendi bedeni ilkel saymanın temel modelini oluşturur. Saymak, iş olarak dıştaki herhangi bir nesne de belirli farklılıkları adeta sayanın bedenine taşıyarak ve sayanda görülebilir hâle getirerek onları işaret etmekten başka bir şey değildir. Buna göre her sayı kavramı, kelime kavramları hâline gelmeden önce saf mimiksel el kavramları veya beden kavramlarıdır (Cassirer, 2005: 235).

Ben ve *kendilik* ifadesi yalın etkinlik alanına, tözsel-nesnel seyir alanına dayanmaya ihtiyaç duyar. En farklı dil çevrelerinde nesnel işaretlerden tedarik edilmiş olan *ben* işaretleri karşımıza çıkar. Özellikle dil, somut kendilik duygusunun en başta nasıl tamamen gerçek bedenın ve onun tek tek organlarının somut seyrine bağlanmış kaldığını göstermektedir. Burada fiziksel var oluşta ve özellikle insan bedeninde bu kesin yer belirlemeyi gösteren mekânsal, zamansal ve sayısal belirlemelerin ifadesinde karşımıza çıkan aynı ilişki belirir. Özellikle Altay dilleri, bu *ben* işareti sisteminin çok açık biçimde şekillendiği dillerdir. Bu dil ailesine “ben” ya

da “beni” ifadeleri yerine, mesela “varlığım”, “özüm” ya da kaba-maddesel şekilde “bedenim” ya da “bağrım” anlamına gelen kelimeler kullanılır.

Türkçede kullanılan dönüşlülük zamirleri esas olarak vücut, beden, öz, nefis, boy anlamlarına gelen kelimelerdir (Gökdağ, 2011: 10).

Özgür Ay (2013: 15-16), “Türkiye Türkçesi Ağzlarında Kullanılan Dönüşlülük Zamir(ler)i Üzerine” adlı makalesinde dönüşlülük zamiri hakkındaki çeşitli görüşleri şu şekilde sıralamıştır:

Hasan Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü* adlı çalışmasında “kendi” maddesine yer vermemiştir.

Clauson (1972: 728-729), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish* adlı eserinde “kendi” maddesine yer vermiş, kelimenin tarihî Türk lehçe ve şivelerindeki kullanım şekillerini ve örneklerini göstermiştir. Ancak kelimenin kökeni ile ilgili herhangi bir bilgi vermemiştir.

Räsänen (1969: 252), *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs Der Türksprachen* adlı eserinde kendi kelimesinin Eski Türkçede kântü, Uygurca ve Karahanlıcada kändü, Osmanlı Türkçesinde *kändü*, *kändi*, *gändi*, Kırım Türkçesinde *gändi*, Kuman Türkçesinde *kendi*, *kensi*, Balkar Türkçesinde *kese*, Karaçay Türkçesinde *kese*, Yakut Türkçesinde *kini*, Moğolcada *gendün* şekillerinde kullanıldığını belirtmiş, kökeni hakkında bilgi vermemiştir.

Zeynep Korkmaz (2003: 414-416) da *Türkiye Türkçesi Grameri* kitabında kendi zamirinin oluşumu ile ilgili olarak şu bilgileri vermektedir: “Dönüşlülük zamirleri de tıpkı şahıs zamirleri gibi ad çekim ekleri alarak çekime girerler, tamlama ve gruplar oluşturabilirler. Yalnız, çekim sırasında *kendi* sözü ile 3. şahıs iyelik eki arasına bir zamir n’si girer... Dönüşlülük zamirinin üçüncü şahıs teklik biçimi hem *kendi* hem de *kendisi* şekliyle kullanılmaktadır. Burada kurala uygun biçim *kendisi* olması gerekir. Ancak *kendi* sözündeki –i son ses ünlüsünün 3. şahıs iyelik eki sanılarak zamire +si iyelik ekinin getirilmemiş olması, böylece ikinci bir *kendi* şeklini doğurmuş ve kullanım da bu şekliyle yaygınlaşmıştır. Ayrıca üçüncü şahıs *kendisi*

biçiminin, Eski Anadolu Türkçesindeki pekiştirilmiş birleşik *kendü öz+i* zamirinden *kendi öz+i>kendüzi>kendisi* gelişmesiyle oluşması da söz konusudur. Burada –z->-s- değişmesi de –si iyelik ekinin etkisine bağlanabilir.

Dönüştürülük zamirleri hem ismin hem zamirin yerine geçebilir:

Akşam yemekte Ali hep kendisini anlattı. (ismin yerine)

Dün toplantıya katılan herkes kendini öve öve bitiremedi.(belirsizlik zamiri yerine)

Ben kendimi biliyorum. (şahıs zamiri yerine)

Hakan sürekli başkalarından borç almak yerine, o kendine bir iş bulsa çok daha iyi olacak.(şahıs zamiri yerine)

Taha kendine güvenmiyor ki sana güvensin! (özel isim yerine)

Genel olarak bakıldığında dönüştürülük zamiri şahıslar için kullanılsa da farklı canlılar ve nesnelere için de kullanılabileceği görülmektedir:

Armut kendi dibine düşüyor. (armut)

Bıçak kendini kesemez. (bıçak)

Problem tablodan değil, sayfa düzeninin kendisinden kaynaklanıyor. (sayfa düzeni)

Bu renk yaprağın kendi rengi, sonradan boyanmadı. (yaprak)

Kedi, yavrularını kendi ağızıyla besledi. (kedi)

Şu da dile getirilmesi gereken bir gerçektir ki bazı varlık ya da nesnelere teşbih sanatıyla insan özelliği kazandırılarak bu varlıklar için dönüştürülük zamiri kullanılabilir:

Sınav sıkıntısı *kendini* belli etmeye başladı.

Yorgun vücutta hastalığın etkileri *kendini* gösteriyordu.

Ayrıca dönüşlülük zamiri bir zamiri pekiştirme amacıyla da kullanılır. Buradaki görevi vurgu ve yoğunluktur.

Sen bu işi *kendi kendine* / kendi başına yapabilirsin.

3. Karşılıklılık Zamiri: *Birbiri*

Karşılıklılık ilkesi müteakabiliyet kelimesinin muadili olan bir duruma karşı söz konusu durumun aynısının uygulandığı anlamına gelmektedir. *Reciprocal pronoun* da denilen karşılıklılık zamiri, İngilizcedeki *one another* (<one ‘bir’ an ‘bir’ other ‘ikinci’) kelime grubunda olduğu gibi Türkçedeki kelime de kök itibarıyla sayı adı olan ‘bir’ ile ilgilidir. Bu zamir de dönüşlülük zamiri gibi daha çok şahıslar için kullanılmaktadır. Karşılıklı iki tarafın yaptıkları işi anlatan bu zamiri çoğul iyelik ekleriyle çekimlenmektedir. Karşılıklılık bildiren bu zamirin doğal olarak tekil halleri bulunmamaktadır.

1.çoğul şahıs: *birbirimiz*

2.çoğul şahıs: *birbiriniz*

3.çoğul şahıs: *birbiri* / *birbirleri* (Demirci, 2014: 53).

Çayın ve sigaranın birbirini/birbirlerini tamamladığını, söylüyordu.

O yıllarda, adeta, (biz) birbirimizin ikizi gibiydik.

Asya ve Ali Necip, siz, birbirinizi ne zamandır görmüyorsunuz?

İlk bakışta karşılıklılık zamirinin dönüşlülük zamiriyle aynı olduğu sanılabilir. Fakat, Bhat bunun doğru olmadığını savunur. Bhat (2004: 85); karşılıklılık ile dönüşlülüğün birbirlerine benzediklerini, ancak birbirlerinin aynısı olmadıklarını belirtir.

John beats Mary ‘John Mary’ye vuruyor’

John beats himself ‘John kendine vuruyor.’

John and Mary beats each other ‘John ve Mary birbirine vuruyor’

Dönüşlülük durumunda öznenin yaptığı işten yine özne etkilenirken karşılıklık durumunda yapılan işten etkilenen özne başkasıdır, aynı fiilin çıkışı başka öznenen olmaktadır. Dolayısıyla karşılıklılık durumunda çaprazlama bir yapı göze çarpmaktadır.

We are praising one another ‘Birbirimizi övüyorduk.’ <sen beni övüyordun, ben seni övüyordum.>

You are praising one another. ‘Birbirinizi övüyordunuz.’ <sen onu övüyordun, o seni övüyordu.>

4. İşaret Zamiri

İşaret zamirleri, kavramları, nesnelere işaret etme, gösterme yoluyla karşılayan kelimelerdir.

Bu, şu, o, bunlar, şunlar, onlar olarak tanımlanan işaret zamirleri diğer zamirlere oranla kullanım sıklığı daha yüksek olan zamirlerdir.

Tekil

bu

şu

o

Çoğul

bunlar

şunlar

onlar

Bu zamirlerin dışında Türkçede *öteki, beriki, öbürü, buradaki, oradaki, şuradaki* gibi kelimelere belirsizlik veya yer bildirdikleri kadar işaret de

bildirmektedir. İşaret zamirleri bir ismin önüne gelince görev olarak sıfat olurken ismin kendini bildirince zamir olurlar.

Böyle, şöyle, öyle, böylesine, şöylesine, öylesine, böylece, şöylece, öylece gibi kelimeler zamir kökenli olup buldukları duruma göre sıfat ve zarf olabilirler:

Sağ salim gelir diyordum, *öyle* oldu. (zarf)

Böyle bir vakitte sen neden bahsediyorsun! (sıfat)

Bura, şura, ora, burası, şurası, orası gibi kelimeler *bu, şu, o* kökenli kelimeler olup işaret zamiri olarak kullanılmaktadırlar. Bu zamirler çoğunlukla yer adlarının yerine geçer (Gencan, 1971: 222-223).

İşaret zamirlerini anlamsal açıdan farklı kılan özellik ise çok farklı derecelerde mesafeler bildirmesi ve bu mesafelerin zaman ve mekân ifade etmesidir.

5. Belirsizlik Zamirleri

Belirsiz kavram ya da nesnelere gösteren zamirlerdir. Belirsizlik zamirleri hakkında ortaya konulan görüşler ise şu şekildedir:

Zeynep Korkmaz (1992: 22), belirsizlik zamiri için “Belirsiz bir kimse veya nesneyi temsil eden zamir.” tanımında bulunur.

Muharrem Ergin (1986: 279), “Nesnelere belirsiz bir şekilde karşılayan zamirlerdir” der.

Tahir Nejat Gencan (1979: 265), “... hangi adların yerlerini tuttıkları apaçık belli olmadığından belgisiz adıl denmiştir.” tanımını yapmıştır.

Haydar Ediskun (1985: 166) , “Hangi isimlerin yerini tuttıkları açıkça belli olmayan zamirlerdir.” ifadesinde bulunmuştur.

Tahsin Banguoğlu (1974: 368), “Belirsiz zamirler başlığında; ardında belirsiz bir kimse veya nesne kavramı olan zamirlere belirsiz zamirler deriz. Bunlar hemen daima belirsiz sıfatlara iyelik zamiri ekleri ve ki zamir eki getirilerek yapılmışlardır.” demektedir.

Belirsizlik zamirlerinin genellikle belirsizlik sıfatları üzerine iyelik ekleri getirilerek yapıldığıdır. Ancak, bu genel bir ifadedir. Çünkü kullanılıştta farklı birtakım durumlar ortaya çıkmaktadır. Ayrıca her belirsizlik sıfatının iyelik ekleriyle altı kişiye göre çekimlenmiş şekilleri pratikte kullanılmaz. Yine, bir kısım belirsizlik zamirleri sadece yalın hâlde kullanılırken bir kısmı sadece ekli şekliyle kullanılmaktadır (Özçelik, 2001: 659). Bu nedenle çalışmada, belirsizlik zamirleri yalın ve ekli olmak üzere ikiye ayrılmıştır.

5.1. Yalın Belirsizlik Zamirleri:

Yalın haldeki belirsizlik zamirlerinin bir kısmı Türkçe bir kısmı da alıntı kelimelerdir. *Kim, kimse* (< *kimsene/kimesne* < *kim +i-se +ne*), *nesne, öteberi* (Türkçe olanlardır.); alıntı kelimelerden kullanılan belirsizlik zamirleri ise, *adam, falan/filan, falanca/filanca, herkes, insan, şey*'dir.

Benimle çarşıya kim gelecek?

Falanca neyin oluyor?

Senin nasıl bir insan olduğunu herkes biliyor.

Pazardan biraz öteberi aldım.

Şey, Arapça kökenli bir kelimedir.

Sen adamın karşısında neden haksızlığımı haykırıyorsun?

İnsan inanmak istiyor.

Ne dediğini anlayamıyorum “falanca geldi, filanca gitti” diyip duruyorsun.

5.2. Eklerle Yapılan Belirsizlik Zamirleri

İki türlü yapılır: *İyelikli belirsizlik zamirleri* ve *+ki’li belirsizlik zamirleri*.

Belirsizlik zamiri / sıfatı + iyelik eki şeklinde yapılan *iyelikli belirsizlik zamirleri* iyelik gruplarının tamlayanı düşmüş şekilleridir.

İyelik ekleriyle yapılan belirsizlik zamirlerinin bir kısmının bütün kişilere göre çekimlenir (*şeyim, falanın, filanı, öteberimiz, kimseniz, filancaları*), bir kısmı iyelik 1. ve 2. tekil kişi ekli şekilleriyle kullanılmazken 3. tekil ve çoğul kişi yerine kullanılabilir (*bazısı/bazıları, birisi/birileri, çoğu/çokları...*), bir kısmı da yine 1. ve 2. tekil kişi çekimlerinde kullanılmazken sadece 3. çoğul kişi yerine kullanılır (*milyonlarca, binlerce, hep, onlarca, topu, bir kısmı...*).

Ayrıca, iyelikli belirsizlik zamirlerinin bir kısmının sadece 3. tekil ve çoğul kişi iyelik ekli şekilleri kullanılır: *sıfat + iyelik*

başkası/başkaları, böylesi/böyleleri, diğeri/diğerleri, öbürü/öbürleri, şöylesi/şöyleleri...

İyelikli belirsizlik zamirlerinin birkaç tanesinin ise yalnızca iyelik 3. tekil kişi ekli şekilleri kullanılır: *belirsizlik sıfatı + iyelik*

azıcığı, birazı, birtakımı, bütünü, fazlası...

Son olarak niteleme ve belirtme sıfatlarının bir kısmına da iyelik getirilerek belirsizlik zamirleri yapılabilmektedir. Bu sıfatların sayısı çoktur (Özçelik, 2001: 663).

mavilim, şusu busu, irimiz, kısaları, küçüğünüz...

+ki'li belirsizlik zamirleri yapılış ve kullanılış bakımından üç türdür:

1- Doğrudan doğruya isim üzerine +ki eki getirilerek yapılanlar; *isim + ki*

önceki, sabahki, geçen yılki, öteki beriki, deminki...

2- İsim üzerine ilgi durumu eki getirildikten sonra +ki eki ile yapılanlar; *isim + ilgi durumu eki + (n)In + ki*

benimki, sizinki, Ahmetlerinki, suyunki, başkasınunki, çoğununki, birkaçınunki...

3- Yalın isim veya iyelik eki almış isim üzerine bulunma durumu eki getirildikten sonra +ki eki ile yapılanlar; *isim + (iyelik) + DA + ki*(Özçelik, 2001: 664).

yukarıdaki, kalpteki, sendeki, altındaki, elinizdeki, karşıdakiler...

Bunların dışında şu ayrıntılara da değinmek gerekir:

Muharrem Ergin (2005: 279), *ev mev, ağaç mağaç* gibi tekrarlardaki ikinci kelimelerin belirsiz temsil vazifelerine bakarak bunları da belirsizlik zamiri gibi görmek mümkündür demektedir.

Dilde, bilhassa yazı dilinde, sıkça kullanılan vs. (ve sair, vesaire), vb. (ve benzeri) tarzındaki kısaltmalar da aynı türden birçok nesnenin veya kavramın yerini belirsiz bir şekilde tutarak zamirsel kullanıma sahiptir.

6. İlgi Zamiri

İsimlerden sıfat ya da zamir yapmaya yarayan +ki ekinin eklenmesiyle oluşan zamirlerdir. İlgi zamiri aslından sıfatların adlaşmasıyla müteşekkildir. Ayrıca iyelik eklerine getirilerek de yapılabilir.

Benim evim, Ali'nin (onun) evinden daha uzaktı.

Benimki, Ali'ninkinden (onunkinden) uzaktı.

Münir Erten, "Ek Hâlindeki Zamirler Sorunu: İlgi Zamiri, İyelik Zamiri" adlı makalesinde +ki ekinin zamir olamayacağını bildirmiştir. Kerim Demirci'nin çalışması ışığında bu tezde de yapılan zamir türlerinin tasnifinde bu başlığa yer verilmesi +ki ekini zamir olarak kabul edildiği anlamına gelmez. +ki eki sıfatlardan, şahıs zamirlerine ve birçok özel isme eklenerek o kelimeleri zamir işlevine taşımaktadır. Adlaşan sıfatlar bunun en bariz göstergesidir.

Telefondaki mesajları sildin mi?

Telefondakileri sildin mi?

Hüseyin'in bisikleti, Özal'ın bisikletinden daha eskidir.

Hüseyin'inki, Özal'inkinden daha eskidir.

Bu örneklerden de anlaşılacağı gibi *telefondakiler*, *Hüseyin'inki* ve *Özal'inkinden* ibareleri ilk cümlelerdeki sıfatların yerine kullanılmış ve zamir özelliği kazanmıştır.

7. Soru Zamiri

Soru zamirleri varlıkları, nesnelere ve kavramları soru yoluyla belirten ve onların yerini soru sözcükleriyle tutan kelimelerdir.

Muharrem Ergin, "Nesneleri soru şeklinde temsil eden, onların soru şeklindeki karşılıkları olan, onları soru hâlinde ifade eden, onları sormak için kullanılan zamirlerdir." şeklinde bir açıklama getirmiştir (Ergin, 2005: 276).

Zeynep Korkmaz, "Yerini tuttuğu varlığı soru yoluyla temsil eden zamir." demiştir (Korkmaz, 1992: 22).

Haydar Ediskun, "İsimlerin yerini soru yoluyla tutan zamirlerdir." olarak tanımlamıştır (Ediskun, 1985: 164).

Soru kelimeleri, bilinmez bir durumu bilinir hale getirmek maksadıyla kullanılır. Soruyu soran kişi 'bilmeyen' konumundayken soruya muhatap olan kişi(ler) 'bilen' pozisyonunda kabul edilir. Gramatik açıdan bakılınca esas itibariyle soru zamirleri *kim*, *kaç*, *hangi* ve *ne* kelimeleridir. Bu kelimeler, yapım eki aldıkları bazı durumlarda, çekim eki aldıkları her durumda soru zamiri olarak kullanılabilirler (Demirci, 2014: 61).

kim; *kimim, kimin, kimi, kimimiz, kiminiz, kimleri, kimi, kime, kimde, kimden, kimler.*

ne; *nem/neyim, nen/neyin, nesi, nemiz/neyimiz, neniz/neyiniz, neleri, neye, neyi, nede, neden.*

kaç; *kaçı, kaçımız, kaçınız, kaçta, kaçta, kaçtan, kaçınca, kaçınıca, kaçınıcasından, kaçta kaç, kaçta kaçımız, kaçta kaçınız.*

hangi; *hangisi, hangimiz, hanginiz, hangileri, hangisinin, hangisine, hangisinde, hangisinden.*

Ayrıca, *nasıl*, *ne kadar*, *ne tür* de soru zamirleri içinde sayılmalıdır.

Soru zamirlerinin bir de +ki ekinin eklenmesiyle varlık gösteren şekilleri vardır. Soru kelimelerinin çoğunun sonuna +ki eki getirilerek yapılır.

Sadettin Özçelik (2001: 666) +ki'li soru zamirlerini yapıları açısından iki gruba ayırır:

1- Soru sıfatı veya zamiri üzerine ilgi durumu eki getirildikten sonra +ki eki ile yapılanlar: *soru sıfatı / soru zamiri + (n)In + ki*

kiminki(ler), kimlerinki, neyinki, nelerinki, hangisinininki, hangilerinininki, nereninki, nerelerinki, kaçınca, kaçınıca, kaçınıcasından, kaçta kaç, kaçta kaçımız, kaçta kaçınız, ne kadarınca, ne türününca

2-Yalın veya iyelikli soru sıfatı veya zamiri üzerine bulunma durumu eki getirildikten sonra +ki eki ile yapılanlar: *soru sıfatı / soru zamiri (+iyelik) + DA + ki*

kimdeki(ler), nedeki(ler), hangisindeki(ler), hangilerindeki, kimlerdeki, neredeki(ler), nerelerdeki, kaçındaki, kaçınıcıdaki, ne kadarındaki, ne türlüündeki, kaçımızdaki, kaçınızdaki.

Aslında tüm soru kelimeleri zamirsel özellik taşır. Soru kelimelerinin hepsi bilinmeyişi ortaya çıkaran bir doğaya sahiptir. Zamirler de benzer özelliğe sahiptir. Soru kelimeleri her şeyin sorusu olacağı gibi zamirler de neredeyse her kavram ve nesnenin yerine geçebilmektedir. Bu yüzden yalnız soru zamirleri değil, soru sıfatları ve soru zarfları da zamirsel özelliğe sahiptir (Demirci, 2014: 62).

Soru zamirleri bilinmesi ve bulunması gereken bir ismi aramaya yöneliktir. Sorulara verilecek cevaplar soru zamirlerinin yerini doldurmaktadır. Aşağıda vereceğimiz örnekler Kerim Demirci'nin *Zamirler* kitabından alınmıştır (2014: 62):

Soruların kaçınıcısını çözelim? - Soruların sekizincisini çözelim.

Bize hangisi yardım edecek? - Size Ali yardım edecek.

Dün akşam size kim geldi? - Dün akşam bize dayım geldi.

III. BÖLÜM: ZAMİRSELLİK VE ZAMİRLERİN GENEL ÖZELLİKLERİ

1. Zamirsellik

Zamirler, sadece bir ismin yerine geçen dil bilgisel bir kategori tanımıyla kısıtlanabilecek bir yapıya sahip değildir. Sınırları daha geniştir ve derinlerinde sakladığı birçok işlevsel boyuta sahiptir.

Bu boyutlardan biri olan zamirsellik, sestene eke, belirli oranlarda başka unsurları gösterebilme, onların yerine geçmek suretiyle zamirler gibi kullanılabilme özelliğidir (Bhat, 2004: 5-6, Akt. Demirci, 2014: 65).

Lakin zamirselliği, yani zamirlerin anlamsal boyutunu anlayabilmek için metin içerisinde semantik bağ kuran unsurlardan biri de *ikâme* / *yerine geçme* olayını dile getirmek şarttır.

Demirci, kitabında (2014: 65-66) ikâme hakkında verilen bilgileri şu şekilde derlemiştir:

Halliday ve Hasan (1976: 88), ‘substitution (ikâme)’ terimini en kısa anlamıyla, metin içerisinde bir unsurun yerine başka bir unsurun kullanılması olarak tanımlar. Onlara göre [İngilizcede] üç çeşit ikâme mevcuttur: isimlerin ikâmesi *one*, *ones*, *same* ile yapılır, fiillerin ikâmesi *do* ile yapılır ve cümlelerin ikâmesi *so*, *not* ile yapılır.

My axe is too blunt. I must get a sharper one.

‘Benim baltam çok kör. Ben daha keskin birini almalyım.’

(Halliday ve Hasan, 1976: 91).

Leonard Bloomfield, *Language* adlı kitabında aynı terimi açıklarken ‘ikâme, dilbilimsel bir biçimin veya dilbilgisel bir özelliğin belirli şartlar altında başka bir dilbilgisel biçimle yer değiştirmesidir’ der (Bloomfield, 1984: 247).

David Crystal, ikâme'yi tarif ederken bir yapı içerisinde bir kelime kendinden önce geçmiş bir elementle göndermede bulunuyorsa bu ikâme kelime olarak adlandırılabilir, der ve örnek olarak he 'o' zamirini kullanır (*The man came in. He was smiling. 'Adam içeri girdi. O gülüyordu.'*) (Crystal, 1998: 371).

Buradan şu gerçeğe varılmaktadır ki ikâme de zamirselliğin yapılaş şekillerinden biridir. İkâme sadece kelimeler boyutunda da değildir. Aslına bakılacak olursa ikâme seslerden başlar, morfolojik boyutta da devam eder.

Bazen kişisel (idiolekt), zümresel (sosyolekt) bazen bölgesel (diyalekt) dil kullanımından kaynaklanan farklı telaffuzlar aynı sesin farklı biçimlerini ortaya çıkarmaktadır. Bir ses yerine başka sesler kullanılmaktadır. Konya = Gonya = Qonya bu durumda k, g ve q sesleri kelime üzerinde anlam değişikliği yapmadan kullanılmışlardır. [k], [g] ve [q] ayrı fonemler olmayıp bir fonemin alt ses birimleridir: [k]=[g]=[q] (Demirci, 2014: 68).

Morfolojik boyutta ikâme konusu ise, ekler boyutunda ve çoğunlukla zaman ekleri ile yapılmaktadır. Görevsel bakımdan birbirinin yerine kullanılan zaman eklerinde ikâme işlevi görülür. İşlevsel olarak bir görev ile işaretlenmiş bazı zaman ekleri bağlam içerisinde diğer bir zaman işaretleyicisi yerine de kullanılabilir yani o eke ikâme eder.

Hüseyin, sanırım yarın İstanbul'a gidiyor. (*tahmin / -yor = -ecek*)

Hoca, 1980'lerde araştırmalara kuzey bölgesinden başlıyor. (*bilgilendirme / -yor = -di*)

Her gün kardeşini okula götürüyor. (*alışkanlık / -yor = -r*)

Ayrıca zaman biçimbirimlerin ve kiplerin birbirinin yerlerine kullanılması gibi hâl ekleri de birbirinin yerine kullanılabilir. Akuzatif eki yerine datif eki, datif yerine akuzatif eki, ablatif yerine lokatif eki, genitif eki yerine ablatif eki kullanılabilir.

Seyircilerden biri sahneye gelebilir mi?

Sınıftaki öğrencilerden biri sınıf defterini öğretmenler odasına götürsün.

Türkçede zaman eklerinin ya da hâl eklerinin birbirinin yerine kullanılma yani birbirlerini ikâme etme durumları dilde var olma zamanlarıyla ilgilidir.

Şöyle ki; bir biçimbirim şekil olarak ortaya çıkmadan ondan önceki bir morfem tarafından, söz yerindeyse ‘idare edilmiş’ olması gerekir (bk. Demirci, 2007: 10).

Korkmaz (1995: 226) ise bu durumu *fillerin rejimi diye adlandırır*.⁴

“Türkçede bazı fiiller kendilerine bağlanan bazı hâl eklerine izin verirken bazılarında izin vermemektedir. Örneğin Türkiye Türkçesinde, nezle bulaşır diye çocuğu öpmeye korkuyorum veya beni azarlar diye yanına gitmeye korkuyorum cümleleri nezle bulaşır diye çocuğu öpmekten korkuyorum veya beni azarlar diye yanından gitmeye korkuyorum biçiminde de söylenebilir. Bu kullanımlar kabul edilebilir, çünkü kork- fiili hem datif ekine hem de ablatif ekine izin vermektedir. Bu tür kullanımlarda akıl edilmesi gereken şey fiilin birincil ve ikincil tercih hakkının olabilmesidir.”

İkâmeler, fonem ve morfolojik boyutun dışında kelime seviyesinde de mevcuttur. *de/da* enklitiği *vb.*, *vs.*, ve *saire* gibi metin dışına referansta bulunan öğeler kelime boyutunda ikâme etmeye örnektir. Kelime boyutunda ikâmeler cümle boyutunda da olabilir.

-Onu durakta iki saat bekledim.

+Ben de.

-Begüm bugün sınıfta yoktu.

⁴Zeynep Korkmaz, “Batı Anadolu Ağızlarında Yazı Dilinden Ayrılan İsim Çekim Ekleri ve Fonologie-Morfologie Bağlantısı”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C. 2, Ankara 1995, s. 222-231.

+*Hakan da.*

-*Dün duyduğum haberler çok kötüydü.*

+*Benim de.*

Kalem, silgi, defter vb. okul gereçlerini okula giderken unutmamalısın.

Örneklerde de görüldüğü gibi *de/da, vb.* ögeleri kendilerinden önce söylenmiş ögelerin yerine kullanılmış ve metni tekrardan kurtarmıştır. *de/da* enklitiğinde zamirlerin önceye referans (anafirik) özelliği mevcuttur. *vb., vs.* gibi gibi metin dışı referans kaynakları da cümle içinde verilen örneklerin dışında kalan tüm diğer örnekleri temsil etmektedir.

Derinlerde anlam boyutları gizil olan zamirler, anlam boyutlarıyla incelenmeye ve kayda alınmaya mecburdurlar. Zamirler, bazı ifadelerin yüklendiği anlamları ya da var oluşunda yer alan anlamları ve çeşitli çağrışımları barındırabilirler. Şöyle ki; zamirler gizli kelime kalıplarının anlamsal özgüllüğünü de öneren dil bilgisel kategoridir.

Zamirleri çizilen sınırlar içerisinde çıkarıp daha geniş bir çerçeveye incelemeye sebep olan bakış açısı ise *zamirsellik* kategorisidir.

Zamirsellik; sestem eke, kelimedem cümleye dilin neredeyse bütün seviyelerinde dil unsurlarının belirli oranlarda başka unsurları gösterebilme, onların yerine geçmek suretiyle zamirler gibi kullanılabilme özelliğidir (Demirci, 2014: 65).

Osmanlı döneminde “derûnda ızmar olan sırr” olarak ifade edildiği gibi zamirler, bir anlamı yansıtan, özünde anlamı olmayan ve diğer ifadelerin anlamını yüklenen ifadeler olarak tanımlanabilir. Bu zamirler kalıbı, gizli kelimeler biçiminde şifrelenmiş bir anlam yükü önermektedir. Anlam yükünü mümkün kılan zamirselliği ve zamirselliği mümkün kılan anlam yükü kalıbını belirleyebilmek için öncelikle ögelerin paradigmatik yapılarının anlaşılması gerekmektedir. Bir dilde kelimelerin birbirinin yerine geçmesine imkân verecek sistem, böyle bir paradigma içindeki

parçaları düzene sokmak vasıtasıyla bir zamirin anlam yükünü belirler (Muhlhauser, 1990: 200 Akt. Akçataş, 2010: 3).

Zamirsellik cins isimler, sıfatlar, zarflar, soru kelimeleri ve cümle seviyesinde gerçekleşir. Ayrıca tekrarı önlemek için de zamirlerden faydalanılır ve böylece zamirler çeşitli anlam yükleri üstlenirler.

Cins isimlerin temsil ettiği varlık dünyası sınırları belirlenmiş özel isimlere göre çok daha geniştir.

Özel isimler belirli bir varlığa verilip onu temsil ederken cins isimlerin temsil ettiği varlıkların sayısı çok değişken olabilir. Birden fazla varlığı tek kelimeyle temsil edebilme özelliğine sahip olan cins isimler zamirsel özellik gösteren en önemli isim türüdür (Demirci, 2014: 76).

“O” zamiri bilindiği üzere şahıs zamiri olmanın yanı sıra cansız varlıkları da karşılama kabiliyetine sahiptir. Diğer şahıs zamirlerinden çok daha geniş bir varlık göstergesini temsil etmektedir.

Şöyle ki; “o” dediğimiz kişi herkes olabilir, kimden bahsedildiğini okuyucu/dinleyici/alıcı bağlam içerisinde çıkarır ya da işaret yoluyla kendisine gösterilir. “Öğretmen Ali” sınırları daha da belirlenmiş “o” zamirine göre daha dolu olan bir tanımlamadır; lakin “öğretmen Ali TEK” tam olarak sadece bir bireyi anlatmaktadır.

İşte cins isimler de özel isimlere göre sınırları daha esnek ve geniştir. Böylece zamirsellik alanları da daha kapsamlıdır. Demirci (2014: 76), bu konuda, belirsizlik zamirlerine işaret etmektedir. Belirsizlik zamiri olabilecek kelime türlerinin en önemlilerinden biri cins isimlerdir. Belirsizlik zamirleri de diğer zamirlere göre ifade ediş ve ettiği alan daha kapsamlı ve geniştir. Cins isimler de belirsizlik zamirleri gibi daha çok varlığa hitap edebilir. Hatta öyle ki zaman içerisinde zamirlerin anlam yükleriyle birlikte ele alınacağı zamanlarda birçok cins isim belirsizlik zamiri olarak da anılacaktır.

Sıfat ise bilindiği üzere isimleri niteleyen kelimelerdir. Sıfatlar sayesinde alıcı/okuyucu/dinleyici sıfatların nitelediği varlıkları daha iyi canlandırabilir ve o varlıklar hakkında daha ayrıntılı fikir sahibi olabilirler.

Sıfatların zamirsellik taşıması aslında adlaşmasından ötürü olmaktadır. Adlaşma, olarak tanımlanan dil olayı bir ismi niteleyen kelimenin o ismin düşmesi neticesinde ismi temsil etmesidir. Sıfatın nitelediği isim düşüp sıfat ismi temsil etmeye başladığından itibaren, derin yapıda anlam yönüyle yüzey yapıda görevsel olarak, zamirselleşme özelliğini kazanmıştır. Adlaşma olarak geçen bu olay gramer kitaplarında sadece biçimsel yönden ele alındığından ve işlevsel olarak değerlendirilmediğinden ötürü dile getirilmemiştir.

Yeşil kazağı Ali Necip'e annesi almış.(niteleme sıfatı)

Öteki kazağı da babaannesi örmüş.(işaret sıfatı)

Öteki de babaannesi tarafından örülmüş.(işaret zamiri)

Örtük anlatma bakımından ilk cümle hem kazaktan bahsedildiğini hem de kazağın yeşil olduğunu bildirir; ikinci cümle kazaktan bahsedildiğini bildirir ama kazağın özelliğini vermez, yani ilk cümleye göre anlam daha örtüktür ve sıfatın nitelediği isim daha belirsizdir. Son cümle de ise sıfatın nitelediği isim tamamen düşmüş öteki sıfatı kazağın yerine de kullanılmış ve zamirselleşmiştir. Şöyle de diyebiliriz ki; sıfatların zamirleştiğinin de göstergesidir. İlk cümleden son cümleye doğru bilgi verme aralığı azalmıştır yalnız zamirselleşme oranı da o derece artmıştır.

İnsanı düşünmeye sevk eden soru cümleleri, bilmediğimiz veya kısmen bildiğimiz bir konu hakkında bilgi edinmemizi sağlar. Yöneltilen soruda talep, alınan cevapta ise paylaşım söz konusudur. Böylelikle interaktif bir döngü ile bir diyalog meydana gelmektedir (Savran, 2002: 232).

Soru kelimeleri kişinin merak ettiği konuya yönelik olmaktadır. Demirci (2014: 81) bu durumu şöyle ifade eder: "... merak edilen içerik soru kelimesinin altında bir zamir gibi gizlidir. ... sıfat olsun, zarf olsun her türlü soru kelimesi dil bilgisel olarak adına zamir denilmese de zamirseldir."

Sorular bazen sıfatı, bazen, zarfı bazen eylemi bazen zamirleri açığa çıkartacak cevaplara yöneliktir. Bu soruların cevapları da belirli kalıplar içerisinde verilmeyebilir. Ayrıca tekrara düşmemek için de bazen soruda yer alan sıfat, zarf, isim, eylem cevapta zamir olarak yer alabilir.

Ne zaman geldi? (soru zarfı) → Akşam saatlerinde.

Havanın kararmasından itibaren saat 9-10'a kadar olan zaman zarfı yerine kullanılan akşam saatleri cevapta zaman zarfı olarak yer almalıyken kalıplar dâhilinde bir cevapla yer almamış, zamirleşmiştir.

Eve kim geldi? → Eve, Ayşe / Ahmet / oğlun / halanın kızı / karşı komşu geldi.

Bu örnekte de görüldüğü üzere paradigmatic olarak *kim* soru zamirinin yerine gelen isimler soru kelimesinin açıklaması niteliğindedir ve soru kelimesi yerine kullanılmıştır. Bu da şu gerçeği ortaya çıkarmaktadır ki; soru kelimeleri bir zamirin gördüğü işlevi görmektedir ve ayırt edici özelliği zamirselliktir.

Cümle boyutunda zamirleşme ise genelde atasözleri, deyimlerde gerçekleşse de bazen cümle yerine de bir zamir yer alır ve cümle zamirleşme boyutuna geçer.

Eski kocanın hiçbir engel tanımadan akan sel suları gibi çağlayan hikâyelerinden şunları öğrenmişti:

Çok şey bildiğimizi sanıyor, ama hiçbir şey bilmiyorduk.” (OP / KK, s. 129).

“Bana bunu çok söylediler albayım: Kendini beğenmiş sen de, neyinle öğünüyorsun?” (OA / TO, s. 103).

“İki yanına asılmış paltoların arasında kendi yüzümü o kadar memnun ve biçare, o kadar zelil ve her tarafa sürüklenebilir, her şeye mukavemetsiz ve her şeyden istifa etmiş gördüm ki, bir an billûrun beni

kusacağını, kendi suratımı ayaklarımın ucuna fırlatacağını sandım.
Fakat hayır. Hiç de böyle olmadı.” (AHT / SAE, s. 145).

Verilen bu örneklerde de görüldüğü üzere, cümle ya da birkaç cümlenin birleşimiyle oluşmuş ifade topluluklarının *böyle, şunları, bunu* gibi işaret zamirleri yerlerini tutmuş ve bu zamirler, cümlelerin anlam yüklerini üstlenmişlerdir. Dolayısıyla bu zamirler aslında kendilerinden daha önce söylenmiş ya da daha sonra söylenecek bilgilere göndermede bulunarak onları temsil etmişler ve zamirleşme örneği sergilemişlerdir.

Cümle boyutunda zamirsellik temsil etme ile alakalıdır. Aslında cümlelerde geçen her kelimenin temsil kabiliyeti yoktur. Bir cümle ima yoluyla anlam iletme amacı gütmeyeceği müddetçe o cümlede yer alan her kelime başka anlamları temsil etmezler. Oysa bir atasözünde kullanılan her kelime, derin yapıda, başka bir anlamı kodlayabilir, yani başka kelimeleri temsil edebilirler.

Acele işe şeytan karışır atasözünü paradigmatik olarak incelersek; bu atasözünde yer alan kelimelerin anlam olarak başka kelimeleri temsil ettiğini görürüz.

<u>Acele işe</u>	<u>şeytan</u>	<u>karışır</u>
Hız yapmak	ölüme	neden olur
Düşünmeden adım atmak	yanlışlıklarla	sonuçlanır
Düşünüp taşınmadan hareket ettiğin için	işinden	atıldın
Sabredip beni dinleseydin	Ali'den ayrılmaz,	böylece yalnız da kalmazdın.

Bu atasözü içinde yer alan her kelime başka kelimeleri ima etmiştir. Yani şunu belirtmeliyiz ki atasözleri ve birçok deyim birer ‘pro-form’⁵ olarak zamirsel özellik gösteren yapılardır.

Bu çalışmanın amacı işte burada açıkça ortaya çıkmaktadır; varlığıyla herhangi bir şey, ima eden, temsil eden ya da ikâme eden göstergeler, bağlam içerisinde, zamir işlevi yüklenebilecek bir tabiata sahiptir. Bu da zamirleri anlam bilimsel yönden ele alıp işlevsel olarak tekrar değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır.

Zamirlerin genel özelliklerini açıklamadan önce yine zamirleri ilgilendiren *eksilti* ve *zamir n’si* konularına değinilecektir.

2. Eksilti / Eksik Tekrar

Eksilti, cümle ya da cümle üstü birimlerde olması gereken ögenin tekrardan kaçınmak ya da dilde en az çaba kuralı gereği çıkarılan ya da kullanılmayan dil birimleridir.

Cümlelerin yahut metinlerin dil bilgisel çözümlemesinde bazı unsurların dilsel ekonomi, vurgu veya üslup kaygılarıyla bulunması gereken yerde olmadıkları, yani atılmış oldukları görülür. Geleneksel dil bilgisinin ‘anlaşılır olan’ diye adlandırdığı bu ‘yokluk’ dil bilimsel analizlerle izlenip ortaya çıkarılabilecek bir mahiyettedir (Demirci, 2014: 86).

Bir metin oluştururken ya da cümleler arasında, yani en genel anlamıyla iletişim anında konuşucu/anlatan/verici/kodlayan eşyaları, nesnelere, kavramları, varlıkları birden fazla bir şekilde kullanmak zorunda kalabilir, fakat bu öğeleri dinleyici/okuyucu/alıcı/kod çözen için her seferinde açık bir şekilde ifade etmez. Bazılarını daha örtük, bazılarını daha sezgisel bir şekilde ifade edebilir.

⁵Edebî ve dil bilgisel anlamda *metaforlar*, gerçek bir olayı anlatmadan önce anlatılan *hikâyeler* ve bir durumu daha kolay kavratılabilmek için anlatılan temsiller semiyotik bir yaklaşımla gösteren-gösterilen dengesi kuran birer ‘pro-form’ değeri taşımaktadırlar (Demirci, 2014: 85). Ön anlatım olarak ifade edebileceğimiz pro-form’u esas anlatım gerçekleşmeden neyin yerine neyin geleceğini okuyucuya/dinleyiciye; yani alıcıya daha iyi kodlamaktadır, şeklinde tanımlayabiliriz.

Yalnız şöyle de bir durum vardır ki; dile katılan her göstergenin bir işlevi olmasının yanında alıcıya da bir bilgi vermelidir. Bu bilgiden yola çıkıldığında dilin hassasiyetlerini de bağlam içerisinde gözetmek zorunda olduğunu fark edip dili sıkıcılıktan ve tekrarlardan kurtarmak şarttır. Anlatıma katkısı olmayan, göstergelerin dilde kullanılmasının bir anlamı da yoktur. Şunu da söylemek lazım gelir ki; iletişimsel bir ifade özelliği her zaman bilgi vermeyebilir. Yani tekrar, bağlam içerisinde verilmeyebilir; ama daha önceden sağladığı bilgi verisi zaten cümlede izini taşır ve anlaşılabilirlik bu sayede sağlanır. Özetle, Üstünova (2003: 180)'nın da dediği gibi "... dil tekrarı sevmez, ancak tekrardan da vazgeçemez."

Günay ise (2001: 60); "Bir metnin anlamı, anlatıdaki bazı durumların, nesnelerin ya da kişilerin değişimi, dönüşümü ya da noktasal değişkenlikler içeren olayların anlatı boyunca yinelenmesiyle oluşur." demektedir.

Bazen tek bir sözcükle bir cümleyi tekrarlamış oluruz. Bazen de tekrarı gizleme çabası içerisinde oluruz. Tekrarlarda çıkardığımız ya da kullanmadığımız öğeler aslında derin yapıda varlıklarını sürdürürken yüzey yapıda yer almazlar. İşlevsel dil bilgisinde bu öğeler, *işaretsiz morphem (Ø)* terimiyle gösterilebilir. İşaretsiz morfemlerde esas olan düşünce, cümledeki öğelerin/elementlerin her zaman telaffuz edilmesinin gerekmediği anlayışıdır.

Yüzey yapıdaki fonetik ve sentaktik boşluk, semantik derin yapıda bir doluluğu (fiil grubu) göstermektedir. Bunu hiçliğin varlığı göstermesi olarak formüle edebiliriz (Demirci, 2014: 89).

Soru: Elif, bu akşam nerede?

Cevap: Kendi evinde.

Örnek cümlede de görüldüğü üzere sorunun karşılığında verilen cevapta her öge yüzey yapıda gösterilmemiştir. Derin yapıyla yüzey yapının bire bir örtüşmesi gerekseydi şöyle bir cevap cümlesi olacaktı:

Soru: Elif, bu akşam nerede?

Cevap: Kendi evinde.

Beklenen: Elif, bu akşam kendi evinde.

[Ø] [Ø] kendi evinde.

Derin yapıda verilen ‘*kendi evinde*’ cevabında özne ve zaman tamlayıcısı eksiltilidir. Daha odaklı bir cevapla soru cümlesinde yüzeyde yer alan ögeler cevap cümlesinde yüzeyde yer almamıştır. Hatta, özne olan Elif ögesi dönüşlülük zamiriyle pekiştirilmiştir. Dolayısıyla ‘o’ zamirinin hem erkeği hem kadını hem de diğer varlıkların işaretleyicisi olabildiği gibi eksiltinin olduğu bağlamlarda da bir boşluğun bir kelime veya kelime grubunu temsil edebilmesi zamirsel bir özelliktir.

Ben, sen, o, biz, siz, onlar, bu, şu, bunlar, şunlar, böyle, şöyle, öyle, hepsi, kim, bazıları, kimi, kimileri vb. zamirler tekrarı önlemekle birlikte eksiltili yapıların yerini de doldurabilirler ve böylece zamirler anlam yüklenmiş olurlar. Yani, bu gibi zamirlere yerlerini temsil ettiren ögeler ise, işlevsel yapılarını zamirlere devretmiş olurlar.

Şunu da belirtmekte fayda vardır ki, eksiltili ifadelerin kullanılmasının bir sebebi de kişisel iletişimin seviyesinden kaynaklanır. İki kişinin arasında oluşan iletişim modelinde kullanılan dilin nitelikleri, kişiler arasındaki ortak bilgi birikimleri ya da ortak sahip olunan bilgilerin paylaşımı eksiltili ifadeler içerebilir; çünkü bireyler aynı bilgi seviyesine sahiptir ve bahsedilen kodun çözümü alıcıda ve vericide de mevcut olabileceğinden eksiltili ifadeye yer verilebilir.

3. Zamir n’si

Türkolojide zamir n’si konusu tartışmalı bir konudur. İlk tartışma konusu “yardımcı ses midir, değil midir?” Kaynaştırma sesleri ya da yardımcı sesler olarak adlandırılan seslerin ana amacı eklerle köklerin birleşme zorluklarında devreye girerek söyleyişi ve kullanışı kolaylaştırmasıdır. Örneğin; *kapı* kelimesine ünlüyle başlayan bir ek geldiğinde araya yardımcı ses girer ve ekler arasındaki yığılmayı önler: *kapı-y-*

ı, *kapı-y-a.../n/* sesini yardımcı ses olarak değerlendirenler olduğu gibi bu fikre tamamen karşı çıkanlar da olmuştur. Karşı çıkanların en büyük savı ise, /n/ sesi ek yığılmasının olmadığı durumlarda da kullanılmıştır. Bu yönde en çok kabul gören görüş Ercilasun'a ait olup (2000: 221), şöyle demektedir:

“... iyelik ekleri ve aitlik eki ile hâl ekleri arasına giren /n/ 'yi yardımcı ses olarak değerlendirmek imkânsızdır. Her şeyden önce ortada fonetik bir zaruret (ünlü çatışması) yoktur. Söz gelişi başıda, başından, öğretmenice, evdekide örneklerinin Türkçenin ses özelliklerine aykırı hiçbir yanı yoktur; +ı ve +i'den sonra +da, +dan, +ce ve +de ekleri rahatlıkla gelebilir. O hâlde başında, başından, öğretmenince, evdekinde örneklerindeki /n/'yi bazı gramercilerin adlandırdığı gibi zamir /n/'si olarak adlandırmak en doğrusudur.”

Eker de (2009: 243) /n/ sesi için kaynaştırma sesi (/y/) gibi ‘gerekli’ olmadığını, dolayısıyla /n/ sesinin kaynaştırma sesi olmadığını söyler.

Zamir n'si konusunda diğer bir tartışma ise; üçüncü tekil şahıs iyelik eki, belirtme eki ve zamir n'si aynı kökene mi sahiptir ya da diğer bir ifadeyle bu üç ek aynı ek midir?

Türkçede üçüncü şahıs iyelik eki birinci ve ikinci şahıs iyelik ekinden daha farklı bir yapıdadır, yani şekil ve işlev bakımından iyelik ekleri arasında özel bir yere sahiptir. Birinci ve ikinci şahıs iyelik ekleri sadece sahip olunan isme eklenerek ait olduğu şahsı gösterirken, üçüncü şahıs iyelik eki bütün varlıklar için kullanılmaktadır. Ayrıca akli olan varlıklarda genel olarak birinci ve ikinci şahıslarda olduğu gibi sahiplik bildiren ek, diğer varlıklarda parça-bütün ilişkisi (ağaç dalı) ve belirtme (güreş takımı) gibi görevler üstlenir. Diğer şahısların iyelik eklerine göre oldukça geniş bir kullanım alanına sahiptir (Başdaş, 2014: 148). Çekimsiz isim tabanları üzerinde genel olarak +I (ev+i) ve +sI (kapı+sı) biçimiyle kullanılan üçüncü şahıs iyelik eki, hâl ekleriyle çekimlendiğinde iki ek arasında /n/ ünsüzü ortaya çıkmaktadır. İşaret zamirleri üzerinde de benzer kullanımlarda ortaya çıkan /n/ sesi, tarihî Çağatay Türkçesi ile Modern Özbek, Uygur lehçeleri dışındaki hemen bütün Türk lehçe ve ağızlarında standarttır. Üçüncü şahıs iyelik ekiyle hâl ekleri arasında, çokluk (+IAr)

ve hâl eki almış zamirlerinde ortaya çıkan bu ses biriminin zamir n'si olduğu genel kabul görmüştür (Ergin 1985: 146, Korkmaz, 2003: 260).

Söz konusu /n/ sesinin kökeni, işlevi, üçüncü tekil şahıs iyelik eki ve belirtme ekiyle olan ilgisi hakkında önemli çalışmalar ortaya konulmuştur.⁶

Tekin' e göre; /n/ sesi üçüncü tekil şahıs iyelik ekinin +(s)I(n) aslında var olup zamanla düşen bir yapı taşı olarak kabul edip temellerini Ana Altaycaya dayandırmıştır.

*“Ana Türkçede isimleri bağımsız olarak izleyerek iyelik ifade eden 3. kişi zamiri *in, yalın halde, Moğolca ve Mançu-Tunguzcada olduğu gibi, sonundaki /n/ fonemini yitirmiş ve ekleşmiş olmalıdır. Yalın halde, başka bir deyişle söz sonu durumunda, yiten bu /n/ fonemi çekimde yeniden belirir. Aslında bu olay söz içinde /n/ belirmesi değil, *in zamirindeki /n/ foneminin sones durumunda yitmesidir.”* (Tekin, 2003: 135).

Gemalmaz(1996: 167) da bu konuda şu açıklamaları yapmaktadır:

“... ‘zamirsel (=pronominal) n’ adı verilen bir sesin, bu ekle hâl eki arasında yer aldığı görülmektedir. Bu ‘n’ sesinin; Türkçenin genelinde, bilinen tarihi boyunca herhangi bir ses bütünlüğü ile işaretlenmemiş olduğu için bugün /Ø/ ile gösterebileceğimiz teklik ve/vy çokluk 3. şahsı ekleşerek temsil etmiş olan, tarihin karanlık devirlerinde işaretli olduğunu düşündürebilecek bir iyelik sıfatının (ş+k+ilg/+he), yani ‘...+(y)A ait olan’ anlamındaki bir sıfat fiilin kalıntısı olması muhtemeldir.”

Burada Gemalmaz, üçüncü tekil/çoğul şahsı ş+k+ilg/+he formülüyle şu şekilde gösterir: 3. Tekil şahıs → Ø+n+nIñ > Ø+Ø+nIñ (iyelik sıfatı) > +Ø / +n+ (iyelik eki).

⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. Tekin, 1983: 10-17, Gülsevin, 1990: 187-190, Başdaş, 2014: 147-161, Özdemir, 2014: 137-145.

Aslında savunduğu ve göstermek istediği şey, tıpkı Talat Tekin gibi, zamir n'sinin iyelik kökenli olduğudur.

Zamirlerle iyelik ekleri arasında organik bir bağ olduğu aşikârdır. Karşılaştırmalı Altayistik çalışmaları da ve bu konuda görüş bildirenler de⁷ üçüncü şahıs iyelik eki ve hâl eki arasında beliren /n/ sesinin iyelik ekinin son sesi olduğu görüşünü güçlendirmiştir. Zamir kökenli üçüncü tekil şahsın arkaik şekli *in/an'ın bir kalıntısı olduğu düşünüldüğünden zamir n'si olarak adlandırılmıştır.

4. Zamirlerin Genel Özellikleri

Zamirler her şeyden önce dilin unsurlarından biridir. İsmi yerine geçme özelliği taşıdığı için isimlere ait birçok özelliği de bünyesinde taşımakla beraber isimlerin dışında da kendine ait farklı özellikleri vardır.

Ergin (1985: 217) kelime çeşitlerini temelde üç ana gruba ayırır ve “temsil veya işaret suretiyle nesnelere karşılayan isimler” şeklindeki değerlendirmesiyle zamirleri, isimler grubunda gösterir. Fakat zamirlerle isim cinsinden diğer kelimeler arasında da büyük farklar olduğunu dile getirmiştir.

Zamirlerin dilbilgisel özelliklerinin yanında toplumsal, psikolojik, politik hatta kriminal boyutları da mevcuttur. Kullanıldıkları yere göre farklı anlamlar kazanarak muhatap üzerinde farklı etkiler yapabilir. Hitap eden ile muhatapın arasındaki duruma bağlı olarak zamirlerin kullanılması yahut kullanılmaması saygı, saygısızlık, alay, küçümseme, kibir ve benzeri türden duyguların göstergesi olabilirler (Demirci, 2014: 91).

Zamirler, isim cinsi arasında en değişik kelimelerdir. Bunlar isimlerden, sıfatlardan, zarflardan çok farklı hususiyetler taşır. Bu farklar şu altı nokta etrafında toplanabilir: 1. mana, 2. genişlik, 3. kelime yapma, 4. iyelik, 5. çekim, 6. edatlara

⁷ Ayrıntılı bilgi için: Dmitriev 1948: 65; Nasilov 1960: 85-88; Kondratev 1970: 12; Şçerbak 1977: 78.

bağlanma. Ergin kendi tasnifini özetle şu şekilde açıklamaktadır (Ergin, 1985: 217 akt. Demirci, 2014: 91):

1. *Mânâ bakımından zamirlerin tek başlarına anlamsız olmaları. Zamirler, kalem, defter, su, toprak gibi bir nesnenin adı değildirler. Zamirler aktör kelimelerdir. Nasıl ki piyeste rol alan aktörler hakiki şahıs olmayıp onu temsil ederlerse zamirler de nesnelere hakiki isimleri değil, onları temsil eden kelimelerdir.*
2. *Zamirler her şahsın ve varlığın yerine geçebildikleri için anlamsız olsalar da kullanış alanları çok geniştir. Mesela, anlamlı olsa da kitap kelimesi yalnız nesneyi karşıladığı halde, o veya bu zamirleri binlerce nesneyi karşılarlar.*
3. *Zamirler, diğer isimler gibi kelime yapımına çok elverişli değildir. Yalnız birkaç zamir yapım eki alabilmektedir.*
4. *İsimlerden farklı olarak, birkaçı dışında zamirler iyelik eki alamazlar.*
5. *İsimlerle en büyük farklarından biri çekim sırasında kök değişikliğine uğramalarıdır.*
6. *Zamirler, isimlerden farklı olarak edatlara bağlanırken ek almaktadırlar. Mesela, taş gibi deriz fakat ben gibi demeyiz, bunun yerine benim gibi deriz. Aynı şekilde su için deriz, sen için demeyiz. Buna mukabil senin için deriz.*

Kelimenin sözcük şeklinden metin biçimine geçişi *kelime biçimleri* terimi altında toplanabilir. Burada devreye giren birimler ve biçimler, bağımlı dilbilgisi biçim birimleri olan biçimlikler ile bunların işleyişleri sonucu kazanılan metin kelimeleridir. Sınıflara göre işaretlenen kategoriler farklı olduğu için bu kategorileri işaretleyen biçimlikler de farklıdır. Yüksel (2006: 67), Türkçede isim ve fiil sınıflarını işaretleyen iki farklı biçimlik sisteminden söz eder. Yine isim sınıfı içinde yer alan hatta isimlerin yerini tutabilen zamirlere isimler ile aynı düzlemde yer verir ve şu şekilde sınıflandırır: Birinci kademedeki kendi özelliklerini koruyan *isim ve zamire*, ikinci kademedeki metin

düzleminde şekilli aktarma yolu ile ifade de edilebilen *sıfat, zarf, takı, bağlaç, ünlemi* tasniflendirir (Yüksel, 2006: 74).

Zamirler, sayıca en az dil unsuru olmakla beraber işlev alanı en geniş kelime türüdür ve çoğu durumda yalın durumdadırlar. *Benlik, bencil, bencileyin...* gibi istisnalar dışında yapım ekleriyle genişletilmezler. *Kim-i-si, bazı-sı, şu-su, bu-su...* gibi örnekler ise kalıplaşmıştır. Yani zamirler genel itibariyle isimler için tipik olan iyelik eklerini almazlar. Çekim ekleri aldıklarında ise kökte değişiklik olabilir: *ben- a > bana, sen-a > sana (zamir + yönelme hâl eki)*.

Zamirler sontakılarla ancak ekler aracılığıyla birleşebilirler: *onun için, senin kadar, bunun gibi...*

Yukarıda bildirilen özellikler, derine inmeden sadece değinmektir. Eğer bu açıklamalar biraz açılacak olursa zamirlerin dünyasının daha ayrıntılı gözler önüne serilmesi sağlanacaktır.

İlk olarak zamirler *kolaylaştırma unsurlarıdır*. Zamirler dilde estetiği sağlayan, tekrarı önleyen unsurların başında gelir. Bu özelliği sayesinde dilde en az çaba kanununu sağlamış olur.

Esra, gel bu kez sen bu işi hiç duymamış ol. Böylece annenler, dedenler, komşuların ve okuldaki arkadaşlarında haberdar olmamış olacak ve onları da bu davranışınla korumuş olacaksın.

Örnek verilen bu cümlede seslenme tümleci olan *Esra* ile cümlenin öznesi olan *sen* zamiri ve *annenler, dedenler, komşuların ve okuldaki arkadaşların* ile *onlar* zamiri aynı dil gerçeğine gönderme yapan dil birimleridir. Bu durumda bu dil birimleri arasında tekrara dayalı bir ilişki vardır. Burada kullanılan zamirler tekrarı önlemiş ve kolaylaştırma unsuru olarak dili estetik kaygılardan uzaklaştırmıştır. Eğer dilde zamirler olmasaydı bir metin içerisinde geçen her türlü adın anlatım boyunca sürekli tekrarlanması söz konusu olurdu. Oysa zamirler sayesinde dilde ekonomiye gidilerek kolaylık sağlanmıştır.

Zamirler isimlerin tipik yapım eklerini isimler kadar geniş bir şekilde almasalar da **yapım eklerini alma yeteneklerine** sınırlı da olsa sahiptirler. Türkçede zamirlerden türetilmiş en bilinen örnekler şu şekildedir: *benlik, bencil, bencileyin, sencileyin, bence, sence, kendimce, bunca, şunca, onca, bendeki, sendeki, ondaki, bizdeki, sizdeki, onlardaki, kendindeki, sensiz, sensizlik, kimlik, kimse, kimliksiz, kimliksizlik, neden, nedenli, nedensiz, kimisi, bazı, şusu, busu* vb. kelimelerdir (Atabay, Kutluk ve Özel 1983: 118-120).

Kocasavaş (2004: 35-39 Akt. Demirci, 2014: 98), şahıs zamirlerinin aldığı yapım eklerini şu şekilde sıralar:

+*cak* / +*cek* [gibi anlamı verir]

+*cağız* / +*ceğiz* (~ +*cagaz* / +*cegez*) [küçültme anlamında]

+*cılayın* / +*cileyin* [benzerlik, gibi anlamı verir]

+*çal* / +*çel* [bencil kelimesindeki merkezlilik anlamında]

+*çalağ* / +*çelek* [kadar, miktar anlamında]

+*ar* / +*er* [sahiplenme anlamında]

+*la* / +*le* (*isimden isim*) [sahiplik anlamında]

+*la-* / +*le-* (+*la-n-* / +*le-n-*, +*la-t-* / +*le-t-* → *isimden fiil*)
[hâline, durumuna getirmek anlamı katar]

+*lağ* / +*lek* [sahip olma anlamı katar]

+*lık* / +*lik* [sahip olma anlamı katar]

+*sa-* / +*se-* (*isimden fiil*) [arzulama, istek duyma anlamı katar]

+*sız* / +*siz* [yokluk, olumsuzluk anlamı katar]

Zamirlerin yapım ekleriyle çekimlenmeleri kısıtlı iken **çekim ekleri ile çekimlenmeleri** daha sık karşılaşılan bir dil bilgisel gerçektir. Bu özellik *ben* ve *sen* zamirlerinin yönelme hâl eki alınca *bene* yerine *bana*, *sene* yerine *sana* hâline gelmesi özelliğidir. Bu iki örnekte köklerin eke göre ses değişikliğine uğradığı görülür. Çünkü yönelme hâlinin *-a* biçimbirimi, *-e* biçimbirimine baskın gelerek kökteki ön ses olan /e/ fonemini /a/ fonemine çevirmiştir (Demirci, 2014: 100). Tekil olarak kullanımlarında *ben* ve *sen* şahıs zamirlerinin tarih içerisinde *ban* ve *san* şeklinin varlığı görülmemektedir. W. Kotwicz'in düşüncesine göre; birinci, ikinci ve üçüncü çoğul şahıs zamirleri **ba(n)*, **sa(n)*, *a(n)* şeklindedir (Kocasavaş, 2004: 53).

Zamirler, **vurgu bildirebilir**. Türkçenin morfolojik yapısının sağladığı imkândan dolayı zamirlerin herhangi bir cümlede kullanılması semantik bir vurguyu içerebilir.

Düştüm.

Ben düştüm.

Ben kendi kendime düştüm.

Bu üç örneğe baktığımızda aslında ilk cümle her şeyi açığa kavuşturmuştur. Türkçe eylem merkezli bir dil olduğu için fiile eklenen zaman ve şahıs eki gerçeği açık etmektedir. Lakin metin içerisinde anlatıcı / konuşucu bazı unsurları vurgulamak ve bir kez daha açığa kavuşturmak ister. Bunun neticesinde de ikinci ve üçüncü örnek hâsıl olur. Çünkü eylem açısından yukarıdaki cümlelerin tümünde “düşme” ifade eder. Cümlelerin tümünde eylem birinci tekil şahıs tarafından görülen geçmiş zaman diliminde gerçekleştirilmiştir. Ancak üç örneğe bakıldığında ilk cümleden üçüncü cümleye doğru vurgu artmıştır.

Zamirlerin **özneyi gizleme tonları** da birbirinden farklılık gösterir. *Yarın toplantıya gitmeyeceğim*, cümlesinde birinci tekil şahıs eki *-m* işi yapan *ben* zamirini işaret etmektedir, lakin bu tip örneklerde özne üzerindeki vurguyu arttırmak için *ben* zamiri yine de kullanılabilir. Bu örnekte olduğu gibi kullanılsa da işi yapan bellidir. *Yarın toplantıya katılmayacaklar*, cümlesinde ise gizlenen özne *onlar* zamiri, *ben*

zamirinden daha belirsizdir. *Onlar* diye hitap edilen özne, bir grup insan da olabilir, saygı ifadesi amacıyla kullanılan tek bir birey de olabilir. Dolayısıyla zamirlerin özneyi gizleme tonları birbirinden farklıdır. Diğer zamirlere nazaran *ben* ve *sen* zamirinin bilinirliği en çok olan zamirlerdir.

Bilimsel yazılarda, kriminal durumlarda vb. düzlemlerde insani ve yasal gerekçelerle failleri teşhir etmemek gerçekliği daha güvenilir sağlamak ve eylemi ön plânda tutmak amacıyla, eylemi yapanın adı yerine zamir kullanılabilir. Üçüncü tekil/çoğul şahıs zamirleri ise diğer zamirlere göre daha gizlidir. Ayrıca edilgen yapılarda ise özne tamamen gizlidir, işi yapan hiçbir şekilde belli değildir.

Geçen gece evin önünde arabanın farını kırdılar. – gizli özne

Onlar geçen gece arabanın farını kırdılar.– zamir yazılsa da özne hala gizli.

Geçen gece arabanın farı kırılmış. – fail tamamen gizlenmiştir.

Bu örnekler de bile *o/onlar* zamirinin gizlilik tonu bile farklıdır. Birinci ve ikinci cümlede özne konumundaki *onlar* zamiri araştırmalar sonucunda ya da metnin ilerleyen kısımlarında ifade edilebilir ve özne açığa çıkabilir, ama üçüncü örnekte özne hakkında hiçbir şekilde fikir yürütülemez. Edilgen yapıdan kaynaklanan bu gizlilik özneyi değil, eylemin önemini vurgulamak amacıyla yapılmıştır.

Zamirler, anlamsal boyutta ***mesafe, saygı-kibarlık-kabalık belirtebilir***. İnsan ve madde, zaman ile mekân boyutunda hareket ettiğinden insandan doğan dil de zamana ve mekâna bağlı olmak zorundadır. *Ben* zamirinin kullanıldığı andan itibaren en az ikili bir yapıdan bahsetmek gerekir. *Ben*'in fizikî olarak bahsedildiği yerde, karşısında *sen* zamiri doğal olarak ortaya çıkar. *Ben* zamiri merkezde olunca *sen* zamiri ona göre mekânsal bakımdan uzak bir mesafede bulunur (Demirci, 2014: 109). Hitap eden ve hitap edilen konumunda yer alan bu zamirler arasında uzaklığı ne kadar olursa olsun bir mesafe ortaya çıkmaktadır. Üçüncü şahıs zamiri de birinci ve ikinci şahıs zamirlerinin yerine göre kendine bir yer belirlemek zorundadır. Dolayısıyla ister tekil

olsun ister çoğul, her bir şahsı gösteren zamir karşısındaki diğer zamir arasında bir mesafe bulunmaktadır.

Toplumsal, zamansal ve mekânsal farklılıklar bireyin kendini merkeze koyduğu noktadan şekillendirir. Chilton (2004), kişilerin başka varlıkları kendi dünyalarında bir yere koymaları ve anlamlandırabilmeleri için önce kendi konumlarını belirlediğini deiktik⁸ merkezin ‘kendi’, yani ‘ben’ veya ‘biz’ olduğunu söyler. Dolayısıyla *ben* veya *biz* kendini burada gösterirken, ikinci veya üçüncü şahıs zamirleri kendilerini birinci şahıs zamirlerinden uzak ‘mesafede’ bulurlar (Demirci, 2014: 111).

Mesafe dışında zamirler saygı, tevazu, kabalık ve kibarlık da bildirirler. Saygı, nezaket, tevazu gibi kavramların dilde farklı yansımaları Göktürk, Uygur, Karahanlı ve Harezmi dönemlerinde tam olarak oturmadığı görülür (Tolkun, 2015: 155).

Türkçede saygı, nezaket, tevazu, kabalık-kibarlık ifadeleri için bilindiği gibi özel şekiller yoktur. Bunun yerine dildeki farklı yapıların bu amaçla kullanımı söz konusudur. Psikososyal bir durum neticesinde bir birey yeni tanıştığı kişiyle, karşı cinsten bir insanla, yaşça ve bilgice kendinden üstün olan bir şahısla ya da üst makamda bulunan bir zât ile konuşurken kendini tekleştirirken (ben) karşısındakini çoğullatır (siz).

Zamirlerin kullanım şekilleri toplumsal katmanların, itibarın, saygının, alçak gönüllülüğün ve geleneklere bağlılığın göstergesi olabilir. Zamirlerde saygıyı göstermenin belki de en yaygın ve en asgari yolu tekil olan şahıs zamirlerinin çoğul olarak kullanılmasıdır (Demirci, 2014: 111-112).

⁸Zamanın tasnifi, fizik zaman, iç zaman ve dil bilimsel zaman olarak üç başlık altında şekillenebilir. Fizik zaman; objektiftir, tekyönlü, dönüşsüz bir akış olarak düşünülebilir. Benveniste (2000), fiziksel zaman için, tekdüze, sonsuz, çizgisel ve isteğe göre bölünebilir bir muhteva olarak tanımlar. İç zaman; fizik zamanın ruhi olarak idrakidir. Aynı fizik zaman dilimi, onu idrak eden bireyin ruh hâline göre uzun ya da kısa sürebilir. Zamanın öznel idrakine iç zaman denmektedir. Dil bilimsel zaman ise; özü itibarıyla söz olgusuna bağlıdır ve konuşmanın bir fonksiyonu olarak tanımlanır. Dil bilimsel zamanın merkezi yahut sıfır noktası, konuşmanın gerçekleştiği andır ve bu an konuşma süresince değişebilir. Dilsel zamanın çözümünde dönüm noktası sayılabilecek önemli bir adım, Hans Reichenbach'ın(1947: 71) ortaya koyduğu ‘referans noktası’ görüşüdür. İşte varlığı bir referans noktası ile ilişkilendiren sistemlere gösterime dayalı / deiktik sistem denir. Deiktik sistemin işleyiş mantığı, herhangi bir konuşma durumuna işaret etmek üzere ‘bura ve şimdi’nin merkez alınmasıdır (Aslan, 2013: 1100).

Müdür Bey(ler) sizi bekliyor, efendim.

Muhterem Hocam, sizin çalışmalarınız bizim için bir rehberdir.

Yukarıdaki cümlelerin de gösterdiği üzere, konuşan/hitap eden kişi makamca kendinden üstün olan kişilerden ikinci çoğul şahıs ile bahsetmektedir. İkinci örnekte ise yine aynı durum söz konusu olup hocasını yüceltirken kendinden de birinci çoğul şahısla bahsetmesi tamamen kendini küçültüp, önemsiz bir kişi olarak gösterip karşısındakini yüceltme arzusundan kaynaklanmaktadır. Ayrıca saygı ve nezaket ifadeleri sadece şahıs zamirleriyle değil, çokluk eki, ikinci ve üçüncü çokluk şahıs iyelik ekleri yardımıyla da yapılır.

7 Ocak Salı günü saat 09.30'daki randevunuzu kaydettim.

Müdür Beylerin evi de sizin ile aynı sokakta bulunuyor.

Kendilerinin isteği üzerine ben buraya geldim.

Saygının ve nezaketin zamirlerin yanı sıra eklerle de ifade edildiği bu örneklerle de aşikâr edilmiştir.

Reşit Rahmeti Arat'ın hazırladığı *Eski Türk Şiiri* adlı çalışmada gerek Burkan gerek Mani gerekse İslâm muhitine ait Eski Türk şiirinde de saygı ve nezaket amacıyla *sen* yerine zaman zaman *siz* kullanıldığı görülmektedir (Tolkun, 2015: 138). Tolkun (2015: 138), bu üç muhite ait örnekleri şu şekilde sıralamıştır:

Mani muhitine ait metin (1986: 8):

Körügme kün teñri gören Güneş tanrı,

Siz bizni küzedin siz bizi koruyun!

Körünügme ay teñri görünen Ay tanrı,

Siz bizni kutğarıñ siz bizi kurtarın!

Burkan muhitine ait metin (1986: 156):

ķayu nece imuđ inađ burķan-lar-nuñ

(daha nice ümit ve destek olan burkanların)

ķamađu-nuñ yalañuz ög-i sizerür-siz

(hepsinin biricik annesi sizoluyorsunuz)

ķamađ-ta yig arığ süz-ük bolmak öz-e

(herkesten üstün, temiz, duru olmakla)

ķamađ-lığ siz anası sizyarlıkarsiz

(herkesinsiniz, annesisiniz, yarlığarsınız)

İslâm muhitine ait metin (1986: 259):

Bilig bilin ya begim

bilgi bilin, ey beyim!

Bilig saña eş bolur

bilgi sana eş olur;

Bu konuda şuna da değinmek gerekir ki *siz* ve *sizler* arasında da küçük de olsa anlamsal bir farklılık vardır; konuşan kişi kendinden *ben* karşısındakine *sen* diye hitap edebilecekken daha önce de belirtildiği gibi mevki olarak kendinden yüksek olan ya da saygı duyduğu bir insana hitap noktasında *sen* zamiri çoğul bir ifade kazanır ve *siz* olur, ama bazen de *sizler* olarak ifade edilir. *Siz* ve *sizler* arasındaki anlam farkı da *sizler* zamirinde derecesi daha yüksek bir saygı olmakla beraber, gerçek mânâ da *sizler* olarak ifade edilen birden fazla kişiye saygı ve nezaketli bir hitap vardır:

Allah sizleri başımızdan eksik etmesin.

Hatta Grönbech (1995: 66), “Dr. Jarring Lund’un bana söylediğine göre, Kaşgar’da insanlar o kadar nazikleşmişlerdir ki *sen* sadece aile arasında kullanılır. Normal hitap şekli *siz*, nazik söyleyiş ise daima *sizler*’dir.” demektedir.

Saygı ve nezaket ifadelerinin altında yatan sosyo-kültürel ve psikososyal sebeplerle birlikte bireylerin insanlar karşısında kibar olma endişeleri de vardır.

Zamirler, saygı-tevazu ve nezaket-kibarlık gibi anlamları ifade edebildikleri gibi kabalık, saygısızlık, küçümseme, kızgınlık, sitem, kibir gibi anlamları da taşıyabilirler.

Her insan dünyaya geldiğinde ebeveynleri tarafından kendisine bir ad verilir. Özel isimler, şahısların öz malı olarak algılandığı için kişiler kendilerine hitap ederken isimlerinin kullanılmasını isterler ve bunu önemserler, daha doğrusu kendilerini önemli hissederler. Kabul edilir ki zamirler özel isimlere göre geneldir ve ‘herkes’ için kullanılırlar. Dolayısıyla kişiyi *bu*, *şu*, *o* gibi işaret zamirleriyle ya da *bu adam*, *şu kadın*, *o kişi* gibi işaret sıfatlarıyla çağırılması muhatap tarafından nezaketsizlik-kabalık ya da saygısızlık olarak algılanabilir.

- *Hüseyin, masayı kaldırabilirsin.*

Sen, masayı kaldırabilirsin.

- *Bu şalı bana Melike aldı.*

Bu şalı bana bu aldı.

- *Ezgi beni tanımıyor.*

Bu kız benim adımı bilmiyor.

Bu üç örnekte de görüldüğü üzere ilk cümleler gayet kibar ve hitap edilen insanı özel ve değerli kılarken, ikinci cümleler de o denli nezaketsizliği - kabalığı gösterir.

Edatların, zarfların, bağlaçların ve ünlemlerin sosyal boyutları yok denecek kadar azken zamirler, psikososyal ve sosyokültürel sebeplerle metinlerde semantik derinliği olan dil unsurlarıdır. Zamirlerin veya zamirleri temsil eden eklerin hitap eden ve muhatap arasında kullanılma şekilleri saygı-saygısızlık, kibarlık-nezaket-kabalık dengesinin göstergesi durumundadır. Mertebe farklılığı, saygı ifadesi, küçümseme,

alay, kibir, nezaket, sinirlilik hâli, yüceltme gibi insanoğlunun ruh halini yansıtan duygular zamirlerle bağlam içerisinde ifade edilebilir. Çalışmada yer verilen zamirlerin bu özellikleri zamirlerin semantik ve toplumsal boyutta da kazandıkları özelliklerdir.

IV. BÖLÜM: ZAMİRLERİN ANLAM YÜKLERİ, BAĞLAMSAL ZEMİNDE ZAMİRLERİN TESPİTİ VE İNCELENMESİ

1. Zamirlerin Anlam Yükleri ve Gönderme Yapma Güçleri

“Yerine geçme” tanımıyla kısıtlanan zamirler, sadece bu tanıma sıkıştırılabilecek bir dil birimi değildir, daha doğrusu bu tanımlama, zamirler için ne yeterlidir ne de doğrudur. Zamirler, gizli kelimeler şeklinde şifrelenmiş, gizli anlamlar yüklenebilen, yani anlam yükü önermelerinde bulunabilen kelimelerdir.

Türkiye Türkçesindeki zamirler varsayıldığı gibi sayılabilen, varlıklarını sadece verilen bu sayılar içerisinde kanıtlayabilen dil birimler midir? Yoksa zamirler cümle ve cümle üstü birimlerde (bağlam içerisinde) kullanımlarına göre diğer dil birimleri de zamir olarak sayılabilir mi? İsimler, sıfatlar, zarflar cümledeki kullanımlarına göre zamir işlevinde olabilir mi? Hatta cümleler ve cümle üstü birimler zamir olarak görev alabilir mi?

Zamirleştirme süreciyle birçok kelimenin cümle içindeki görevleri tekrar değerlendirilecektir. Zamirleştirmeyi mümkün kılan anlam yükü kalıbını belirleyebilmek için öncelikle paradigmatic yapısının anlaşılması gerekir. Bir dilde kelimelerin birbirinin yerine geçmesine imkân verecek şekilde oluşturulmuş sistem, böyle bir paradigma içindeki parçaları düzene sokmak amacıyla bir zamirin anlam yükünü belirler (Muhlhauser, 1990: 200, Akt. Akçataş, 2010: 3).

İletişim sırasında ister karşılıklı bir konuşma ister yazılı bir metin karşısında konuşan / ileten / yazan / verici, dinleyene / iletilene / okuyana / alıcıya vermek istediği kodu iletirken bunu en kaliteli ve en kısa şekilde iletme amacı güder. İşte bir zamirin anlam yükü, önceki anlatımdaki bilgiyi alıcıya verirken ifadeyi tekrarlamak yerine, izini belirtecek şekilde aktarma yolunu izler; çünkü önceki bilgi tekrarlanmak yerine, izleri dile getirilir.

Bir zamiri ve anlam yükünü anlayabilmek için zamirleri bir dil birim olarak görmek gerekmektedir. Dil birimler, içinde buldukları duruma göre anlam kazanırlar (Üstünova, 2010: 48).

Diessel (1999: 90), dil birimleri; *içe yerleşik anlam taşıyanlar* ve *dış kaynaklı anlam taşıyanlar* olarak ikiye ayırır. İçer yerleşik anlamları olan dil birimler, öz anlamları vardır ve görevleri değişmezler. Buna örnek olarak; isimler, eylemler, zarflar örnek verilebilir. Dış kaynaklı anlam taşıyanların anlamları ise diğer bileşenlere bağlıdır ve tamamen buldukları duruma göre düzenlenir. Buna örnek ise; zamirler, edatlar ve ünlemlerdir.

Dil bilimsel birimler bu iki bağlamda incelenecek olursa, her kelimenin *zamirsel* bir özellik taşıdığı daha iyi anlaşılabilir. Bunun sebebi, kelimelerin gerçek dünyadaki varlık, özellik, davranış ve eylemlerin şifrelendiği semboller olmasıdır. Bir sembolün zamirsel anlamı, söz konusu iddianın anlaşılmasını kolaylaştırır (Hill, 1995: 148, Akt. Akçataş, 2010: 4).

“Yarın, bizimkiler benim eve gelecekler.”

Cümlesini ele alacak olursak; “yarın” zarfı bulunduğumuz günün bir sonraki gününü ifade etmektedir. Örneğin; pazartesi gününde isek salı gününün yerine kullanılmıştır. “bizimkiler” öznesi ise; söyleyen kişinin arkadaşlarını, aile fertlerini, akrabalarını kastedebilir ve dolayısıyla bu kişilerin yerini tutmuştur. “benim eve” yer tümleyicisi ise; cümleyi söyleyen kişinin yaşadığı mekânı (apartman katı, villa, çiftlik evi vs.) ikâme etmektedir.

Dilin dizimsel yapılanmasına bağlı olarak dil bilimsel birimlerin oluşturduğu bağlantılar, yazı içinde anlam kazanır ve bu sırada olağandışı durumlar ve zamirleştirmeler meydana gelir. İşlevsel dil bilimi biriminden uzaklaşıp sözlük birime yaklaştıkça anlam daha belirginleşir (Yüksel, 2002: 170).

Ben -----x-----x-----x----->

İşlevsel kelime İnsan Adam Baba Sözlük Br.

Dil bütünüyle bir adlandırmadan ibaret olduğu için, bir söz kadar söz öbeği veya cümle de ad olarak kullanılabilirdiği gibi (Karaağaç, 2009: 31) zamirler de yerlerine geçtiği bileşenlere bağlı olarak anlam yükleri kazanırlar. İsim yerine kullanılanlar isim, fiil yerine geçenler fiil, sıfat görevinde kullanılanlar sıfat, zarf görevinde kullanılanlar zarf olarak cümlede yerini alır. Hatta cümle boyutunda bile kullanılan zamir olabilir.

+ *Yarın tüm öğrenciler okul bahçesinde toplanacak*

-*Duymadım, Müdür ne dedi?*

+*Yarın, burada toplanacaktınız.*

Bu diyalogda yer alan ilk cümle okul müdürünün öğrencilere yönelik söylediği bir cümledir. İkinci cümlede “ne dedi” soru zamiri cümlenin yüklemi / eylemi konumundadır. Üçüncü cümlede ise “burada” yer tümleci “okul bahçesinde” ibaresinin yerine kullanılmış ve işaret zamiri yer tamlayıcısının işlevini kazanmıştır.

Bir zamir, yüklem anlatıcısı yapısına göre düzenlenir. Zamiri tutan içerik ve yüklem arasındaki ilişki anlam yükünü belirler. Bileşenlerin çoğu yüklemle olan ilişkilerinin sonucu zamirleştirmeye uğrayabilirler (Diessel, 1999: 138, Akt. Akçataş, 2010: 6).

Zamirlerin anlam yüküyle alakalı olarak, şahıs zamirleri, işaret zamirleri ve “ne” soru zamiri ön plana çıkmaktadır. Şahıs zamirleri, cümlede iyelik ve şahıs zamirleriyle etkileşime girerken; işaret zamirleri ve “ne” soru zamiri daha çok diğer dil birimleri ile ilgilidir. Hatta işaret ve soru zamiri cümle ya da cümle grubu yerine geçip zamir kullanımını kazandırabilir.

“Haftada üç gün yürüyüş yapacaksın. Bunu sakın unutma.” (işaret)

“Ne demiştin ben sana: sana geri gelecek!” (soru)

Önceden belirtilen ve arkadan gelen bilgiler, tekrar edilmeksizin cümlelerin yerine geçerek onun yerini tutar. Bunun şöyle faydaları vardır:

1. Mesajın daha iyi anlaşılmasını sağlar.
2. Bilgiyi pekiştirerek korur.
3. Vurgulanması gereken bilginin altını çizer.
4. Önceki bilginin unutulmasını engeller.
5. İletişimi sağlar.
6. Zaman ve iş yükünden tasarruf sağlar.
7. Dilde yer alan tekrarları engeller.
8. İşlevsel bir dil öğretimi sağlar.
9. Okunanın idrâkini sağlar.
10. Soyut anlamı somutlaştırır.
11. Önceden sağlanan bilginin algılanmasını kesinleştirir ki bu bilinçli bir algıdır (Donellan, 1978: 112, Akt. Akçataş, 2010: 7).

Zamirlerin bir önceki ya da bir sonraki cümlede herhangi bir ögenin yerini tutması, onu gösterme (anaforik) işlevi iki cümle arasında kohezyon oluşturur. Böylece iki cümle arasında bir bağ oluşturur ve bir bütün olarak algılanmasına sebep olur.

Zamirlerin anlam yükü, yaptıkları göndermelerle oluşur; çünkü bir zamir ve içeriğini üstlendiği bileşik arasındaki ilişki gönderme yoluyla belirlenir. Göndermeler içe dönük ve dışa dönük olmak üzere iki şekilde incelenebilir. İçe dönük gönderme, yazıdaki diğer bilgilere yönelikken dışa dönük gönderme dış dünyaya yöneliktir (Cooke, 1968: 101, Akt. Akçataş, 2010: 9).

Boş (sıfır) anlama sahip zamirler, doğrudan dışa dönük gönderme yapamazlar. Yani gerçek dünya ile ilgili anlam çağrışımları yapmakta başarısız olurlar. Bu nedenle zamirler, öncelikle içe dönük gönderme yoluyla, anlam çağrışımı gücüne sahip bir ögeye ulaşır. Bu sayede gerçek dünyaya ait bilgiye, bir aracı vasıtasıyla ulaşılmış olunur (Marchese, 1986: 55, Akt. Akçataş, 2010: 9).

“Ne Sevgi ne Dumrul ne de Bilge bana dayanırlardı. Onları yeniden yaratamazdım; buna izin vermezlerdi.” (OA / TO, s. 351).

Örnek olarak alınan bu cümlede şunu görmekteyiz ki; ikinci cümledeki “onlar” zamiri bir önceki cümlede özne olan “Sevgi, Dumrul ve Bilge”ye gönderme yaparak kişisel kimliğe ulaşır. Yine ikinci cümledeki “buna” tümleci kendisinden önce zikredilen “yeni den yaratamazdım” ifadesi yerine kullanılmıştır. Böylece isimler ve tümleç yerine kullanılan zamirler, gerçek dünyadaki bilgiye gönderme yaptıktan sonra, bilgi somut hale gelmiştir.

2. Zamirler Tarafından Taşınan Bilgi ve Ekler

Zamirler yerlerine ikâme ettikleri öğelerin bilgilerini taşımakla birlikte bunlar ekler boyutunda da gerçekleşebilir.

İyelik, kişi, belirtme ve ilgi eklerinin, işaret kelimelerini kelime, tamlama ve öge seviyelerinde kullanma konusundaki yerleri önemlidir (Akçataş, 2010: 10).

İyelik Ekleri: İyelik ekleri, bağlı oldukları sözcüklerin bir şahsa ya da bir nesneye ait olduğunu ifade eden eklerdir. İyelik eki taşıyan sözcükler sıfat, zarf, zamir ve bağlaç olarak kullanılabilirler (Usta, 2008: 48). Kişi zamirleriyle aynı işleve sahip olmakla beraber onlar gibi göndermede bulunabilirler.

İyelik ekleri denildiği üzere zamir olarak işlev alıp işaret ve kişisel sınıflandırma içerisinde onları bir araya getirir. Bilgiyi ona ait olan kelimeye bağlamak önemlidir. “Sana kızıyorum. Ancak sırrımı sadece sen biliyorsun.” cümlesindeki ‘sırrın’ sahibi önce belirtilerek, bilginin daha iyi ve daha açık bir şekilde aktarılmasına sebep olmuştur (Akçataş, 2010: 10).

Kişi Ekleri: Kişi zamirleri görevinde olup onların anlamsal boyutunu taşımakla beraber onlara göndermeler de yaparlar.

*“**Ben**, seni böyle bilmezdim. **Sen** çok değişmişsin.”*

Belirtme Ekleri: Zamirleştiren kelimeyi işaretler ve ayırt edilmesini sağlar (Akçataş, 2010: 10).

“Bir adı olan şey adıyla anılır, diye beni azarladı. Ben bu hakikâti unuttuğuma müteessir, o kendiliğinden bir vecize bulduğundan memnun, tekrar Mübarek’e döndük.” (AHT / SAE, s. 105).

İkinci cümlede ‘hakikât’ kelimesi zamirleştirilmiş ve ‘bir adı olan şey adıyla anılır’ cümlesi yerine geçmiştir. ‘Hakikât’ kelimesinin sonuna gelen ek, zamirleştirmeyi destekler ve ayırt edilmesini sağlar.

İlgi Eki: İsmi başka bir isimle ilişki kurmasını sağlayan bir ektir. Türkçe, kişi-kişi, kişi-varlık, varlık-varlık ilişkisinin ve sahiplik kavramlarının yoğun yaşandığı bir dildir. Zaten söz öbeklerinde ilgi hali ve iyelik eki; cümlelerde zamir ve şahıs eki kullanılması bu gerçeğin en bariz göstergesidir (Karaağaç, 2009: 62).

Ayrıca ilgi ekleri, zamirlerin cümlede işlenmesini kolaylaştırır.

“Celâl Bey’in bir kat meselesi yüzünden babasıyla kavgalı olduğu doğru muydu? Galip, bunun ‘çok eski’ bir mesele olduğunu söyledi.” (Orhan Pamuk / Kara Kitap, s. 105).

İkinci cümlede geçen “bunun” ögesi işaret zamirinin ilgi hali eki almış şeklidir ve birinci cümledeki öznesi yerine kullanılarak zamirleşmiş ve hem dilden tasarruf edilmiş hem de tekrarı önlemiştir.

3. Anlam Yüğü ve Zamirlerin Ögeleştirilmesi

Zamirlerin farklı bilgileri yükleniyor olması ve farklı bileşenlerde ortaya çıkması Türkiye Türkçesinin ifade kabiliyetini arttırır. Zamirler tarafından taşınabilen bilgi, ögesel yapıya odaklanır ve cümle seviyesinde değerlendirilir (Akçataş, 2010: 11).

Özne: “Bunlar, söylenmez.” (OA / TO, s. 83).

“Celâl’e göre hiç de anlaşılmayacak bir davranıştı bu.” (OP / KK, s. 259).

“Ama önemli değil bunlar.” (OP / KK, s. 320).

Nesne: “Zaten kurulur kurulmaz bir tâimimle bütün arkadaşlardan rica edeceğim bunu.” (AHT / SAE, s. 275).

“Yavuz, onu yenmiş.” (OP / KK, 320).

“Ben de bütün olanları bir anda unutarak onu affedecektim.” (OA / TO, s. 221).

“Sen bilmezsin bunu.” (OA / TO, s. 223).

Yer Tümlenci: “İşte orda durun bayım” (DM / AA, s. 38).

“Orda, uzakta, kalbimin en doğusunda” (DM / AA, 39).

“Bütün mesele şuradan geliyor: Kendinizi zamanınızdan üstün görüyorsunuz.” (AHT / SAE, s. 287).

Zarf Tümlenci: “Öyle bir şey olamaz.” (AHT / SAE, s. 287).

“Öyle oldu, öyle oldu’ dedi Selim Bey.” (OA / TO, s. 208).

“Daha o zamanlar Kavaklar yasak bölge değildi.” (OA / TO, s. 78).

“Bu işte öylesine deneyimliydi ki, hissettiği kararsızlık bu yüzden olamazdı hiç.” (OP / KK, s. 290).

Yüklem: “Bilirdim odur en kırmızı zaman.” (DM / AA, s.40).

“Karanlık işlere girenlerin sonu budur.” (OP / KK, s. 278).

“Baba, sen busun, demiş!” (AHT / SAE, s. 286).

“Babası olan herif de böyleydi.” (AHT / SAE, s. 289).

“*Sen başkasın başkasından, sen deli dilsin.*” (HE / ÜKG, s. 73).

4. Zamir İle Anlamını Yüklendiği Öge Arasındaki Mesafe

Zamir ve anlamını yüklediği öge arasındaki mesafe bazen yakın olmakla beraber bazen oldukça uzaktır.

4.1. Yakın Zamirler

Burada zamir ile anlamını yüklediği öge arasındaki uzaklık çok yakındır. Hatta aynı cümle içerisinde bile yer alabilir. Bu tip kullanımlarda aynı bilginin farklı amaçlarla kullanıldığı gözlemlenir (Akçataş, 2010: 11).

Bisiklet, dün sabah geldi. Onu Ankara'dan aldık, klasmanı içerisinde diğerlerinden oldukça farkı var. (Onun) Fren sistemi hidrolik disk. Onunla nereleri nereleri gezeceğim yaz boyunca.

Örnek verilen bu cümlede de görüldüğü üzere özne konumundaki “bisiklet”e yönelik yapılan göndermelerle aynı bilgi farklı öge yapılarında kullanılmıştır. Aralarındaki mesafe görüldüğü üzere oldukça yakındır. Böylece hem tekrara düşülmemiş hem de farklı açılardan değinilmiştir.

4.2. Uzak Zamirler

Zamir ile anlamını yüklediği öge arasındaki mesafe oldukça fazladır. Önceki bilgi, ilk bahsedilmeden sonra, bildirilen şey ile başlanarak tekrar hatırlatılır. Bazı durumlarda, aralarına cümleler, hatta sayfalar girebilir. Bu mesafe, birkaç yazıya kadar varabilir (Akçataş, 2010: 12).

Oğuz Atay’ın *Tehlikeli Oyunlar* (1973) romanından alınan şu cümleler, uzak zamirlere örnek teşkil edebilecek niteliktedir:

Sayfa 294: “Bütün bunlar, Albay Hüsamettin Bey’in ve dul kadının sağladığı hava şartları içinde uydurulmuş masallardı.”

Sayfa 303: “Fakat, onlarla yeteri kadar uğraşacak gücü hissetmiyor içinde; bu işten doğru dürüst para kazanamayacağını biliyor.”

Görüldüğü üzere zamir ve yüklendiği anlam yükü arasında sayfalar yer almış, ama göndermeler sayesinde bilgi daha somut bir hale gelmiş, unutulmayı da engellemiş olmuştur.

5. Taranan Metinler ve Bağlamsal Açıdan Taranan Verilerin Değerlendirilmesi

Bu çalışmada toplam olarak altı eser taranmış ve zamirlerin anlam yükleri ortaya konulmuştur. Tarana metinler, Oğuz Atay’ın *Tehlikeli Oyunlar*, Ahmet Hamdi Tanpınar’ın *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, Orhan Pamuk’un *Kara Kitap* adlı romanı; İsmet Özel’in *Erbain*, Haydar Ergülen’in *Üzgün Kediler Gazeli* ve Didem Madak’ın *Ah’lar Ağacı* adlı şiir kitaplarıdır.

Belirtilen eserlerde, zamirlerin kazandıkları anlam yükleri fişleme yöntemiyle taranmış ve veriler toplanmıştır. Bu çalışmada verilerin sayısal değerleri değil, işlevsel boyutları önem kazanmıştır.

Veriler iki ana bölümde – nesir (roman) ve şiir boyutunda - ele alınmıştır.

Taranan bu eserlerde ve genelinde zamirler, tarafından taşınabilen bilgi öge boyutundadır ve cümle seviyesinde değerlendirilir.

Bu çalışmada da verilerin verilme teması önce iki ana bölüm ve alt başlıklar şeklinde ortaya konulacaktır.

Zamirlerin anlam yükleri daha önce bahsedildiği gibi içe dönük ve dışa dönük olmak üzere iki şekilde anlam yüklerini kazanırlar.

İçe dönük anlamsal yüklenmelerde bağlı bulunduğu metinde bulunan daha önceden verilmiş bilgi kapsamında iken; dışa dönük anlamsal yüklenmelerde sezdirme yoluyla yapılır.

5.1. Zamirlerin İçe Dönük Anlam Yükleri

Burada veriler ögesel yapıya odaklanır ve cümle seviyesinde değerlendirilir.

5.1.1. Zamirlerin Özne Konumundaki Anlam Yükleri

Cümlede bir var oluşu veya bir yapma ve olmayı gerçekleştiren ögedir, özneler. Özne, yapma ve olmanın en büyük özelliğidir; çünkü o, yapan ve olandır (Karaağaç, 2009: 189).

Özne, bazen olduğu gibi belli iken bazen hissettirilir ya da yüklem taşıdığı şahıs ekinden anlaşılır. Bazı durumlarda ise zamirsellik ile başka ögeler cümle içerisinde özneleşebilir.

(1)

a. “Tanrı’nın arkasına saklansam.

kocamandı, en kocamandı o.

Bir kız çocuğunun hayalleri kadar.” (DM / AA, s. 16)

b. “*En güçlülerinden seçilsin*

Beni taşıyacak olanlar.” (DM / AA, s. 22).

(1a) örneğinde görüldüğü üzere, bir kız çocuğunun hayalleri kadar kocaman olan “Tanrı” sözcüğü bir kez söylenmiş, sonra ardıl gönderme ile “o” üçüncü şahıs zamiri bu sözcüğün yerini tutmuştur.

(1b) örneğinde ise, şiirin “*yalnızca kağıtlarda iyi koşan bir at olarak.*” satırında geçen önceki bilgiye göndermede bulunarak “*taşıyacak olanlar*” ifadesi – sıfat tamlaması – zamirleşerek ‘at’ sözcüğünün anlamını yüklenmiş, cümle seviyesinde de özne görevini üstlenmiştir. Böylece ifade tekrara düşmemiş, anlatım edebi özellikten uzaklaşmamıştır.

(2)

a. “*Olanlar oldu Tanrım*” (DM / AA, s. 15).

b. “*‘Kardeşler!’ deseydim ‘Kardeşlerim!’*

Bakın yaklaşıyor yaklaşmakta olan...” (İÖ / E, s. 161).

“ben ki hâlâ alnımda imparatorluklar

c. *bezgin, yorgun yüzlü ve sarışın olanlar.*” (İÖ / E, s. 30).

d. “*Dünya. Çıplak omuzlar üstünde duran.*” (İÖ / E, s. 196).

e. “*Herkes tarih okuyor albayım; bugüne değer veren kalmadı.*” (OA / TO, s. 69).

f. “*Oktay Rifat’ın ‘Bir çekitaşı gibi üstümde zaman’ dizesiyle en yoğun ifadesini bulan bu kaygı şiirle başlasa da, bu kaygının ağırlığını azaltan da yine şairdir.*” (HE / ÜKG, s. 102).

g. “*oyun bitti kiralık kelimeler dükkânında ‘Savrulan’ savrulana*” (HE / ÜKG, s.49).

Özne konumundaki (2a) örneğinde yer alan “olanlar” ifadesi metinde daha önceden anlatıların yerini tutup onların anlam yüklerini üstlenirken özet bir bilgi de sağlamış, sıfat-fiil ekiyle isimleşen cümle ögesi zamirleşmiştir.

Sıfat-fiil eki alıp isimleşen ve cümlenin öznesi görevinde bulunan bu ifadeler, aynı zamanda metinde art-öncül göndermelerle metindeki bazı ifadelerin yerini tutmuş, anlam yüklerini üstlenmişlerdir. Dolayısıyla bu öğelerdeki zamirleşmeyi

görmemek imkânsızdır. Görevsel olarak ‘özne’ diyip yerini belirlemek, anlamsal boyutta taşıdıkları anlam yüklerini göz ardı etmek dilin işlevsel boyutunu dikkate almamak olur ve böylece inceleme hem eksik hem de yanlış olacaktır.

Şöyle ki, “*Herkes tarih okuyor albayım; bugüne değer veren kalmadı.*” (OA / TO, s. 69), bu örnek üzerinden açıklama yapmak gerekirse ‘bugüne değer veren’ ögesi görevsel olarak cümlede özne konumundadır, ama eksilteli bir ifadedir. Bugüne değer veren bireyler/ insanlar/ vatandaşlar... gibi isimlerle tamamlanabilir; lakin yazar ifadeyi tamamlamamış, genelleştirmiş ve ifadeyi isimleştirmiştir. Fakat metnin bütününe baktığımızda, yüzey yapıda ifade edilmeyen unsurlar derin yapıda varlıklarını hâlâ yaşatmaktadır. Bu ifade zamirleşerek derin yapıda var olan, ama yüzey yapıda yer almayan tüm varlıkların anlam yüklerini üstlenerek zamirleşmiş ve cümle boyutunda özne görevinde görünmüştür.

Zamirleşmenin olduğu bazı örneklerde ise metinde yer alan ya da sezgisel boyutta anlamlandırdığımız görevsel olarak özne konumunda olan dil öğeleri yine göndermelerle zamir özelliği taşımaktadır.

“Senin karanlığına kanat vuran yarasalar

başka bir göğe germişler kendilerini

yürekli savaşçılar olmuşlar” (İÖ / E, s. 21)

Bu örnekte de görüldüğü üzere ‘*yürekli savaşçılar*’ karanlığa kanat vuran, başka bir göğe serili olan yarasaların anlamını yüklenmişlerdir ve ‘*yarasalar*’ yerine ‘*yürekli savaşçılar*’ ifadesi kullanılmıştır, dolayısıyla burada anlamsal boyutta zamirleşme gerçekleşirken ifade de edebi bir değer kazanmıştır.

(3)

- a. “Sayılar bizi bulur, o ayıp işaretler” (İÖ / E, s. 228)
- b. “Üç kavgacı kalemsör, zaman zaman doğru da olan başka birçok suçlamayla birlikte, birbirlerini dinsizlik, jöntürklük, frenklik, milliyetçilik, masonluk, Kemalistlik, cumhuriyetçilik, vatan hainliği, padişahçılık, Batıcılık, tarikatçılık, edebi hırsızlık yapmak, Nazilik, Yahudilik, Araplık, Ermenilik, homoseksüellik, dönemlik, şeriatçılık, komünistlik, Amerikancılık ve en son olarak da günün moda konusu olan egzistansiyalistlikle suçlamışlardı.” (OP / KK, s. 89)
- c. “... gereğinde yukarı ileten geniş bir istihbarat örgütleri vardı.” (OP / KK, s. 134).
- d. “Sayıları gittikçe kabarıyordu.” (OA / TO, s. 147).
- e. “ ‘Seni Öldüreceğim’ dedi ses.” (OP / KK, s. 391).
- f. “Aptallar da güldüler.” (OA / TO, s. 106).
- g. “Mesele çıkarılmadı; olay örtbas edildi.” (OA / TO, s. 38).
- h. “H. de kim oluyor?” (OA / TO, s. 120).
- i. “Tartışmaya giremem. Sekiz numara bütün yarışları kaybetti çünkü. ... Ben kapatırım zarfları, dedi sonra; sen adresleri yazarsın. İşte sekiz numara böyle kaybetti.” (OA / TO, s. 131).
- j. “Ferah fezayı bir şiir makamına yaklaştırmayı bildi
Eski çocuklar kavminde gönüllü incelik öğretmeni” (HE / ÜKG, s. 53).
- k. “‘belki’ adlı iyimser kişi, durgun arkadaşımın uykusu, kendini görmedin ki” (HE / ÜKG, s. 73).
- l. “öyle bir ‘baba’ımız var ki Hrant, hepimiz yetimiz” (HE / ÜKG, s.41).

Bu örneklerde de altı çizili ifadeler kendilerinden önce bahsi geçmiş ya da sezgisel olarak değinilmiş ifadelerin yerini tutmuş özne görevindeki zamirselleşme

örnekleridir. (3b) örneğinde geçen *Üç kavgacı kalemşör*, ifadesinin öncesine baktığımızda Mehmet Yılmaz, Edward G. Robinson ve Joan Bennett yerine kullanılmış sıfat tamlaması olduğu görülmektedir. Bu üç ismin yerini tuttuğu için bu ifadeye sadece sıfat tamlaması / özne diyemeyiz anlamsal boyuttaki zamirliği ifade etmek şarttır. (3j) örneğinde yer alan *Eski çocuklar kavminde gönüllü incelik öğretmeni*, ifadesi şair Fergun Özelli için kullanılmıştır. Ergülen (2012: 53), “Akrotiş” şiirinde şairin ismini, tam da şiirin başlığı gibi akrostiş olarak vermiştir. Özne konumundaki ‘*Eski çocuklar kavminde gönüllü incelik öğretmeni*’ ifadesi Fergun Özelli’yi anlattığı ve şairin isminin yerine kullanıldığı için zamirsellik özelliğini taşımaktadır.

(3c,1) örneklerinde geçen *yukarı, babamız* gibi ögeler ise metnin genelinden, bilgi birikimiyle göndermede bulunan varlıkların anlamlandırılabilirdiği dil unsurlarıdır. ‘*Babamız*’ ifadesi iyelik eki almış isim kategorisinde bir kelime iken; Tanrı kelimesi yerine kullanıldığı ve Tanrının anlamsal yükünü üstlendiği için zamirselliğe örnek olabilecek bir dil unsurudur. ‘*Yukarı*’ ismi ise yönetici kadrosu yerine kullanılmış anlamsal boyutta zamirsellik ifade eden bir kelimedir.

Yukarıda verilen diğer örnekler de (3i, h, d, g, e, f, a) = (*sekiz numara, H., sayıları, olay, ses, aptallar, o ayıp işaretler*) bağlam içerisinde bir varlığın yerini tutan, bir varlığın anlamını üstlenen görevsel olarak özne, anlamsal olarak zamir işlevindeki ögelerdir.

(4)

a. “*Kelimeler, bazıları tüyden bazıları demir*” (İÖ / E, s. 129).

“*Beni çünkü buram ağrır, bacaklarımı hor görürüm aynalarda*”
(İÖ / E, s. 55).

b. “*Bu çift hadise bütün aile hayatımızı altüst etti.*” (AHT / SAE, s. 61).

c. “*Halit Ayarçı’yı pek şaşırtan sözlerinden biri de bu olmuştu.*”
(AHT / SAE, s. 35).

- d. “Bu, böyle iken bu sabah önümde koca bir defter, hatıralarımı yazmağa uğraşıyorum.” (AHT / SAE, s. 9).
- e. “Bunun büsbütün başka bir sebebi vardı.” (AHT / SAE, s. 170).
- f. “... bu benzetme inşaat mühendisi olan Saim’in kendisinini.” (OP / KK, s. 78).
- g. “Bu zorluk, hayatın biçimiydi, doğal karşılanması gereken rahat bir şeydi.” (OP / KK, s. 118).
- h. “Hayır, hiç de olmadı böyle bir şey.” (OP / KK, s. 124).
- i. “Neyin işareti olabilirdi böyle bir şey?” (OP / KK, s. 98).
- j. “... amaşu gerçek de ona hatırlatılmıyordu: ‘Burnu büyüyen gazetecinin cenazesi ya ianeye kaldırılır, ya belediyeye...’ ” (OP / KK, s. 106).
- k. “Bütün bu kişiler gece yarısını çok geçe, cami duvarına yaslanırken içine girdiğim harikalar âleminde, bir haritanın orasından burasından bana el eden tanıdık mekânlar gibi bana bir bir gözüktüler.” (OP / KK, s. 120).
- l. “Bütün bunlar gene de anlayışla karşılanmıştı; fakat doğrusu bu ev için söylenebilecek olumlu tek söz yoktu.” (OA / TO, s. 239).
- m. “Bunlardan biri piyano dersi vermeğe başlamıştı Nursel Hanıma.” (OA / TO, s. 222).
- n. “Hep başkalarının yargılarıyla bunlar.” (OA / TO, s. 222).
- o. “Benim bütün bunlarım öldü.” (OA / TO, s. 139).
- p. “ten hırkadan uçtuysa, bu şiir bir yokluktu” (HE / ÜKG, s. 27).
- q. “Ha şiir yazmışsın Eylül’de

Ha günah işlemişsin

Bence ikisi de bir” (HE / ÜKG, s. 88).

Yukarıda geçen örnekler ise işaret zamirlerinin metinde daha önceden geçmiş bilgilerin yerini tutmasıyla ve anlamlarını yüklenmesiyle tekrarı önleyerek ve dilde tasarruf ilkesi gerçekleştirerek meydana gelmiştir.

Bazı örneklerde (4a, c, d, n) işaret zamirleri yazarın alıcıya vermek istediği kodların tekrarını önleyerek anlam yüklerini üstlenmişler ve özne görevindeki ögeler işlevsel dil bilgisinde zamirleşmeyi sergilemişlerdir. Özünde zamir olan bu işaretleyiciler anlamsal olarak zamirleşmeyi de taşıyarak bir nev'i pekiştireç görevini üstlenmişlerdir.

Lakin (4b, f, g, h, i, j, k, l, o, p) örneklerinde sıfat tamlaması yapısındaki özneler, art gönderme ile kendilerinden daha önce bağlamda yer almış bilgilerin yerini tutmuş ve anlamsal yüklerini de taşımışlardır.

Aynı şekilde art gönderme ile yer tutup, anlamlarını yüklenerek zamirleşmeyi sergileyen (4e, m, q) örneklerinin tek farkı isim tamlaması yapısında olmasıdır.

Kısacası bu on yedi örnek de yapıları ve görevleri ne olursa olsun cümlede özne görevinde olup önceki ya da daha sonra geçecek olan bilgilerin yerine kullanıldıkları ve anlamlarını yüklenebildikleri için zamirleşmeyi sergilemişlerdir.

5.1.2. Zamirlerin Nesne Konumundaki Anlam Yükleri

Öznenin yaptığı eylemden etkilenen varlıktır. Nesne, cümlede önemli bir yere sahiptir. Nesnenin etki alanı, cümlenin gücünü de gösterir. Cümlede nesnelere, yüklem sonucunu öznenin etkisini ve tümleçlerin tamamlama yönünü belirler (Akçataş, 2001: 137).

Yapma bildiren bütün eylemler söz konusu olduğunda, öznenin gerçekleştirdiği bu eylemin yöneldiği varlık, cümlenin nesnesidir (Karaağaç, 2009: 192).

Nesne, bir varlık ya da bir kişi adıdır. Adlar, kendi başlarına var olabilen bilgilerin adlarıdır; bu sebeple bütün varlık veya eylem adları özne veya nesne olabilir (Karaağaç, 2009: 193).

Bütün ad ve eylem adları nesne olabildiği gibi cümlede nesne görevini üstlenen varlık isimleri zamir işlevinde de bulunabilir. Bazıları öncül gönderme ile işaret zamiriyle nesne görevini üstlenirken yüklendiği anlam yüküyle zamirleşmenin temelini teşkil eder. Bazıları ise tamlamalarla ya da başka yapıdaki bir oluşumla bir varlığın yerini tutarak, anlamını üstlenir ve zamir işlevinde anlam bulur.

Bu konuda tarana metinlerde yer alan örnekler şu şekildedir:

(1)

a. “*Bak, ölüm güzü kiskanıyor*

Şimdi ıssızdır onun sevimli kedisi

Ve herkes onun el değmedik yerleri olduğunu sanıyor” (İÖ / E, s. 17).

b. “*onu ben ne kadar buldum desem yok olur*

çünkü girilmez tarlasına ay kokusundan” (İÖ / E, s. 20).

c. “*Anam kirlilerin penceresinde doğanın*

uykusu ayaklanır kanı birikir saçlarına

gözlerine uyuşuk bir hınç siner artık

ölü bir erkeği almıştır yatağına

o soğuk ölüyü, o kurutulmuş anıyı

birdenbire benim ağzıma takılır her şey” (İÖ / E, s.52).

d. “*korkutulmuş bir kızın*

yüreğinden fışkıran beyaz güvercinleri

sabahın köründe kalkan tirenlerdeki nefret

her gün aynı kalafat yerine çekilmenin nefreti

bunları

bütün bunları biliyorsun” (İÖ / E, s. 145).

e. “*görüyorsunuz ilm-i hilâf ü cedel düzeniyle hayat*

nasıl da sürüklüyor kendini

ve ben bunu kanıtlayabiliyorum” (İÖ / E, s. 185).

f. “*Afrikalıların ağaç anlamına gelen*

öyle çok kelimesi var ki

sayısı yapraklarla ölçülmez,

aynı şeyi su için de söyleyebiliriz de” (HE / ÜKG, s. 57).

g. “*Şiirimin Hacer ’ül esved taşı*

Hadi ama baylar,

Bakin kaldıramıyorum,

Yardım edin de şunu yerine koyalım.” (DM / AA, s. 66).

h. “*Abdüsselâm Bey hakikaten Seyit Lûtfullah’a inanıyor muydu?*

Burasını bilmem.” (AHT / SAE, s. 43).

i. “*Hakikatte bu evlenme tasavvurunu babamın bir dolabı*

addediordu.” (AHT / SAE, s. 63).

j. “*Kim bilir, belki de bugünün arsa ve mülk fiyatlarının etrafındaki*

kazancı düşünerek yapmıştı bunları.” (AHT / SAE, s. 90)

k. “*Sanki Arif, bu itirazları biliyordu; fakat söylemek istediği, bütün*

itirazlardan daha mühimdi onun için.” (OA / TO, s. 292).

- l. “... dostlukla, kardeşlikle, kederle hikâyeler anlatmaya başladılar. İşte bazıları: Hayatının tek tutkusu Muhammed’in yedi kat gökte yaptığı gezintiyi yazmak olan, ama yıllar sonra Dante’nin bunun benzerini yaptığını öğrenince kederlenen bahtsız köşe yazarının gülünç ve acıklı hikâyesi...” (OP / KK, s. 95).
- m. “Kendimi dışarıdan seyrederken düşünüyordum bunları.” (OP / KK, s. 122).
- n. “Bunlardan biri de bir gün kocasıyla birlikte bizim evden ayrılırken yanağımdan öpmüştü.” (OA / TO, s. 127).
- o. “Canım doktor, kitapları var bunların (bunların kitapları)...” (AHT / SAE, s. 123).
- p. “Sizin de, Galip Bey, onlardan biri olmadığınızı nasıl anlayacağız?” (OP / KK, s. 108).
- q. “... banası düşüncemi hatırlatır: Dünya rüyalar âlemi, bir uykudagezerin şaşkınlığı içinde kapısından giriverdiğimiz bir evse eğer, edebiyatlar da alışmak istediğimiz bu evin odalarına asılmış duvar saatlerine benzerler.” (OP / KK, s. 157).

Taranan metinlerden elde edilen örneklerin en dikkat çekenlerin alındığı bu çalışmada cümlede nesne görevinde olup zamirselleşmeye örnek teşkil eden varlık isimleri iki grup altında toplanmıştır: İlki (l.a, b, c, d, e, f, g, h, i, j, k, l, m, n, o, p, q) yukarıda yapılan açıklamalar ışığındaki öncül ya da ardıl gönderme aracılığıyla metinde daha önceden geçen bilgilerin yerine kullanılıp anlam yüklerini üstlenmiş olanlardır. Bu örnek cümlelerde geçen; *onun el değmedik yerleri, onu, soğuk ölüyü – o kurutulmuş anıyı, bunları, bütün bunları, aynı şeyi, şunu, burasını, Dante’nin bunun benzerini yapmak isteğini, bunların kitapları, bunlardan biri, onlardan biri* ifadeleri ya kendisinden daha önce gelmiş ya da kendisinden sonra gelecek bilgilerin ve ifadelerin tümünü kapsar ve anlamını yüklenir. Böylece cümlede görevleri ne olursa olsun, farklı bileşenler şeklinde ortaya çıksalar dahi (ister sıfat tamlaması ister isim tamlaması yapısında kurulsunlar) anlamsal boyutta yerine geçme işlevinde oldukları için zamirselleşmeye örnek teşkil etmektedirler.

(2)

- a. “Buramı öpesi gelir kuşların” (İÖ / E, s. 62).
- b. “her güzellik bu rengin ardındadır” (İÖ / E, s. 137).
- c. “Bu mühim şey üçü için aynı şekilde mühimdi.” (AHT / SAE, s. 43).
- d. “Bizi öldürecek belki yüzlerce hastalık, yüzlerce vaziyet vardır. Fakat başkasının yerini hiçbiri alamaz.” (AHT / SAE, s. 181).
- e. “Taşlıkta bizi lokanta sahibi karşılıyor. Halit Ayarcı elini sıkıyor.” (AHT / SAE, s. 208).
- f. “Sevgi, yüzünü buruşturarak gözlerini kapardı; o sesi duymamak için neler vermezdi o anda?” (OA / TO, s. 174).
- g. “Onların hayat pasosu vardır: Gösterirler giderler.” (OA / TO, s. 139).
- h. “Ben önce ‘göz’ü değil, O’nu yaratmıştım, olmak istediğim kişiyi.” (OP / KK, s. 119).

Bu grupta ise zamirselleşme yolu biraz daha farklıdır. Burada daha çok konteks içerisinde anlamsal bağın kuvvetiyle çağrışımlar, neyin / kimin kastedildiğini çözmekte yardımcı olur. (2.a, b, c, d, g) örneklerinde yer alan altı çizili ifadeler zamirin metnin tamamına hâkim olması ile alakalıdır. Örneğin, (2a) örneğinde yer alan *buramı* ifadesi bağlamsal gönderme ile *insan bağrını* ifade etmektedir. Yazar *bağır* kelimesi yerine *bura* işaret zamirini kullanarak *bağır* kelimesinin anlam yükünü *buramı* ifadesine yüklemiş ve yerine kullanma gerçekleştirmiştir. Yine (2b) örneğinde *bu rengin* ifadesi metin genelinde sevdayı anlattığı için *sevdanın rengi* ifadesi yerine ucu açık bir ifadeyle sevdanın rengini açık bir şekilde belirtmeyerek okuyucunun algısına bırakmış ve bilincinde sevdayı temsil eden rengin çağrışımlarını ve taşıdığı anlam yükünü *bu rengin* sıfat tamlaması bileşenine yüklemiştir. Dolayısıyla *bu rengin* dil unsuru cümlede nesne görevinde yer alırken anlamsal boyutuyla zamirleşmeye örnek olmuştur.

(2. e, f, h) örneklerinde ise yer alan *elini*, *o sesi* ve *olmak istediğim kişiyi* ifadeleri bağlamda daha önceden bilgileri verilmiş bir birey/kişi yerine kullanılmış

ifadelerdir. Önceki bilgileri kuvvetlendiren, gereksiz tekrarları engelleyen bu örnekler, o ifadelerin anlam yüklerini üstlendikleri için zamirselleşmişlerdir.

5.1.3. Zamirlerin Yer Tamlayıcısı Konumundaki Anlam Yükleri

Bireyin gerçekleştirmiş olduğu eylemin şekli ve zamanı kadar eylemin gerçekleştiği yer mefhumu da oldukça önemlidir. Cümlede yaklaşma, bulunma ve ayrılma hâl ekleriyle yüklemi tamamlayan öğelerden biridir, yer tamlayıcısı.

Bütün söz ve söz öbekleri, gereken çekimlere girdikleri sürece cümlede yer tamlayıcısı görevi yapabilir (Karaağaç, 2009: 193-194).

Taranan metinlerde dikkat çeken, zamirleşme örnekleri sergileyen veriler, iki grup altında toplanmıştır. İlk grupta (1.a, b, c, d, e, f, g, h, i, j, k, l, m, n, o, p, q, r, s, t, u) yine öncül ve daha da çok art gönderme ile ifadelerin yerini tutma ve anlam yüklenme olayı vardır. Örneğin; 1.a. örneğinde görüldüğü üzere buna yer tamlayıcısı daha öncesinde metinde yer alan “İç ses, diye söylendim / Ardından Yıldırım Gürses...” ifadeleri yerine kullanılmış bu cümlelerin anlam yüklerini üstlenmiş işaret zamiri “buna” özünde yine zamir olma özelliğini korumuş ama yüklendiği anlam yükleriyle zamirleşmeye örnek olmuştur. Diğer örnekler de tıpkı bu örnekteki gibi zamirleşmeye örnek teşkil etmektedir.

(1)

a. “İç ses, diye söylendim,

Ardından Yıldırım Gürses...

Aptal aptal güldüm bir de buna.” (DM / AA, s. 13).

b. “Bütün bu olanların ağırlığından beni kolla!” (DM / AA, s. 15).

- c. “Aşk diyorsunuz ya,
İşte orda durun bayım” (DM / AA, s. 38).
- d. “Orda, uzakta, kalbimin en doğusunda
Şimdi bana yalnızca
Dertli türkülere duyduğum karşılıksız aşk kaldı.” (DM / AA, s. 39).
- e. “ve onun ayaklarına dolanan o gökyüzü
kansız yüzleridir diri kuşların” (İÖ / E, s. 25).
- f. “nereyi göstersem parmaklarımla
orası şapkalar yüklü bir vagonur,” (İÖ / E, s. 53).
- g. “ağır bir sandık
salıyor kendini
yeşil yosunların
kırmızı kabarcıkların
derinliklerine
orada
bir sandık buluyor” (İÖ / E, s. 217).
- h. “Biri Ege, ikincisi Akdeniz
iki kelimeden ibarettir mültecilerin deniz bilgisi
başkasının evinde ölür gibi
bir yabancı dile gömülürler ikisinde de” (HE / ÜKG, s. 58).

- i. “hayvanların suçu yok bunda, şehirlerin suçu yok” (HE / ÜKG, s. 62).
- j. “Bordo yorgan
ağır geldi kışa
bundan hüzüntülü elma” (HE / ÜKG, s. 86).
- k. “aklından bile geçiremeyeceğine karar verecek kadar mantığını işlettiğimde soru şu şekle dönerdi: ‘Celâl Salik beni bu halimde görse benim hakkımda ne düşünürdü acaba?’ (OP / KK, s. 390).
- l. “Selamı değil, selam söyleyen adamı. Üzülüyor da değilim hani buna.” (OP / KK, s. 136).
- m. “Vasıfsız ünlüler ve yerli gangsterlerle (şimdi bunlara Mafya deniyor) uğraştığım o günlerin birinde, ilginç bir haber olabilecek ihtiyar bir eczacıyla tanıştım.” (OP / KK, s. 137).
- n. “Ağzımdan bir kelime çıktı. Onun etrafında bütün bir masal uydurdular.” (AHT / SAE, s. 112).
- o. “Hele hiddetin değiştirdiği insan yüzü! Öyle kendinden çıkıyor, öyle katlaşıyor ki insan... Dünyada bundan kötü, iğrenç bir şey olamaz.” (AHT / SAE, s. 295).
- p. “Nuri Efendi ve Halit Ayaracı... İşte benim hayat mekiğim bu iki kutup arasında dolaştı.” (AHT / SAE, s. 35).
- q. “... bu nakit ceza modası birdenbire şehri sardı ...sade İstanbul ahalisi değil, civar köyler, hatta biraz uzakça şehirler halkı da bu işe merak sardırdılar.” (AHT / SAE, s. 20).
- r. “... böyle tartaklanmağa gelmez, bakın şunun arkasına, bu fabrika işi değil, el işi...” (AHT / SAE, s. 198).
- s. “Doktor Ramiz bu ilk ümit işaretine âdeta bir kurtarıcıya yapışır gibi yapıştı ve en gür sesiyle devam etti.” (AHT / SAE, s. 150).
- t. “... şimdiki zamanın katı görüntülerini dağıttı; geçmiş zamana gidildi. Hikmet, dul kadına sormadan, onu da aynı zamana götürdü; ikisi el ele tutuşarak...” (OA / TO, s. 59).

- u. “... sözü, bir sitem havasında, fakat gene de içten ve sevgi dolu bir ifadeyle aynı kişiye söyletildi.” (OA / TO, s. 445).

Diğer bir grup olan (2.a, b, c, d, e, f, g, h) örneklerinde ise yine metnin genelinden çıkarılabilecek zamirselleşme mevcuttur. Örneğin; (2a) örneğinde yer alan *benden gayrısına* yer tamlayıcısı şair dışındaki tüm insanları kapsamaktadır ve *şair dışındaki insanlar* yerine kullanılmış ve anlam yükünü üstlenerek görev olarak cümlede yer tamlayıcısı iken anlamsal boyutta zamirleşmeyi teşkil eder. Yine *her telinden, bu mevsimden dışarı, buramda, onun vapurunda, bunca uzaklığa, üç ihtiyara, bu bilim ve sanat ordusundan* ifadeleri sırasıyla *kendi saçları, ekinlerin olduğu mevsim, bağır, Allah'ın yarattığı dünya, insanın kendisiyle arayı açtığı zamanlar, Mehmet Yılmaz – Edward G. Robinson – Joan Bennett, Sevgi'nin resim sınavında onu değerlendirecek jüri* yerine kullanılmış ve bu ifadelerin anlam yüklerini üstlenerek zamirselleşmişlerdir.

(2)

- a. “Söyleyin ateşe,

Ruhunu üflemesin benden gayrısına” (DM / AA, s. 55).

- b. “Rengârenk uçan balonlar havalanyor her telinden” (DM / AA, s. 45).

- c. “Ölüler beni serinliğe yakıştıramaz

çünkü hiç kimse çıkmak istemez bu mevsimden dışarı

çünkü bitkinliklerini günden saklar ekinler” (İÖ / E, s. 15).

- d. “ama gitmeyen o simsiyah tad ağzımda

ve buramda coşkun göğertisi orospuluğun” (İÖ / E, s. 62).

- e. “hadi misafir sayalım kendimizi onun vapurunda” (HE / ÜKG, s. 61).

- f. “bazen bunca uzaklığa bakıp da insanın

git diyesi gelir Ağustos'a” (HE / ÜKG, s. 87).

- g. “... edebi hayallerimin Kafdağı'nda yaşayan yetmiş küsur yaşındaki bu üç ihtiyara, Sirkeci tren istasyonunun ölümlü kalabalığı ve hırgürü içinde rastgelmek...” (OP / KK, s. 89).
- h. “Sevgi, bu bilim ve sanat ordusundan ürker gibi oldu.” (OA / TO, s. 223).

5.1.4. Zamirlerin Zarf Tümleci Konumundaki Anlam Yükleri

Varlık ile varlığın gerçekleştirdiği eylemler, farklı özellikler taşırlar; bir varlığın sahip olduğu özellikler ile olayın sahip olduğu özellikler birbirinden çok farklı olabilirler. Varlıkta hacim, renk, koku, biçim ve görünüş, temel özellikler olarak ortaya çıkarken; eylemlerde yer, zaman, yön, hâl, azlık, çokluk vb. özellikler görülür. Dolayısıyla bir cümlede yön, zaman, tarz, sebep, miktar, vasıta şart vb. bildirecek yüklemi tamamlayan cümle ögesi, zarftır. Yapma ve olmaları niteleyen her türlü söz ve yapı, zarftır. Zarf, eyleminsıfatıdır (Karaağaç, 2009: 195).

Taranan metinlerde zaman ifade eden zarf tümleçleri görevindeki unsurlar zamirleşme özelliği de sergilerler. Zamirleşmiş zarf tümleçleri zaman anlamı yüklenebildiği gibi fiillerin sıfatları görevinde olan zarf niteliğinde de olabilir.

Zaman özelliği taşıyan zarf tümleçleri metinde daha önceden belirtilmiş zamanlara - art gönderme ile – göndermede bulunarak dile getirilen zaman dilimini vurgulamış ve tekrarı önlemiştir tıpkı (1.a, b, c) örneklerinde olduğu gibi. İkinci kısım örneklerde ise (2.a, b, c, d, e, f, g, h, i, j, k, l, m) öncül ya da ardıl gönderme ile bilgisi verilmiş ya da verilecek ifadeler yerine kullanılan ve o ifadelerin anlamlarını yüklenen zamirselleşmeden söz edilebilir.

(1)

- a. “*Daha o zamanlar Kavaklar yasak bölge değildi.*” (OA / TO, s. 78).
 b. “*Belki o sırada kaçırıyordum onu...*” (OA / TO, s. 99).
 c. “*İçimdeki suyu döktükten sonra işte, ondan sonra
 Şikâyetim yok, rahatım.*” (DM / AA, s. 54).

(2)

- a. “*... şimdibu meseleyle vakit kaybedemem.*” (OA / TO, s. 82).
 b. “*Bilmem, öyle söylemiştim işte.*” (OA / TO, s. 98).
 c. “*On bir yaşından küçük çocukların gece yatışı kısıtlaması dışında bırakılmasına ilişkin 1765 tarihli kararname de iktisatçılar tarafından şöyle yorumlanıyor:...*” (OA / TO, s. 289).
 d. “*O zamanlar el sıkılmak âdeti olsaydı, İskender Mısır’a, Dârâ Yunanistan’a girdikleri zaman muhakkak böyle yaparlardı.*” (AHT / SAE, s. 208).
 e. “*Hayır, azizim, öyle bir şey olamaz.*” (AHT / SAE, s. 287).
 f. “*Demek iş böyle olmuştu.*” (AHT / SAE, s. 294).
 g. “*Öyle olsaydı, yanına kendine yakın hissettiği birini çağırırdı.*” (OP / KK, s. 106).
 h. “*... aklında olması gereken şu basit düşünceden fazlası yoktu: Dükkân vitrinlerinde sergilenen mankenler bizim insanlarımız örnek alınarak yapılmalı...*” (OP / KK, s. 192).
 i. “*Ne kadar kalabalığız hepimiz, ne kadar acıkıyoruz hepimiz; ne kadar çaresiziz çoğumuz! ... İşte bunun için, belki de bu en önemli insanlık durumundan hakkıyla söz edebilen bir yazara rastgelmedim hiç.*” (OP / KK, s. 274).
 j. “*gövdem açık bir hedef kılındı belâlara*

Ve bu yüzden yakışksız oluyor

insanları hummalı baharlar olarak tanımlamak

ve bu yüzden göğsümde dakikalar” (İÖ / E, s. 163).

k. “avucunun böğürtlenlerine abanmak istiyor canım

böyle geçiyor içimden.” (İÖ / E, s. 76).

l. “ İnsan unutturandır

ve insan unutulmaya mahkûm olandır.’

Tanrı şöyle derdi o zaman:

Ah!” (DM / AA, s. 19).

m. “Şöyle bir şey yazdım sonra:

Yağmur, çamurlu bir elbise dikiyor şehre

Sıkılıyoruz hepimiz bu çamurlu giysinin içinde.

Berbattı,

Bir şiire böyle başlanmazdı.” (DM / AA, s. 13).

5.1.5. Zamirlerin Yüklem Konumundaki Anlam Yükleri

İş, oluş, kılış ve hareketi kendisini; ayrıca iş, oluş, kılış ve hareketin yapılma zamanını ve yapan kişiyi de bünyesinde barındıran cümle unsuru yüklemidir.

Şöyle ki; nitelendirilmiş eylem adına yüklem denir. Cümlede yargı bildiren öge yüklemidir. Yüklem, bir cümlenin temel ögesidir; çünkü cümle yüklem için kurulur. Cümlenin bir diğer temel ögelerinden olan özne de dahil tüm cümle unsurları yüklemi açık etmek için cümlede yer alır (Karaağaç, 2009: 186).

Bir sözceyi anlamının birincil yolu ‘kim, kime ne yaptı?’ sorusu ekseninde ilerleyip bu cümlenin olayını, olayın kim tarafından gerçekleştirildiği ve olaydan etkileneni açık etmekten ileri gelir. İşlevsel Söylem Dilbilgisi ile ele alındığında bu olgunun hem veri-çıkışlı bilgi ile hem de biliş-çıkışlı bilgi (edimbilimsel bilgi / bütünden parçaya) ile verildiğini görmekteyiz.

İşlevsel dilbilgisi ile dilin kurallarını ve dil unsurlarını ele aldığımızda anlamın ne kadar da önemli olduğu görülecektir. Çünkü göreceli olarak durağan bir dizge olan dil dizgesi ile devingen ve açık uçlu olan dil kullanımı arasındaki gerçekliği görmezden gelmek dilbilim alanındaki çalışmaların yetersiz kalmasına sebep olacaktır ve olmaktadır da. Dış dünyadaki olayların cümleler yoluyla temsilleştirilmesi, yani cümlelerin oluşturulması ve anlamlandırılması dilin işidir. İşte bu temsillik oluşturulurken ve anlamlandırılırken dil üzerinde araştırma yapan araştırmacıların asla unutmaması gereken eylemlerden biri de dil dizgesi ile devingen olan dil kullanımını gerçeklikte buluşturmadır. Cümle, ancak gerçekliğe kavuştuğunda yani sadece biçimiyle değil, anlam dünyasıyla da açıklandığında gerçekliğe kavuşmuş olacaktır.

Bu sebeple, bir cümleyi gözler önüne serip gerçekliğini gün yüzüne çıkarırken de ilk yapılması gereken; tüm olayın gerçekleştiği eylem-hareket boyutunu açıklamaktır. Daha önce de değinildiği üzere cümlenin diğer tüm unsurları, zaten, yüklemi tamamlamak ve açıklamak için mevcuttur.

Cümlenin omurgası olan yüklem, bir yapma ve olmanın nitelendiği fiil olabildiği gibi, var oluş bildiren bildirme, yani isim de olabilir. Olumlu-olumsuz anlam taşıyabilir.

Cümle unsurlarını, bilinen kalıplar ve uygulanan katı kurallar çerçevesinden çıkarıp anlam dünyasında işlevleriyle ele aldığında bu öğelerin ne kadar değişik görevler üstlenebildiği, anlamsal boyutuyla kuralları aşabildiği görülmektedir.

Bu çalışmanın konusu olan zamirselleşme / zamirleşme yükleme de sirayet eden bir özelliktir. Ardıl ya da öncül göndermelerle yüklemeler de önceden bilgisi verilmiş ya da verilecek bir bilginin yerini tutabilir, anlam yükünü üstlenebilir.

Kısacası zamirleşme örneği teşkil edebilir. Taranan metinlerde de bu başlığa örnek oluşturabilecek veriler aşağıda sıralanmıştır.

Veriler iki gruba ayrılmıştır. İlk grupta (1.a, b, c, d, e, f, g, h, i, j, k, l) ardıl ya da öncül gönderme ile verilmiş olan ya da verilecek olan bilgilerin yerine kullanılma ve bu bilgilerin anlam yükünü üstlenen ifadelerin cümlede yüklem görevini üstlenmeleri yer almaktadır.

(1f) örneğini ele alacak olursak “*Beni de, zaman zaman çileden çıkaran işte budur: Halkın bana karşı gösterdiği ilgisizliktir. Arada, dayanamayarak özel temsiller vermenin başlıca nedeni budur.*” Burada altı çizili özünde işaret zamiri olan yüklem görevinde bulunan bu iki cümle ögesinin ilk öncül gönderme ile *halkın bana karşı gösterdiği ilgisizlik* bilgisinin yerine kullanılmış ve bu ifadenin anlamını yüklenmiştir. Böylece cümlenin yüklemi zamirleşme örneğini de temsillemiştir. İkinci *budur* yüklemi ise ardıl göndermeye örnek teşkil etmektedir. Kendisine kadar verilen tüm bilgilerin - *Beni de, zaman zaman çileden çıkaran işte budur: Halkın bana karşı gösterdiği ilgisizliktir* - yerine kullanılmış ve bu ifadelerin anlam yükünü temsillemiştir.

(1)

a. “*Oğlan kıza bir gül alsa*

Bilirdim odur en kırmızı zaman.” (DM / AA, s. 40).

b. “*Evde kalmış kızların.*

Ahlat ahların ağacıydı,

Cezayir nasıl cezaların ülkesiyse,

Öyleydi işte.” (DM / AA, s. 20).

c. “*Köylüleri niçin öldürmeliyiz?*

Bu sorunun karşılığını bulamıyorum

- içinden çıkılmaz bir olay, ama önemsiz*” (İÖ / E, s. 188).
- d. “*diyorlar ki âşık odur gündüz bile karanlığıyla sarhoş*” (HE / ÜKG, s. 38).
- e. “*Ben de albayım, hem o aptal seyircilerden değilim, hem de öyleyim. Anlıyorsunuz değil mi albayım?*” (OA / TO, s. 263).
- f. “*Beni de, zaman zaman çileden çıkararak işte budur: Halkın bana karşı gösterdiği ilgisizliktir. Arada, dayanamayıp özel temsiller vermenin başlıca nedeni budur.*” (OA / TO, s. 285).
- g. “*‘Şehrin içindeki adreslerini gizli tuttuğu o evler?’*
‘*Onlar da öyle.*’ ” (OP / KK, s. 106).
- h. “*Afroditi’nin macerası cemiyetteki kadın ve erkek bütün azanın devamlı konusuydu. O, Nevzat Hanım’ın Murat’ı gibi, bu topluluğun değişmez ve eskimez mevzularından biriydi. Bu o kadar böyle idiki elime beş on para fazla geçsin...*” (AHT / SAE, s. 167).
- i. “*Bir ucu iğrenmede biten garip bir duygu böyle günlerden birinde idi.*” (AHT / SAE, s. 145).
- j. “*İş olarak üstüme aldığım her şeyden çarçabuk sıkılıyordum. İçimde birdenbire bir yol açılıyor ve ben elimdeki işten sessizce ona kayıyordum. Mektepte, Nuri Efendi’nin muvakkithanesinde, babamla yedi yaşımdan beri her Cuma ve Perşembe günleri gittiğimiz dergâhlarda bu hep böyleydi.*” (AHT / SAE, s. 60).
- k. “*Sizler daima böylesiniz... Ruhunuzu saran küçüklük duyguları içinde büyük değerlerimizi kaybedersiniz...*” (AHT / SAE, s. 51).
- l. “*Doktor Ramiz’in konuşması daima böyleydi. Bir nokta olarak başlar ve birkaç saniyede büyük bir çığ olurdu.*” (AHT / SAE, s. 51).

İkinci gruba ayrılan verilerde ise (2.a, b, c, d, e, f) bağlamın barındırdığı genel bilgidan altı çizili ifadelerin bazı bilgilerin yerini tuttuğu ve anlam yüklerini üstlendiği, dolayısıyla zamirleştigi görülür.

(2)

a. “*Dünya. Çıplak omuzlar üstünde duran.*” (İÖ / E, s. 196).

b. “*Kaçıklar! Evraklılar! Örtü Severler!*

“*Çıgıllıklardan çadır yapmak şanı bizdedir.*” (İÖ / E, s. 227).

c. “*senin kanatlarınla uyanacak şehir bu değil*

güvercinin denizi geçtiği şiir bu değil” (HE / ÜKG, s. 61).

d. “*Çünkü Sevgi'nin arkadaşları, can sıkıcı bir W'ler korosuydu.*”
(OA / TO, s. 128).

e. “*Unutma, sen hem şeytansın hem melek, hem Deccal'sin hem de Q.*” (OP / KK, s. 94).

f. “*Madem ki ben O'yum! demiş şehrin esrarında kaybolduğu günlerin birinde şair...”* (OP / KK, s. 266).

(2a) örneğinde çıplak omuzlar üzerinde duran ifadesi cümle çözümlemesinde sadece yüklem olarak yer alır. Eğer olayı gerçekleştiren özne ile olaydan etkilenen erek açıkça belirtilseydi eksiksiz bir cümle olarak karşımıza çıkacak, bu ifade de bir varlığı ya da bir kişiyi niteleyen sıfat konumunda (sıfat-fiil ekinden dolayı sıfat yan cümlecığı de denilebilir) olacaktı. Yalnız burada eksilteli bir anlatım söz konusudur ve bu kadarıyla ifade, yüklem görevindedir. Görevini gerçekleştirirken, ifadeye işlevsel olarak baktığımızda ise kendisinden daha önce verilmiş “dünya” ifadesinin taşıdığı bilgi zamirleşen ögenin ardıl bilgisidir ve zamirleşen ifade *dünya* kelimesini hem nitelemiş hem de anlam yükünü üstlenmiştir. Tam olarak bir ardıl gönderme olayı olmasa da ön varsayım ya da çıkarım olarak vardır. Yani ikinci ifadenin birinci ifade ile ortak göndergesi (dünya) vardır; böylece ikinci ifade birinci ifadenin açılımı ya da yorumudur.

(2c) örneğinde geçen *bu değil* yüklemindeki *bu* işaret zamirinin yüklendiği anlam metnin tamamında anlatılan “gurbet kuşları”dır. *Bu*, dil unsuru özünde zamir olsa da yüklendiği anlam yüküyle bir zamirleşme örneğidir.

(2d) örneğinde ise; can sıkıcı bir W'ler korosu ifadesi bağlamda yazarın karısı Sevgi'yi aldattığı kadınlar için kullandığı bir göstergedir. Bu gösterge Sevgi'yi aldattığı kadınlar bilgisinin yerini tuttuğu ve bu bilginin anlamını yüklediği için zamir ifadesi kazanmış, yani bir zamirleşme sergilemiştir.

(2e, f) örneklerinde ise O göndergesi tamamen Tanrıya işaret etmekte ve kutsal yaratıcı anlamında kullanılmıştır. Tanrı ifadesi metinde hiç geçmemesine karşın o zamiri her şeyin sahibi olan Allah2ı çağrıştırmasıyla ve Tanrı kelimesinin anlam yükünü üstlenerek ve yerine kullanılarak zamirleşmiştir.

Böylece örneklerde ve açıklamalarında da görüldüğü üzere özünde zamir olan kelimeler bile zamirleşmeye tabi olmuş, anlamsal yükle, işlevleri dil kullanımındaki devinime karşı duramamıştır.

5.2. Zamirlerin Dışa Dönük Anlam Yükleri

Bu bölümde veriler, yani zamirler, cümle ögesi olarak değerlendirilse de yüklediği anlamlar metin dışı anlamlardan müteşekkildir. Yani dış dünyaya ait bilgilerin verisel bilgileri zamirler tarafından taşınır ve metne yansır. Göndermeler tamamıyla dış dünyaya aittir. Yani verilerin ardıl ya da öncül olarak gönderme yapabilecekleri hiçbir bilgi metinde mevcut değildir. Alıcı gerçekleşen zamirleşme olayında taşınan bilgisel kodu, taşınan bilgiyi, sezgileriyle ve çağrışımlarla; yani daha önceden edimlediği her türlü bilgiyi, bağlam içerisindeki veriler ışığında değerlendirerek bulur.

Dışa dönük anlam yükleri, düzanlamsal anlatım değil de yanlamsal anlatım; yani sezdirim ve çıkarsama gibi alıcının katkısı ile oluşan anlamlarda gerçekleşir. Sezdirimlerin ve imalı anlatımların alıcı tarafından anlaşılabilmesi için her bildiri sezdiri türü anlatımsal durumlar kullanılır. Yani bir yanda söyleme edimi diğer yanda söyleme isteği vardır. İşte bu iki isteğin kesişip iş birliği yaptığı son aşamaya ise sezinletme denir. Alıcı sezinletme aşamasında kendisine verilen verilerle asıl anlatılmak istenene, gerçek bilgiye, ulaşır.

Taranan metinlerden dış bilgiye yönelik zamirleşme örnekleri fazla olmamakla beraber yine de kayda değer veriler elde edilmiştir. Alfabetik sıraya konulan sekiz örneği açıklayacak olursak;

- a. “*ağzıma damlasını koymadığım o haram
beni kana kana ağlatırdı ilk kez şaşardım.*” (HE / ÜKG, s. 75).
- b. “*babam uçurtmalarımı benden çok severdi bilirsin
şimdi uçurtmalarım büyük, o homurtu (o insan)*” (İÖ / E, s. 47).
- c. “*Ölüler beni serinliğe yakıştıramaz
çünkü hiç kimse çıkmak istemez bu mevsimden dışarı
çünkü bitkinliklerini günden saklar ekinler*” (İÖ / E, s. 15).
- d. “*Başına diktikleri o taş,
Ne zaman dokunsam soğuktur oysa.

Ben okşadığımda ama, ısınır sanki biraz.*” (DM / AA, s. 24).
- e. “*Benimsemezdi nasıl olsa otuz yaşında bir anneyi
Yüzyıllarca yaşamış bir çocuk olarak.*” (DM / AA, s. 51).
- f. “*Cenazesi yirmi yıl önce korktuğu ve otuz iki yıl önce yazdığı gibi oldu tam: Üsküdar’daki küçük ve özel bir düşkünler evinden biri hademe öbürü koğuş arkadaşı iki kişi, köşe yazarlığının en parlak yıllarında elinden tuttuğu şimdi emekli bir gazeteci, ölünün hayatı ve eserinden habersiz iki şaşkın akraba, başında tüllü ve padişah sorgucu benzeri bir iğneli şapkayla tuhaf bir kokona, imam efendi, ben ve tabutun içindeki ceset yazarla birlikte hepimiz dokuz kişiydik.*” (OP / KK, s. 88)
- g. “*Sokağa çıktıklarında, kapanan iki kapının sesi kaldı yalnız aklında; biri hafif, biri sert.*” (OA / TO, s. 161).

- h. “Onlar, kapıdan arabaya, arabadan kapıya, rıhtımdan motora bir rüya gibi kayarak gidiyorlardı. Sanki bir tünelin içinde, bize görünmeden dolaşıyorlardı. Yarış alanının kenarına da acaba nereden gelmişlerdi? Kaç kat elbiseleri vardı ki, pantolonlarının dizleri hiç buruşmuyorlardı? ... Tertemiz miydiler? Burunları akmaz mıydı? Tırnaklarının içine kirler dolmaz mıydı? Konserde hiç gıcık tutmaz mıydı onları? Öksürmez miydiler? Çok sık yıkandıkları ve her yıkanişta çamaşır ve gömlek ve hatta elbise değiştirdikleri söyleniyordu.” (OA / TO, s. 155).

(a, b ve d) örneklerinde altı çizili *o haram*, *o homurtu* ve *başına diktikleri o taş* ifadeleri yer aldıkları cümlelerde özne görevinde yer alırken metnin hiçbir yerinde, yani ardıl ya da öncül gönderme bulunacak bilgi girdisi olmadığı halde alıcı bu ifadelerin, sırasıyla, *alkollü içki*, *rüzgâr* ve *mezar taşı* yerine kullanıldığını sezdirmeler aracılığıyla anlamakta ve kodu çözmektedir. *O haram*, *o homurtu* ve *başına diktikleri o taş* ifadeleri ise *içki*, *rüzgâr* ve *mezar taşı* kelimelerinin anlamını taşıdığı ve yerine kullanıldığı için zamirleşme örnekleridir.

(c ve g) örneklerinde ise sezdirilen ve anlaşılması istenen gerçek bilgiye ulaşım diğer örneklerden biraz daha fazla bilgi girdisiyle alıcıya sunulmuş, veriler daha çok sezdirimlerle anlatımsal boyutta yer almışlardır. (c) örneğinde şair, İsmet Özel, metinde yer alan ekinler, sıcaklık gibi kavramlarla altı çizili ifadenin, *bu mevsimden dışarı*, ekinlerin biçildiği mevsim olan *yaz mevsimi* olduğunu sezdirmeyi amaçlamıştır. (g) örneğinde ise; sokağa çıkılırken kapanan iki kapıdan söz edilir ve bu kapılardan *birinin hafif* diğerinin *sert* olduğu anlatılır. Alıcı metni okuduğu zamana kadar, bulunduğu an, edimlediği tüm bilgileri hatırlayarak ve kullanarak bu kapılardan hafif olanın ev kapısı, ağır olanın ise apartmanın/sitenin/bahçenin kapısı (dış kapı) olduğunu anlar. Böylece bu iki örnekte sezdirimlerle verilen bu ifadelerden ilki *yaz mevsiminin*, ikincisi *ev kapısının ve apartman kapısının* yerini tutmuşlar ve gizlenen bu ifadelerin anlam yüklerini üstlenerek zamirselleşmişlerdir.

(e, f ve h) örneklerinde ise sezdirimler daha da kapalı olup eserin tamamını değerlendirip uzak mesafede yer alan bilgi girdilerinin anımsanıp çözülebilecek

nitelikteki sezdirimlerdir. (e) örneğinde altı çizilen ve betimlenen *yüzyıllarca yaşamış olan çocuk* ifadesinin metnin çok öncesinde yer alan “*İstanbul’u evlat edinsem*” sezdiriminden *İstanbul* şehrini anlattığı anlaşılmaktadır. (h) örneğinde ise anlatılan insan tipi ekonomik seviyesi yüksek, zengin olarak nitelenebilecek insan zümresidir. (f) örneğinde anlatılan *ceset yazar* ise, meçhul bir şekilde öldürülmüş, kitabın daha önceki bölümlerinde yer alan gazeteci - yazar Mehmet Yılmaz karakteridir. Yazar, karakteri açıkça dile getirmek yerine sezdirimlerle ve daha önceden vermiş olduğu bilgilerin hatırlanması ile karakteri açık etme yolunu seçmiştir. İşte taranan ve elde edilen bu verilerdeki bilgiler; sırasıyla, *İstanbul* (yüzyıllarca yaşamış olan çocuk), *zengin insan* (örnekteki tüm cümleler) ve *Mehmet Yılmaz* (ceset yazar) bilgilerinin yerine kullanıldığı ve anlam yüklerini taşıdıkları için zamirleşme örnekleridir. Özellikle (h) örneğinde yer alan her tanımlama cümlesi, cümle boyutunda zamirleşme örneğidir.

SONUÇ

Bu çalışmada dil bilgisel anlamda bir kelime türü olarak nitelenen zamirlerin işlevsel dil bilgisi çerçevesinde anlam dünyasında kazandıkları yeni boyutları ele alınmış ve sergilenmeye çalışılmıştır. Zamirlerle ilgili veriler dil-içi veriler olarak değerlendirilse de dil-dışı boyutları da ayrıntılarıyla işlenmiştir.

Eflâatun'un 'ideler âlemi' terimiyle dil, düşünce, idelerin dünyası olan varlıklar âleminden ad'a uzanan silsilenin son basamağı olan zamirler, anlam bilimsel bir çerçevede tanımlanmış ve tasnif edilmiştir. Zamirlerin iyi anlaşılması için ad'ların dünyasının iyi bir şekilde kavranması gerektiği fikrinden yola çıkarak ilk bölümde dil, ide, varlık, ad ve zamir kavramları felsefi bir yaklaşımla ele alınmış ve bu çerçevede açıklanmaya çalışılmıştır.

İlk bölümde varlıktan ad'a, ad'dan zamire uzanan dizgenin tanımlaması yapıldıktan sonra, ikinci bölümde zamirlerin genel olarak tabii tutulduğu tasniflendirme çalışmalarına da yer verip anlamsal boyutunun da göz önünde bulundurulduğu bir tasnif çalışması gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise zamirselleşme olayı ayrıntılarıyla anlatılmış örneklerle desteklenmiştir. Son bölüm olan dördüncü bölümde ise, taranan metinlerdeki veriler zamirselleşme çerçevesinde değerlendirilmiş ve açıklanmıştır.

Zamirler, tek başlarına fazlaca mânâ icra edebilen kelime türleri değildirler. Zamirlerin neyi temsil ettiğini anlamak ve semantik bir değere bağlayabilmek için öncelikle belirli bir bağlama ihtiyaç duyulmaktadır. Bu nedenle zamirlerin anlam yüklerini ve anlam bilimsel çerçevede farklı boyutlarını ele alabilmek için Didem Madak'ın "Ah'lar Ağacı", Hardar Ergülen'in "Üzgün Kediler Gazeli", İsmet Özel'in "Erbain" şiir kitapları ile; Ahmet Hamdi Tanpınar'ın "Saatleri Ayarlama Enstitüsü", Orhan Pamuk'un "Kara Kitap", Oğuz Atay'ın "Tehlikeli Oyunlar" romanlarında zamirler taranmış, taşıdıkları anlamsal boyutları ve zamirleşme örnekleri bu çalışmanın verileri olarak kullanılmıştır. Bu veriler, değerlendirilirken metin (text), tutarlılık (koherans), uyum (kohezyon), bağ (tie), zamirimsi/zamirsellik (pro-form),

gönderme, temsil (referans), ikâme (substitution), eksilti (ellipsis) ve söylem analizi (discourse analysis) gibi terimler ışığında ele alınmış ve değerlendirilmiştir. Böylece, bu çalışmada, bir metin içerisinde yalnız zamirlerin değil, zamirler gibi hareket edebilen farklı dil unsurlarının da bulunduğunu, bunun zamirsellik (pronominality) veya zamirselleşme (pronominalization) kavramlarıyla ifade edilebilirliği gösterilmek istenmiştir. Dilin tüm seviyesinde (cümle boyutunda dahi), zamirsel kullanımların varlığı ispat edilmeye çalışılmıştır.

Zamirlerin bu çalışma neticesinde;

- a. Sadece isimlerin değil, başka kelimelerin / dil unsurlarının da yerini alabileceği,
- b. Tüm kelimelerin gerçek dünyada bir karşılıkları olduğu için zamir özelliği taşıyabildiği,
- c. Zamirlerin paradigmatic bir yapıda olduğu,
- d. Anlam yüklerini gönderme yaparak kazandıkları,
- e. Somutlaştırma ile zamirlerin diğer dil birimlerini kullanarak anlam yükü elde ettikleri,
- f. Metinde belirtilen amacın zamirlerin anlam yükünü etkiledikleri görülmektedir.

KAYNAKÇA

ADALI, Oya (1979), *Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler*, TDK Yay., Ankara.

AKÇATAŞ, Ahmet (2001), “Nesnenin Etki Alanı”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. III, S. 2, s. 137-143.

AKÇATAŞ, Ahmet (2010), “Türkiye Türkçesinde Zamirlerin Anlam Yüğü”, *Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 5/4, p. 2-14.

AKERSON-ERKMAN, Fatma (2008), *Dile Genel Bir Bakış*, Multilingual Yay., İstanbul.

AKMAN, Eyüp (2011), “Türkçede Nitelenen Eki Üzerine”, *VI. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı, 25-28 Eylül 2011*, Erzurum.

AKSAN, Doğan (2009), *Anlambilim-Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*, Engin Yayınevi, Ankara.

AKSAN, Doğan (1982), *Her Yönüyle Dil, Genel Çizgileriyle Dilbilim*, TDK Yayınları: 439, Ankara.

ARAT, Reşit Rahmeti (1991), *Eski Türk Şiiri*, Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

ATABAY, Neşe – KUTLUK, İbrahim – ÖZEL, Sevgi (1976), *Sözcük Türleri I*, TDK Yay., Ankara.

ATAY, Oğuz (2013), *Tehlikeli Oyunlar*, İletişim Yay., İstanbul.

AY, Özgür (2013), “Türkiye Türkçesi Ağızlarında Kullanılan Dönüşlülük Zamir(ler)i Üzerine”, *Diyalektolog*, S. 7, s. 13-30.

AYDEMİR, Adem (2014), “Divanü Lûgati’t-Türk’e Göre İnsanlar Arasındaki İlişkilerde Nezaket”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 3/3, s. 14-36.

BACANLI, Eyüp (2006), “Türkçedeki Dolaylılık İşaretleyicilerinin Pragmatik Anlamları”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 3/1, s. 35-47.

BANGUOĞLU, Tahsin (1990), *Türkçenin Grameri*, TDK Yay., Ankara.

BAKIRLI, Özge Can – ERCAN, G. Songül (2009), “Türkçede Özne Belirtme ve Özne Yükleme: İşlevsel Dilbilgisi Çerçevesinde Bir Çalışma”, *Dil Dergisi*, S. 143, s. 42-58.

BAŞDAŞ, Cahit (2014), “Türkçede Üçüncü Şahıs İyelik Eki ve Zamir N’si”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 30, Winter I 2014, p. 147-161.

BAŞKAN, Özcan (2003), *Bildirişim İnsan – Dili ve Ötesi*, Multilingual Yay., İstanbul.

BAŞKAN, Özcan (2006), *Dilde Yaratıcılık*, Multilingual Yay., İstanbul.

BENVENISTE, Emile (1998), *Genel Dilbilim Sorunları* (Çev. Erdim Öztokat), YKY Yay., İstanbul.

BHAT, D. N. S. (2004), *Pronouns*, New York: Oxford University Press.

BİLGEGİL, M. Kaya (1984), *Türkçe Dilbilgisi*, Dergâh Yay., İstanbul.

BİRAY, Nergis (2013), “Kazak Türkçesinde ‘Ne’ Kelimesi ve İşlevleri”, *Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/9, p. 207-216.

BLOOMFIELD, Leonard (1984), *Language*, Chicago and London: The University of Chicago Press.

BOZ, Erdoğan (2009), “Sözlükbirimlerin Tanımlanmasına Anlambilimsel Bir Bakış”, *Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/4, p. 172-183.

BRAVO, Hamdi (2010), “Locke’un Soyut Genel İde Anlayışı”, *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, S.10, s.95-115.

CASSIRER, Ernst (2005), *Sembolik Formlar Felsefesi I*, Dil (Çev. Milay Köktürk), Hece Yay., Ankara.

CHILTON, Paul (2004), *Analysing Political Discourse*, London and New York: Routledge.

CRYSTAL, David (1998), *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*, Oxford, UK: Blackwell Publishers.

ÇAKIR, Cemal (2004), “Anlamin Bağlam Açısından İncelenmesi: Kökanlambilim ve Artanlambilim”, *Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 24, S. 3, s. 245-255.

ÇELİKTAŞ, Meltem (2000), “Dili Dillendiren İnsan”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 17, S. 2, s. 133-139.

DELİCE, H. İbrahim (2012), “Sözcük Türleri Nasıl Tasnif Edilmelidir?”, *Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/4, p. 27-34.

DEMİR, Nurettin – YILMAZ, Emine (2006), *Türk Dili El Kitabı*, Grafiker Yay., Ankara.

DEMİR, Sema Aslan (2013), “Türkçede Anaforik Zaman İfadeleri”, *Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/9, p. 1099-1109.

DEMİRCİ, Kerim (2014), *Zamirler Dilbilimsel Bir Yaklaşım*, Akçağ Yay., Ankara.

DEMİRCİ, Kerim (2007), “Türkçedeki Hâl Eki Nöbetleşmeleri Üzerine”, *Karaman Dil-Kültür ve Sanat Dergisi*, s. 126-139.

DENY, Jean (1941), *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*(Çev. Ali Ulvi Elöve), İstanbul.

DEVELLİOĞLU, Ferit (1982), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları Sözlük Dizisi: 2, Ankara.

DIESEL, Holger (1999), *Demonstratives: Form, Function and Grammaticalization*, Amsterdam: John Benjamins.

DİLAÇAR, Agop (1968), *Dil, Diller ve Dilcilik*, TDK Yayınları: 263, TTK Basımevi, Ankara.

DMITRIEV, N. K. (1948), *Grammatika Başkirskogo Yazıka*, Moskova-Leningrad: İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR.

DONELLAN, Keith S. (1978), *Speaker Referance, Descriptions and Anaphora In Peter Cole (ed.), Syntax and Semantics, Pragmatics*, New York: Academic Press, s. 47-68.

DUCROT, Oswald – SCHAFFER, Jean-Marie (1995), *Nouveau Dictionnaire Encyclopédique des Sciences du Language*, Ed. Du Seuil.

EDİSKUN, Haydar (1985), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul.

EFLATUN (1989), *Timaios*(Çev. Erol Güney-Lütfi Ay), MEB Yay., İstanbul.

EKER, Süer (2003), *Çağdaş Türk Dili*, Grafiker Yay., Ankara.

EMRE, Ahmet Cevat (1931), *Yeni Bir Gramer Metodu Hakkında Layıha I*, İstanbul.

ERCİLASUN, Ahmet Bican (2000), “Türkiye Türkçesinde Yardımcı Ses”, *Türk Dili-Dil ve Edebiyat Dergisi*, Eylül 2000, C. 2000/II, S. 585, s. 221.

ERDEN, Aysu (1998), “Cümlede Yükleme Tamamlayan Ögeler Üzerine”, *Türk Dili*, S. 560, s. 107-115.

ERDEM, Mevlüt (2005), “Zamirler Anlamlı Kelimeler midir, Yoksa Görevli Kelimeler mi?”, *Türk Dili*, S. 641, s. 444-449.

ERGİN, Muharrem (1984), *Türk Dil Bilgisi*, Boğaziçi Yay., İstanbul.

ERGÜLEN, Haydar (2012), *Üzgün Kediler Gazeli*, Kırmızı Kedi Yay., İstanbul.

ERKMAN – AKERSON, Fatma (2007), *Dile Genel Bir Bakış – Türkçe Örneklerle*, Multilingual Yay., İstanbul.

ERTEN, Münir (2008), “Ek Hâlindeki Zamirler Sorunu: İlgi Zamiri, İyelik Zamiri”, *Türk Dili*, S. 675, s. 218-222.

FROMKIN, Victoria – RODMAN, Robert (1993), *An Introduction to Language*, Holt, Rinehart and Winston.

GEMALMAZ, Efrasiyap (1996), “Türkçede İsim Tamlamalarının Derin Yapısı”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 4, s. 165-172.

GENCAN, Tahir Nejat (1966), *Dilbilgisi*, TDK Yayınları: 243, Ankara.

GÖKDAĞ, Bilgehan Atsız (2011), “Dil-Beden İlişkileri Bağlamında Dönüşlülük Zamirleri”, *Dil Araştırmaları*, S. 9, Güz 2011, s. 9-22.

GRÖNBECH, K. (1995), *Türkçenin Yapısı* (Çev. Mehmet Akalın), TDK Yay., Ankara.

GÜLSEVİN, Gürer (1990), “Eski Anadolu (Türkiye) Türkçesinde 3. Kişi İyelik Ekinin Özel Kullanışı”, *Türk Dili*, TDK Yay., Ankara, S. 466, s. 187-190.

GÜNAY, Doğan (2013), *Söylem Çözümlemesi*, Papatya Yay., İstanbul.

GÜNAY, Doğan (2001), *Metin Bilgisi*, Multilingual Yay., İstanbul.

GÜNGÖR, Sabri (2014), “Eğitim ve Eğitim Yönteminde Paradigmalar”, *Kafkas Üniversitesi e-Kafkas Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 1(3), Aralık 2014.

GÜVEN, Mine (2015), “Türkiye Türkçesindeki Kendi Biçimbiriminin İşlevlerinin Tarihsel Gelişimi Üzerine”, *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 72, s. 43-72.

HALLIDAY, M. A. K. – HASAN, Ruqaiya (1976), *Cohesion in English*, London: Longman.

HAZAR, Mehmet (2013), “Türkiye Türkçesindeki Anlam Bilimi Bibliyografyası”, *Türk Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, S. 2, s. 137-173.

HEUPEL, Carl (1973), *Taschenwörterbuch der Linguistik*, München.

İLKER, Ayşe (2014), “Türkiye Türkçesi Ağız Atlası Hazırlanırken ‘Zamirler, Edatlar ve Zarflar’ Nasıl Değerlendirilmeli?”, *Prof. Dr. Mehmet Özmen Armağanı* (Editörler: Nurettin Demir-Faruk Yıldırım), Adana, s. 161-165.

KAPLAN, Mehmet (2005), *Kültür ve Dil*, Dergâh Yay., İstanbul.

KARAAĞAÇ, Günay (2009), *Türkçenin Söz Dizimi*, Kesit Yay., İstanbul.

KARAHAN, Leyla (1995), *Türkçede Söz Dizimi*, Akçağ Yay., Ankara.

KARAHAN, Leyla (2009), “Türkçede Şahıs ve İşaret Zamirlerinin Yönelme Hâlindeki Genişlemeler”, *Ahmet Yesevi Üniversitesi III. Uluslararası Türkoloji Kongresi*, 18-20 Mayıs 2009, Türkistan, s. 124-130.

KIRAN, Zeynel - KIRAN, Ayşe Eziler (2006), *Dilbilime Giriş*, Seçkin Yay., Ankara.

KOCASAVAŞ, Yıldız (2004), *Türkçede Şahıs Zamirleri*, TDK Yay., Ankara.

KOÇ, Nurettin (1996), “Özneyle İlgili Sorunlar”, *Türk Dili*, S. 563, s. 7-15.

KOÇ, Nurettin (1997), “İyelik Ekleri, Fiilimsiler ve –sa / -se Eki Üzerine”, *Türk Dili*, S. 605, s. 430-437.

KONDRATEV, V. G. (1970), *Oçerk Grammatiki Drevnetyurkskogo Yazıka*, Leningrad: İzdatel'stvo Leningradskogo Universiteta.

KORKMAZ, Zeynep (1992), *Gramer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yayınları: 575, Ankara.

KORKMAZ, Zeynep (1995), “Batı Anadolu Ağızlarında Yazı Dilinden Ayrılan İsim Çekim Ekleri ve Fonologie-Morfologie Bağlantısı”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C.2, s. 222-231.

KORNFILT, Jaklin (1997), *Özel Yinelemsel (Anaforik) Zamirler*, Turkish (Descriptive Grammar Routledge, London & New York, s. 30.)

KOŞANER, Özgün (2009), “Dilsel Temsilleştirme Aracı Olarak Yükleme”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 11, S. 4, s. 73-89.

LOCKE, John (2004), *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*(Çev. Vehbi Hacıkadiroğlu), Kabalcı Yay., İstanbul.

LYONS, John (1968), *Introduction to Theoretical Linguistics*, Cambridge: Cambridge University Press.

MADAK, Didem (2012), *Ah'lar Ağacı*, Metis Yayınevi, İstanbul.

MARTINET, André (1998), *İşlevsel Genel Dilbilim*(Çev. Berke Vardar), Multilingual Yay., İstanbul.

MAURY, Liliane (2008), *Piaget ve Çocuk* (Çev. Nurten Sarıca), De Ki Yay., Ankara.

MERAL, Hasan Mesut (2011), “Türkçede Ardıl Gönderim İlişkisi”, *Dilbilim* 2(2), s. 9-32.

MUHLHAUSLER, Peter – Harre Rom (1990), *Pronouns and People: The Linguistic Construction of Social And Personal Identity*, Oxford: Basil Blackwell.

NASILOV, V. M. (1960), *Yazık Orxono-Eniseyskix Pamyatnikov*, Moskova: İzdatel'stvo Vostoçnoy Literaturı.

ÖNER, Mustafa (1997), “Türkçede Özel Zamirler”, *Türk Dili*, S. 542, s. 152-156.

ÖZÇELİK, Sadettin (2001), “Türkiye Türkçesinde Belirsizlik ve Soru Zamirlerinin Yapılışları ve Kullanışları”, *Türk Dili Dergisi*, S. 594, s. 659-667.

ÖZDEMİR, Hakan (2014), “III. Teklik Kişi İyelik Eki ‘(s)I* ve Zamir n’si Üzerine Bir Değerlendirme Denemesi”, *Dil Araştırmaları*, S. 14, Bahar 2014, s. 137-145.

ÖZEL, İsmet (2014), *Erbain – Kırk Yılın Şiirleri*, Tam İstiklâl Yay., İstanbul.

PAMUK, Orhan (2013), *Kara Kitap*, YKY Yay., İstanbul.

PIAGET, Jean (2004), *Çocukta Zihinsel Gelişim*(Çev. Hüsen Portakal), Cem Yayınevi, İstanbul.

PORZIG, Walter (1985), *Dil Denen Mucize*(Çev. Prof. Dr. Vural Ülkü), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Cilt 1, Ankara.

REICHENBACH, Hans (1947), *Elements of Symbolic Logic*, London: Macmillan.

SAUSSURE, Ferdinand de (1998), *Genel Dilbilim Dersleri*(Çev. Berke Vardar), Multilingual Yay., İstanbul.

SAVRAN, N. Zehra (2002), “Cevapta Açıklama İsteyen Soru Zamirleri ‘Welch / Was Für Ein / Was’ Türkçede Hangi Anlamlarla Karşılır?”, *Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 22, S. 1, s. 231-239.

SOYKAN, Ömer Naci (2006), *Felsefe ve Dil-Wittgenstein Üstüne Bir Araştırma*, MVT Yay., Ankara.

SULTANZADE, Vügar (2014), “Zamir N’sinin Kaynağı Hakkında”, *Dil Araştırmaları*, S. 15, Güz 2014, s. 95-104.

ŞÇERBAK, A. M. (1977), *Oçerki po Sravnitel’noy Morfologii Tyurkskix Yazıkov (İmya)*, Leningrad: Nauka.

ŞEMSEDDİN SAMİ (1989), *Kamus-ı Türkî*, Enderun Kitabevi, İstanbul.

TANPINAR, Ahmet Hamdi (2015), *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, Dergâh Yay., İstanbul.

TEKİN, Talât (1983), “Üçüncü Kişi İyelik Üzerine”, *Genel Dilbilim Dergisi*, Cilt II, S. 7-8, s. 10-17.

TOLKUN, Selahittin (2015), “Doğu Türkçesi Metinlerinde Başlangıcından Günümüze Saygı ve Nezaket İfadesi Sorunu”, *Dil Araştırmaları*, Güz 2015, s. 135-157.

UZUN, Nadir Engin (2000), *Ana Çizgileriyle Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe*, Multilingual Yay., İstanbul.

ÜÇÖK, Necip (2004), *Genel Dilbilim (Lengiüstik)*, Multilingual Yay., İstanbul.

ÜSTÜNOVA, Kerime (2003), “Eksik Tekrar (Inadequate Repetition)”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Bursa, C.5, S.5, s. 170.

ÜSTÜNOVA, Kerime (2010), “Sözlüksel Görevsel Dilbirimlerinin Sistem İçinde Varlık Buluşu Üzerine (Occurrence of LexicalFunctional Glossems Within the System)”, *II. Uluslar Arası Türk Dünyası Kültür Kongresi*.

ÜSTÜNOVA, Kerime (1998), “Cümle Çözümlemelerinde Yüzey Yapı Derin Yapı İlişkileri”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 563, s. 398-406.

ÜSTÜNOVA, Kerime (1999), “Eksilti ya da Sıfır Tekrar”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Bursa, C.1, s. 93-105.

ÜSTÜNOVA, Kerime (2007), “Yalın Durum Karmaşası”, *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları*, Volume 2/2, Spring 2007, s. 736-748.

ÜSTÜNOVA, Kerime (2010), “Yüzey Yapı – Derin Yapı Kavramları Üzerine”, *Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 5/4, p. 697-704.

ÜSTÜNOVA, Kerime (2006), “Yüklem, Yalnız Özneyi mi İçinde Taşır?”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 11, S. 11, s. 241-250.

VARDAR, Berke (2001), *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*, Multilingual Yay., İstanbul.

VARDAR, Berke (1998), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, ABC Kitabevi, İstanbul.

VENDRYES, J. V. (2001), *Dil ve Düşünce* (Çev. Berke Vardar), Multilingual Yay., İstanbul.

VON ASTER, Ernst (1942), *Felsefe Tarihi Dersleri I* (Çev. Mecit Gökberk), Ahmed İhsan Matbaası, İstanbul.

YENER, Mustafa Levent (2007), “Türk Dilinde Sözcük Türleri Tasnifi Sorunu Üzerine”, *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları*, Volume 2/3, Summer, 2007, s. 606-623.

YILMAZ, Selim - YILMAZ, Arsun Uras (2015), "Sözlü İletişimde Öznel İleti İçeren Sözceleri Okumak ve Yorumlamak", *International Journal of Languages' Education and Teaching*, December 2015, Volume 3, Issue 3, p. 379-393.

YILMAZ, Yakup (2012), "Zamir /n/’si ve /y/ Yardımcı Ünsüz Karışıklığı: ‘Kırklareli’ne mi, Kırklareli’ye mi?’ Demeli", *Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/3, p. 2761-2777.

YÜKSEL, Semahat (2002), *Türkçede Biçim Birimler*, TDAY-Belleten 2002/II, TDK Yayınları: 874/I, Ankara.

YÜKSEL, Semahat (2006), *Türkçede Biçim ve Cümle Dersleri*, Multilingual Yay., İstanbul.

WITTGENSTEIN, Ludwig (1985), *Tractatus Logico-Philosophicus*, Metis Yay., İstanbul.